

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2003:71

Bokbussverksamhet

Effektiv decentralisering av svensk biblioteksservice?

GUNHILD BERGQVIST

© **Författaren/Författarna**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författaren/författarna.

Svensk titel: Bokbussverksamhet. Effektiv decentralisering av svensk biblioteksservice?
Engelsk titel: Bookmobile service. Efficient decentralisation of the library service in Sweden?
Författare: Gunhild Bergqvist
Kollegium: 1
Färdigställt: 2003
Handledare: Geir Vestheim

Abstract: The purpose of this master's thesis is to evaluate bookmobile service as a decentralised library service. I have made a qualitative interview survey, with seven Swedish municipalities participating, all providing bookmobile service in their rural parts. The purpose with the interviews is to examine their bookmobile service. I have also studied articles on bookmobile service, and decentralisation through small library units in library journals, to get an insight into how the work with decentralised library service is done in Swedish municipalities.

In this thesis answer is sought to the following questions:

- Which decentralised library services are suitable for inhabitants and institutions in sparsely populated areas, considering factors such as number of inhabitants, proportion of old people and children, demographic changes, economy, possibilities to cooperate with other municipalities?
- What is the current bookmobile service situation in Sweden, taking seven municipalities in the region of Småland as a starting point?

My conclusions are that each municipality must decide which decentralised library services that best suites their needs. The bookmobile is very flexible and apart from ordinary library service it can also be used as a transport vehicle and for library education and service for schools and pre-schools. I also examine the possibilities to develop bookmobile service. The current situation must be considered when deciding which alternative of decentralised library service that is the best for a certain municipality, how the library service is decentralised today, the current economical situation, the possibilities to cooperate with other municipalities on bookmobile service, demographic changes. I take in consideration the lending of e-books and library service via Internet, which is supplied by some Swedish libraries. They could become a good supplement to, rather than an alternative to bookmobile service. The decentralised bookmobile service must adjust to the changes any municipality will undergo; the best solution concerning decentralised library service today may not be the best in the future.

Nyckelord: Bokbussverksamhet, decentralisering, utlåningsstationer, biblioteksservice, e-böcker, bibliotekshemsidor

Innehåll

1. Inledning, s 2

- 1.1 Bakgrund till ämnesvalet, s 2
- 1.2 Syfte och frågeställningar, s 3
- 1.3 Metod och material, s 4
- 1.4 Disposition, s 8

2. Några drag i bokbussverksamhetens utveckling i Sverige, s 9

- 2.1 Bokbussverksamhetens framväxt, s 9
- 2.2 Mobila bibliotek och alternativ på 1950-talet och 1960-talet, s 11
- 2.3 1970-tal, s 12
- 2.4 1980-tal och 1990-tal, s 14

3. Presentation av bokbussverksamheten i mina intervjukommuner, s 15

- 3.1 Decentralisering av biblioteksservice, s 15
 - 3.1.1 För- och nackdelar med bokbussverksamhet respektive utlåningsstationer, s 17
 - 3.1.2 Exempel på en kommun utan bokbussverksamhet, s 18
- 3.2 Samarbete med uppsökande verksamhet, s 20
- 3.3 Utveckling och PR, s 23
- 3.4 Bestånd och utlåning, s 27
- 3.5 Bokbussturer, s 28

4. Att köpa bokbuss, s 29

- 4.1 Alternativ till inköp av bokbuss, s 30
- 4.2 Finansiering med hjälp av reklam, s 34

5. Hållplatser, s 35

6. Service och personal, s 40

- 6.1 Undersökningar och vidareutveckling av bokbussverksamheter, s 40
- 6.2 Allmänskultur och speciella bokbussturer på sommaren, s 45
- 6.3 Service till skolor, s 46

7. Avslutande diskussion, s 50

- 7.1 Olika förutsättningar som påverkar val av decentraliseringsmetod, s 51
- 7.2 Idéer för hur man kan utveckla och upplysa om bokbussverksamhet, s 52
- 7.3 Sammanfattande diskussion, s 56

8. Nya möjligheter till biblioteksservice och utlåning av e-böcker via Internet, s 60

- 8.1 Elektroniska böcker, s 60
- 8.2 Biblioteksservice via Internet, 61

9. Sammanfattning, s 63

1. Inledning

1.1 Bakgrund till ämnesvalet

Bokbussverksamhet finns i många svenska kommuner men inte i alla. En bokbuss är en buss som är fylld med böcker och andra biblioteksmedia, utgår från ett kommunbibliotek och når ut till kommuninvånare, ofta på landsbygden, som inte kan ta del av huvudbibliotekets eller filialbibliotekens verksamhet. Man kan även definiera en bokbuss som ett sätt att nå ut med ett urval av allt det som ett modernt bibliotek kan erbjuda till de kommuninvånare som är i behov av bokbusservice och som bekostat huvudbiblioteket genom att betala skatt. Ett sätt att decentralisera en kommuns biblioteksservice är bokbusservice. I flera kommuner är bokbussen det enda ”kulturutbud” som når landsbygdens invånare. Om man drar in bokbussen på landsbygden gynnar man avflyttningen från glesbygdskommunerna till storstäderna. Bokbussverksamhet är något att satsa på om man vill bevara landsbygden levande och gynna distansarbete.

Den första bokbussverksamheten startade i Sverige i slutet av 1940-talet (Lundin 1990, s 165). Sedan gick utvecklingen emellertid långsamt. Få kommuner startade bokbussverksamhet under 1950-talet och början av 1960-talet. För att stimulera denna utveckling gav Statens kulturråd från och med 1965 bidrag motsvarande halva inköpskostnaden för bokbuss. Kommunsammanläggningarna som skedde runt 1970 bidrog till att man i de nya storkommunerna kände behov av att decentralisera biblioteksverksamheten och starta bokbussverksamhet eventuellt i samband med nedläggningar av utlåningsstationer. Efter 1975 gav staten kommunerna bidrag motsvarande hela inköpskostnaden av bokbuss. Fram till 1980 expanderade bokbussverksamheten kraftigt för att sedan stagnera (Statens kulturråd 1981, s 13). Efter 1980 bytte visserligen en del kommuner ut sina bokbussar men få kommuner startade ny bokbussverksamhet. Idag när många kommuner har sämre ekonomi är det svårt för biblioteken i dessa kommuner att byta ut sina gamla bokbussar även om de har en väl fungerande bokbussverksamhet och deras bokbussar verkligen behöver bytas ut eftersom upp emot 20 års aktivt användande naturligtvis lett till slitage.

Eftersom jag är född och uppväxt på landet så vet jag vad all slags samhällsservice betyder för glesbygdens invånare, särskilt för dem som inte har tillgång till bil. Den demokratiska tanken med att decentralisera biblioteksverksamheten i kommunerna tilltalar mig. I samband med att jag praktiserade vid Landsbiblioteket i Växjö följde jag med på bokbussturer i tre olika kommuner. På dessa turer träffade jag på människor som inte kan utnyttja annan biblioteksverksamhet, äldre människor som har svårt att gå men för vilka bokbussens besök är ett välkommet avbrott i vardagen och lantbrukare som är bundna till sitt arbete under hela dagen men som då bokbussen kommer tar en paus och lånar tillsammans med sina barn. Bokbussverksamheten betyder enormt mycket för dessa människor. Det är även viktigt att skolor och förskolor på landsbygden får service av bokbussen.

Jag vill undersöka decentralisering av biblioteksverksamhet i en magisteruppsats.

1.2 Syfte och frågeställningar

En vanlig modell för hur decentraliserad biblioteksverksamhet i en kommun är uppbyggd i dag är ett huvudbibliotek, flera filialbibliotek och bokbussverksamhet. Den del i denna modell som är ämnad att nå ut i kommunens minst centrala delar är bokbussen. Bokbussverksamheten föregicks i decentraliseringsmodellen av utlåningsstationer och de finns fortfarande kvar i stället för bokbussar i en del kommuner. Det som intresserar mig är varför biblioteken i min undersökning valt att lösa decentraliseringsfrågan, d. v. s. hur hela kommunen ska kunna ta del av biblioteksverksamheten, med hjälp av bokbussverksamhet. I vilken mån de prövat alternativ till bokbussverksamheten, hur de ser på sin bokbussverksamhet idag och ifall bokbussen är det bästa alternativet för en framtida decentraliserad biblioteksverksamhet. Jag vill i denna uppsats undersöka vilken biblioteksservice som är möjlig att erbjuda med bokbussverksamhet och ifall denna service är möjlig och relevant att ge i framtiden. Jag tänker även ta upp och granska hur bokbussverksamheten kan se ut i svenska kommuner och hur arbetet med bokbussverksamhet i Sverige speglas i facklitteraturen.

Jag vill i denna uppsats arbeta utifrån följande frågeställningar:

- Vilka decentraliseringsmetoder är lämpliga då det gäller att ge befolkning och institutioner i glesbygden biblioteksservice, utifrån kriterier som t.ex. kommuninvånarantal, andel äldre och barn, befolkningsförändringar, ekonomi, samarbetsmöjligheter med andra kommuner?
- Hur ser bokbussverksamheten i Sverige ut, med utgångspunkt i 7 kommuner i Småland?

Det jag är intresserad av i min första frågeställning är att sätta decentraliserad biblioteksservice i en kontext. Vid biblioteken i olika kommuner har man olika utgångslägen, bl. a. ekonomiska förutsättningar, eventuell avfolkning av glesbygdssområdena och olika möjligheter att samarbeta med grannkommuner, och förutsättningar då man beslutar om vilken decentraliseringsmetod som är den bästa för kommunen i framtiden. Dessutom finns det i olika kommuner olika behov och önskemål hos låntagarna. Dessa tycker jag att det är viktigt att ta reda på och om möjligt anpassa biblioteksservicen efter.

Sedan man i Sveriges kommuner började decentralisera sin biblioteksverksamhet med hjälp av bokbussverksamhet har samhället genomgått en omfattande utveckling på många områden. Bl.a. inom befolkningsutvecklingen, den tekniska utvecklingen, samhällsekonomi och glesbygdspolitik. Jag vill i uppsatsen även ta upp hur man bäst kan möta de nya servicebehov hos låntagarna som eventuellt skapats hos låntagarna till följd av denna utveckling.

1.3 Metod och material

För att få inblick i hur bokbussverksamhet fungerar i svenska kommuner idag genomförde jag sju intervjuer i sju kommuner, som jag valde ut i samråd med min handledare. Kommunerna ligger i Kronobergs- och Kalmar län i Småland. Bokbussarna

utgår från huvudbiblioteket i respektive kommun. Vid varje intervjutillfälle medverkade bibliotekschefen och den för bokbussverksamheten ansvariga bibliotekarien. Att jag valde dessa kommuner beror på att jag väl kände till och har varit bosatt i båda länen. Jag bor fortfarande inom området. Jag har även praktiserat vid Landsbiblioteket i Växjö i samband med min bibliotekarieutbildning och jag var vid det tillfället i kontakt med bokbussverksamheten i Växjö, Alvesta och Ljungby kommuner. Urvalet av kommuner är begränsat rent geografiskt. Jag utgår dock ifrån att liknande förutsättningar gäller för andra svenska kommuner, undantaget kommuner med extrema geografiska avstånd och skärgård. Kommunerna i min undersökning är olika så till vida att de är olika stora, särskilt beträffande antalet invånare och därmed har lite olika ekonomiska förutsättningar. Växjös invånarantal har ökat under det senaste decenniet, liksom Kalmar. De övriga kommunerna har däremot minskat något eller legat någorlunda konstant i antal invånare. De flesta av kommunerna startade sina bokbussverksamheter på 1970-talet utom Mörbylånga som startade sin verksamhet på 1990-talet.

Jag har använt mig av kvalitativ intervjumetod i mitt uppsatsarbete. Metoden har ett eget kapitel i Idar Magne Holmes och Bernt Krohn Solvangs *Forskningsmetodik*. Holme och Solvang skriver att ett kriterium för att välja kvalitativ metod istället för kvantitativ metod i en undersökning kan vara att man vill uppnå en djupare förståelse det som studeras (Holme och Solvang 1997, s 78). Det indikerar att den kvalitativa metoden passar bra för mitt syfte och stämmer väl överens med mina frågeställningar.

I den kvalitativa intervjun använder man sig inte, i motsats till kvantitativa undersökningar, av ett standardiserat frågeformulär (Holme och Solvang 1997, s 100). Detta för att man vill undvika att styra de intervjuade. Intervjusituationen påminner om ett informativt samtal där intervjuaren väljer samtalsämne. Synpunkterna som kommer fram ska vara den intervjuades egna och därför bör intervjuaren låta den intervjuade själv styra utvecklingen av intervjun (Holme och Solvang 1997, s 101). Det är dock lämpligt att sätta ihop en intervjumanual. Till min hjälp har jag haft en intervjumanual som jag har ställt samman med utgångspunkt i den information som jag har hämtat i artiklar i tidskrifter, utredningar och specialarbeten från BHS (Bibliotekshögskolan i Borås). Jag har gått igenom de specialarbeten från BHS som handlar om bokbussverksamhet men inte använt det materialet i uppsatsen, förutom inför konstruerandet av intervjumanualen.

Intervjuaren har en för-förståelse, d.v.s. uppfattning om den företeelse som studeras och som förvärvats genom exempelvis egna erfarenheter, utbildningar eller annat vetenskapligt arbete, och därmed trots allt en viss uppfattning om vilka faktorer som är viktiga (Holme och Solvang 1997, s 95). Intervjun bör täcka de områden som manualen innehåller. Däremot behöver intervjuaren inte ta upp samtliga frågor. Det är istället lämpligt att gå djupare in på de ämnen som de intervjuade vid varje enskilt intervjutillfälle anser är angelägna och ställa relevanta följdfrågor inom dessa områden.

Urvalet av intervjupersoner ska ske medvetet och intervjuaren ska helst försöka få en så stor bredd som möjligt i intervjumaterialet för att kunna uppnå djupare och mer fullständiga uppfattningar om det fenomen som studeras (Holme och Solvang 1997, s 105). Urvalet görs utifrån intervjuarens förförståelse för ämnet. De intervjuade måste emellertid medverka frivilligt.

Jag genomförde mina intervjuer med både bibliotekschefen och den bibliotekarie som ansvarade för bokbussverksamheten i respektive kommun. Jag intervjuade båda tillsammans vid samma tillfälle. De svar som jag skrev ned strider inte mot någon av intervjupersonernas åsikter. Samtliga intervjuer genomfördes inom en tidsperiod av sju veckor. Jag förde enbart anteckningar vid intervjutillfällena, efter inrådan från min handledare. Intervjuutskriften skickade jag sedan tillbaka till de intervjuade för att få kommentarer och eventuella feltolkningar tillrättalagda. Det resulterade i några få instruktioner till mindre korrigeringar som jag utförde.

Det empiriska materialet kommer jag att analysera med helhetsanalys, som är en form av den textanalys som man tillämpar på det insamlade intervjumaterialet och som beskrivs i Holmes och Solvangs kapitel om kvalitativ intervjumetod i *Forskningsmetodik*. Helhetsanalys innebär att man sätter intervjuerna i det sammanhang i vilket de gjordes och ser till helheten i den insamlade informationen. Först då får intervjuerna en mening. ”Man väljer ut vissa teman och problemområden som man sedan arbetar med; andra aspekter berörs inte” (Holme och Solvang 1997, s 119).

När man använder sig av helhetsanalys så väljer man först ut ett tema eller problemområde (Holme och Solvang 1997, s 119). Då man läser igenom materialet kan man upptäcka problemkomplex eller teman som man vill arbeta med. En del teman kan återkomma oftare än andra eller finns det kanske påståenden som vid första anblicken verkar vara motsägande. Ett exempel på teman i mitt intervjumaterial är förnyelse av bokbussverksamheten. Vilka möjligheter finns att förnya verksamheten? Finns det ett intresse för att nå nya låntagare och utöka/ förnya servicen till låntagarna? Undersöker man ifall bokbussen ger dem den service de vill ha?

Utifrån problemområdet ska man sedan formulera de frågeställningar man vill arbeta med i fortsättningen (Holme och Solvang 1997, s 119). För att åstadkomma det konkretiserar man de problemområden som man har valt ut. I mitt exempel har jag ställt upp följande frågor:

- Gör man några försök att nå några nya låntagare med bokbussverksamhet?
- Vill man nå nya låntagare eller är man nöjd med den verksamhet man erbjuder och de låntagare man når?
- Hur gör man i så fall då man försöker nå nya låntagare?

Det tredje steget i helhetsanalys är en systematisk analys av intervjuerna utifrån de frågor som man ställde upp i steg två (Holme och Solvang 1997, s 119). Man utgår från intervjuutskriften och analyserar de delar som är av relevans för de problemområden som man vill undersöka. Man läser helt enkelt igenom varje intervju och noterar var problemområdena omnämns och skriver ner viktiga punkter i innehållet. Även viktiga påståenden är klokt att märka ut och eventuellt skiljer man mellan olika slags påståenden. Ofta behöver man justera antalet huvudkategorier och underkategorier då man kommit så här långt.

Då det gäller frågan Gör man några försök att nå några nya låntagare med bokbussverksamhet? kan det bl. a. bli aktuellt att titta på svaren som jag fått på fråga 17 i min intervjumanual. Frågan lyder ”Hur gör ni nu (då ni bestämmer var bokbussens hållplatser ska ligga)? Drar ni in hållplatser vars utlåning avtar? Skapas nya hållplatser?

Hur undersöker ni om det finns underlag för en ny hållplats? Vilka kriterier har ni då för att en hållplats ska uppstå? På den frågan får man i en kommun svaret ”/.../ Vid ett tillfälle då man drog in en hållplats som inte besöktes och i stället skapade en ny på ett ställe i närheten gick man ut med skriftlig information till människor i trakten och det gav resultatet att den nya hållplatsen besöktes.”

Andra intervjufrågor som verkar vara relevanta i detta sammanhang är fråga 20 ”Är alla hållplatser utmärkta, t.ex.. med skyltar?”, 21 ”Sitter tiderna för bokbussens besök uppsatta vid hållplatserna?” och 22 ”Hur får allmänheten reda på ’sina’ hållplatstider? Skickar ni ut ett schema då ni ändrar tiderna? (Varje termin eller varje år?) Hur ofta ser ni över hållplatstiderna? Har ni särskilda tider under sommaren?” Beträffande de två sista frågorna som jag ställt upp Vill man nå nya låntagare eller är man nöjd med den verksamhet man erbjuder och de låntagare man når? och Hur gör man i så fall då man försöker nå nya låntagare? är svaren på intervjufrågorna 14, 29 och 12 intressanta att analysera. D. v. s. ”Hur har er bokbussverksamhet utvecklats? Hur vill ni att den ska utvecklas i framtiden?”, ”Har ni gjort några formella låntagarundersökningar?” och ”Hur gör ni när ni utvärderar er bokbussverksamhet? Hur ofta gör ni det?”

Observera att det här bara är ett ofullständigt exempel avsett att illustrera hur man tillämpar helhetsanalys på mitt intervjumaterial.

Då det gäller metodlitteratur har jag, som tidigare nämnts i detta kapitel, valt att använda *Forskningsmetod: om kvantitativa och kvalitativa metoder* av Holme och Solvang (Holme och Solvang 1997). Då det gäller kvalitativa metoder, t.ex.. kvalitativ intervjumetod, finns det en hel del litteratur. Holme och Solvang beskriver metoden på ett både ingående och överskådligt sätt och det är deras verk som ligger till grund för mitt val av metod. Därför har jag inte tagit upp någon annan metodlitteratur i min uppsats.

Det bakgrundsmaterial jag använt mig av och de källor som förekommer i uppsatsen har nästan uteslutande varit svenska. I och med att jag begränsar min undersökning till att gälla bokbussverksamheten i Sverige anser jag att det varit naturligt. Däremot har det några gånger känts angeläget att ta upp danska och norska bokbussprojekt där man inte kan läsa om motsvarande svenska projekt i svensk litteratur, fastän det kanske vore intressant att pröva även i Sverige. I uppsatsen har jag redovisat ett par sådana projekt hämtade ur *Bokbus til begjaer*. Initiativet till samlingen kommer från Norsk biblioteksforenings specialgrupp för mobil biblioteksverksamhet. Boken är tänkt att presentera vad bokbussverksamhet är och hur man kan utveckla den efter lokala behov. Artiklarna ger exempel på både norska och danska bokbussprojekt.

Det mesta av mitt material, särskilt vad gäller tidskriftsartiklarna, har jag använt för att skildra olika former av och aspekter på bokbussverksamhet och andra decentraliseringsalternativ. Exempelvis Siv Hågårds artikel om föreningsdrivna filialer och utlåningsstationer (Hågård 1999). Martha Baties artikel om samarbete mellan två kommuner om en bokbussverksamhet är ett annat exempel (Batie 1972). Camilla Adolfssons artikel om e-böcker hör även den till detta material (Adolfsson 2002). Beträffande biblioteksservice via Internet har jag hämtat information på Internet. Från Internet har jag även hämtat material från bussfilen, SAB:s hemsida. Bakgrundslitteraturen har jag använt som komplement till och för att ge perspektiv på det empiriska materialet. En del av det insamlade materialet har jag främst använt till

mitt bakgrundskapitel. Materialet behandlar bokbussverksamhetens framväxt i Sverige. Exempel på detta material är Sigurd Möhlenbrocks artikel och bok som ger intressanta fakta och inblickar i bokbussverksamhetens historia, från den första bokbussverksamheten i Sverige till de första decennierna med bokbussverksamhet. De statliga utredningarna, *Organisation och arbetsmetoder vid kommunala bibliotek*, *Biblioteksarbete* och *Bokbuss i glesbygd* räknas också hit.

De kommunala utredningarna är intressanta då de avslöjar hur kommunerna har motiverat sina bokbussinköp. Kommunerna brukar beskriva vad man tänker använda bokbussen till, exempelvis samarbete mellan bokbuss och uppsökande verksamhet. Varför en kommun anser sig behöva en bokbuss utifrån sina geografiska, befolkningsmässiga etc. förutsättningar. I min uppsats har jag berört den kommunala utredningen *Bokbuss i Västerviks kommun* (*Bokbuss i Västerviks kommun* 1983). Jag har även tagit upp utredningen *Bokbuss för Härjedalen* (Ridbäck 1982 b). De är som de flesta andra av dessa utredningar skrivna på 1980-talet och det ger en historisk överblick på vilka möjligheter och begränsningar som man såg med bokbussverksamheten i dåtidens samhälle.

I mina litteratursökningar och genomgångar av material har jag inte hittat några tidigare undersökningar eller tidigare forskning inom mitt område. Däremot finns det flera studier gjorda inom bokbussverksamhet. Bl. a. Lysebäcks och Norrströms magisteruppsats om bokbussens historia i Sverige (Lysebäck 2000). Klingbergs magisteruppsats om folkbibliotek och kulturpolitik, där författaren undersöker hur folkbiblioteken i två kommuner arbetar för att uppnå de kulturpolitiska målen och följa bibliotekslagen, bl.a. med hjälp av bokbussverksamhet (Klingberg 1999). Ulrika Samuelssons magisteruppsats *En buss kommer lastad. En undersökning av vilken roll bokbussen spelar för grundskollärares undervisning* handlar om bokbussverksamhetens möjligheter att ge biblioteksservice till skolor (Samuelsson 2002). Bokbusservice till skolor anser jag vara en viktig och intressant del av bokbussverksamheten. När jag har skrivit om det i min uppsats har jag förutom Samuelssons magisteruppsats tagit upp utredningen *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* samt några artiklar (Svenne 1995).

De senaste åren har det inte skrivits så många svenska artiklar om decentraliserad biblioteksverksamhet. Däremot har det ju hänt ganska mycket under 1990-talet ifråga om nedskärningar och avveckling av bokbussverksamhet. Fler artiklar som behandlade detta ämne hade varit intressant att ta del av. Det hade varit fördelaktigt ifall det funnits fler rapporter från försök med andra decentraliseringsalternativ än bokbussverksamhet och utlåningsstationer. Att det finns så lite skriftligt material tror jag beror på att det inte finns så många försök gjorda.

1.4 Disposition

Kapitel 2 sammanfattar bokbussverksamhetens framväxt och historia i Sverige. Här tas även upp andra mobila biblioteksformer som förekom under de första årtiondena efter bokbussens introduktion i Sverige.

I kapitel 3 går jag igenom bakgrunden till bokbussverksamheten i de sju kommuner som ingår i min undersökning. I nästan alla kommunerna som ingår i min undersökning fanns det ett befintligt decentraliserat bibliotekssystem bestående av biblioteksfilialer

och utlåningsstationer innan man införde bokbussverksamhet. I samband med att man köpte en bokbuss lade man i de flesta av kommunerna ner utlåningsstationerna medan biblioteksfilialerna fick ingå även i det nya decentraliserade bibliotekssystemet tillsammans med bokbussen. Jag tar upp låntagarnas reaktioner på denna nedläggning och sammanfattar även de för- och nackdelar med bokbussverksamhet respektive ett decentraliserat bibliotekssystem bestående av utlåningsstationer som de intervjuade tar upp. Jag tar i kapitlet även upp samordnandet mellan bibliotekets olika uppsökande verksamheter, t.ex.. boken-kommerverksamhet, med bokbussverksamheten. Sedan skriver jag om hur de intervjuade ser på utvecklingsmöjligheter för sina bokbussverksamheter och hur man ska göra för att nå ut med bokbussverksamheten till icke-låntagare t.ex.. genom PR. Avslutningsvis går jag igenom bokbussarnas bokbestånd och bokbusssturer i de olika kommunerna.

I kapitel 4 tar jag upp hur de olika biblioteken i min undersökning har gjort för att finansiera sina bokbussinköp och hur de ser på finansierandet av ett framtida inköp. Sedan skriver jag om vilka alternativ till bokbussinköp som finns. Jag tar upp olika alternativ då det gäller att bedriva bokbussverksamhet i en kommun utan att finansiera en investering i en ny bokbuss. Detta är intressant eftersom det idag inte är möjligt att få några bidrag för nya bokbussinköp och det för många bibliotek idag är orealistiskt att avsätta de medel som krävs i sin budget. Det finns exempel, i den bakgrundslitteratur som jag studerat, på bibliotek där man har använt sig av reklam för att delvis finansiera bokbussverksamhet. Det tar jag upp i slutet av kapitel 4.

Kapitel 5 handlar om hur biblioteken i min undersökning gjorde första gången de bestämde var hållplatserna skulle ligga då de införde bokbussverksamhet i sina kommuner. Det handlar även om det kontinuerliga arbetet med att anpassa bokbussens hållplatser så att de är bäst placerade för att passa låntagarnas önskemål.

Kapitel 6 avhandlar bokbussens personal och olika servicefunktioner. I kapitlet skriver jag t.ex. om bokbussens service till skolor och specialserviceformer med allmänkultur på bokbusssturer och specialbokbusssturer t.ex.. till sommarstugeområden och badplatser. Jag skriver även om hur biblioteken i min undersökning gör för att ta reda på om den service de erbjuder passar låntagarna, t.ex. ifall de gjort några enkätundersökningar.

Kapitel 7 är diskussionskapitlet, där jag använder mig av mina frågeställningar i kapitel 1.2 och analyserar mitt bearbetade intervjumaterial.

2. Bokbussverksamhetens utveckling i Sverige.

För att sätta den information om bokbussverksamhet som jag hämtat genom intervjuer och artiklar i ett historiskt perspektiv kommer jag i följande kapitel att ge en bild av framväxten av bokbussverksamhet i Sverige från slutet av 1940-talet och fram till 1990-talet.

2.1 Bokbussverksamhetens framväxt

Sverige föregicks av flera europeiska länder då det gäller startandet av bokbussverksamhet. I England började man med bokbussverksamhet 1917 då man byggde om en personbuss till bokbuss i Manchester. Därmed startade en snabb

utveckling av bokbussverksamheten även i resten av landet (Möhlenbrock 1973, s 8). I Tyskland började man med bokbussverksamhet i en stad, Saarbrücken, 1926 medan bokbussverksamhet på landsbygden inte kom i gång förrän 1962, i Schleswig-Holstein (Möhlenbrock 1973, s 9). I Norge började Kristiansands folkbibliotek med den första bokbussverksamheten med direktutlåning till låntagare i organiserad form 1935 (Möhlenbrock 1955, s 448). Borås stadsbibliotek startade Sveriges första bokbussverksamhet 1948 (Lundin 1990, s 165). De svenska kommunerna var mycket små innan kommunsammanslagningarna (Lyseback 2000, s 35). Endast de största och mest resursstarka kommunerna hade råd med bokbussverksamhet. Många kommuner hade heller inte behov av bokbussverksamhet eftersom de geografiskt sett var små. I och med kommunsammanslagningarna, som fortsatte fram t.o.m. 1970-talet, blev fler kommuner geografiskt, resursmässigt och befolkningsmässigt större. Behovet av bokbussverksamhet ökade därmed. Den goda ekonomiska utvecklingen i mitten av 1900-talet möjliggjorde bibliotekens satsningar på bokbussverksamhet.

Den ekonomiska tillväxten i Sverige var som bekant mycket god under 1940- och 1950-talen och fram till mitten av 1970-talet. Detta gjorde att man kunde satsa mycket pengar på lågprioriterade områden som kultur och då framförallt biblioteken. Dessa fick alltså mer pengar under dessa goda tider och kunde göra nysatsningar och starta verksamhet som kanske inte fanns, som till exempel bokbussverksamhet. Däremot får biblioteken som ett lågprioriterat område mindre resurser under ekonomiskt dåliga tider. Verksamheten har i och för sig fått i stort sett samma anslag genom åren, men dessa har inte räknats upp mot det aktuella penningvärdet (Lyseback 2000, s 68).

Den första bokbussen användes till att ge service inom Borås stad. Stadsbokbussar kunde antingen användas som ersättning för ett antal mindre utlåningsstationer i staden eller användes de som ett slags provisorisk lösning för att undersöka intresset för utlåningsverksamhet i en ny stadsdel innan man eventuellt upprättade en fast filial där (Möhlenbrock 1955, s 449). Stadsbokbuss var i längden inget alternativ till en större fast filial, enligt Möhlenbrock. När bokbussar började gå inom stadsgränsen, runt 1950, i Borås, Norrköping och Göteborg var det fråga om försöksverksamheter i avvaktan på en utbyggnad av det fasta filialsystemet med filialbibliotek och utlåningsstationer (Möhlenbrock 1955, s 451). I dessa städer finns dock bokbussverksamheten kvar som ett komplement till de befintliga fasta biblioteksfilialerna. Tack vare sin popularitet fortsatte t.ex.. bokbussverksamheten i Borås även efter att filialbibliotek inrättats (Lyseback 2000, s 36).

"Med bokens centrala plats i kulturlivet, är det vidare ur samhällets synpunkt viktigt, att det skapas så likvärdiga möjligheter som överhuvud är tänkbara för människor att oavsett sin miljö nå fram till bokens värld. Det gäller om landsbygdens befolkning men det gäller också om befolkningen i stadens perifera områden" (Möhlenbrock 1955, s 446). I och med bilismen och "bokbilen fick man ett medel att bringa boken ut till människor i trakter, som dittills saknat varje bibliotek" (Möhlenbrock 1955, s 446). Ett mål med stadsbokbussverksamhet var att nå människor som sällan eller aldrig gjorde biblioteksbesök (Lyseback 2000, s 36).

Länsbokbussarna användes i Sverige av centralbiblioteken i första hand som en möjlighet att föra ut böcker till de lokala folkbiblioteken. Länsbokbussarna gav filialföreståndarna en möjlighet att själva välja ut böcker som kompletterade de egna filialernas bestånd och kunde passa låntagarna. Dessutom kunde filialföreståndarna ta hjälp i urvalet av sina låntagare. Länsbokbussarna ersatte ofta de vandringsbibliotek som förut skickats som bokdepositioner från centralbiblioteken till filialbiblioteken

(Lysebäck 2000, s 36). Med på turerna med länsbokbussarna följde fackutbildad personal. Personalen på filialbiblioteken var sällan fackutbildad. "Direkt bokutlåning till de enskilda låntagarna synes däremot i Sverige endast undantagsvis förekomma" (Möhlenbrock 1955, s 449).

Med hjälp av en bokbuss inom länet kunde man både låna ut böcker som vanliga bokbusslån och ta med sig vandringsbibliotek i stället för att enbart skicka iväg färdiga, hopplockade vandringsbibliotek till biblioteksfilialerna. Engelska bokbussförhållanden jämfördes med motsvarande svenska på 1950-talet:

Exhibition van, som besöker filialer och utlåningsställen, där föreståndaren ur det medförda bokförrådet väljer en supplerande samling böcker eller - då det gäller mindre platser - byter hela bokbeståndet. Det är alltså denna typ, som motsvarar våra länsbokbussar. *Mobile library* - ibland kallad *travelling library* - har direktutlåning till låntagarna och kan, även om den arbetar på landsbygden, närmast jämföras med våra filialbokbussar i städerna. I länsverksamheten i Sverige har direktutlåning prövats mera sporadiskt och skall därför inte behandlas här (*Biblioteket och vi* 1958, s 10).

På Gotland förekom, innan den första bokbussen köptes in 1964, bokbilsverksamhet (*Biblioteket och vi* 1958, s 59). Bilen ägdes av länsbiblioteket och skulle kunna användas både till vandringsbiblioteksverksamhet och transporter av utställningar och personer och dessutom kunna köras av vem som helst av bibliotekets personal (*Biblioteket och vi* 1958, s 60). Med hjälp av bokbilen kunde kommunbibliotekens olika bokbestånd cirkulera mellan kommunbiblioteken på Gotland. På så sätt kunde man köpa in fler titlar och färre exemplar av varje titel.

Bokbussverksamheten har studerats i bl. a. två större undersökningar som har omfattat den totala biblioteksverksamheten. Den första gjordes på 1950-talet, *Organisation och arbetsmetoder vid kommunala bibliotek* (1958 års rationaliseringsutredning) Den tar upp olika decentraliseringsalternativ och menar att anledningen till att decentraliseringsfrågan inte debatterats särskilt flitigt tidigare är att många stadsbibliotek varit tvungna att prioritera huvudbibliotekets uppbyggnad. Då det gäller bokbuss som ett decentraliseringsalternativ tar man bl. a. upp de för 1950-talet aktuella kostnadsberäkningarna för inköp av en ny bokbuss

Från den första bokbussverksamheten i Sverige 1948 och fram till 1965 var det få kommuner som startade bokbussverksamhet (Lundin 1990, s 165). Under andra hälften av 1960-talet och under hela 1970-talet ökade antalet bokbussar kraftigt. En anledning till ökningen var att svenska kommuner från och med 1965 kunde erhålla halva inköpskostnaden för en bokbuss i statsbidrag. Bibliotekens mål med bokbussverksamheten under de första årtiondena var bl.a. att genom böckerna erbjuda landsbygdens befolkning ett kulturutbud som annars enbart stadsborna kunde ta del av (Lysebäck 2000, s 37). Dessutom ville man nå människor som själva inte kunde ta sig till biblioteken, t.ex.. synskadade, äldre människor och interner på fängelser.

2.2 Mobila bibliotek och alternativ på 1950-talet och 1960-talet

I 1958 års nummer av tidskriften *Biblioteket och vi* tar man upp några exempel på mobila bibliotek. Jag tycker att dessa artiklar är intressanta då de skildrar nytänkande

beträffande uppsökande verksamhet och bokbussverksamhetens utveckling i Sverige innan 1970-talet. Nedan följer axplock ur artiklarna i tidskriftsnumret.

Bokrälsbussen i Lappland tillkom som service till de SJ-anställda utmed järnvägslinjen från Riksgränsen till Kiruna 1950 (*Biblioteket och vi* 1958, s 40). Sträckan var 144 kilometer lång och längs denna bodde omkring 700 personer som inte hade några andra förbindelser med omvärlden, t.ex.. vägar, utom järnvägen. En liknande service inrättades 1957 på järnvägssträckan mellan Gällivare och Kalixfors.

En annan verksamhetsform startade under 1950-talet i Stockholms skärgård på initiativ av centralbiblioteket för Stockholms län (Lidingö stadsbibliotek). Turerna ut i skärgården gjordes två gånger per år, höst och vår. Böckerna lånades ut till ett antal bokombud vid utlåningsstationer, som var och en tog hand om böckerna, svarade för att de cirkulerade och efter ett halvår samlade ihop böckerna för återlämning (*Biblioteket och vi* 1958, s 50f). Även allmänheten kunde dock låna på bokbåten, de böcker som på detta sätt lånades ut antecknades för en lämplig utlåningsstation där den enskilde låntagaren kunde lämna tillbaka böckerna för vidare utlån. Barnen i skärgården svarade för drygt en fjärdedel av samtliga bokbåtslån. "Skolbiblioteken här ute (var) för små för att kunna tillfredsställa de mera läshungriga" (*Biblioteket och vi* 1958, s 52). Man ordnade också biblioteksundervisning ombord på bokbåten för vissa klasser.

Det fanns emellertid även invändningar mot bokbussverksamhet. Åke Vretblad refererar till ett försök med låntagarbokbuss initierat av bibliotekarie Holger Skärstrand i en notis i *Biblioteksbladet* 1962 (Vretblad 1962, s 482). I notisen skrivs det att bokbussverksamhet inte passar i alla kommuner. Han menar att det i små kommuner inte är ekonomiskt försvarbart med varken utlåningsstationer .som dessutom inte är god service för låntagarna ifall dessa bor långt från utlåningsstationen som har ett bokbestånd på kanske endast ett par hundra volymer) eller bokbussverksamhet. Om flertalet av en kommuns invånare bor i tätort och cirka en tredjedel bor i kommunens glesbygdsområden så är den bästa lösningen att transportera låntagarna till huvudbiblioteket. Argumenten var att den bästa servicen ur låntagarperspektiv var att regelbundet få möjlighet att uppsöka ett bibliotek med stort bokbestånd, bl. a. uppslagsböcker och utbildad personal.

Holger Skärstrand framlade detta förslag inför kommunalfullmäktige i Boxholm 1962 och fullmäktige anvisade ett belopp av 500 kronor för försöksverksamhet (Vretblad 1962, s 482). Biblioteket gjorde under försöksperioden en rundtur med förhyrd buss runt tätorten var tredje vecka. Låntagarna transporterades sedan till huvudbiblioteket och efter en timmes uppehåll där transporterade man tillbaka låntagarna med bussen. Vidare skrivs det att försöket gav bra resultat både vad gäller antalet intresserade låntagare, antalet utlån och vad beträffar ekonomin. Låntagarna uppskattade servicen, bussen var bra reklam för biblioteket och försöket skulle fortsättas rapporteras i notisen.

2.3 1970-tal

På 1970-talet var inställningen i Sveriges kommuner att alla människor skulle kunna ta del av bibliotekets resurser. Det togs ofta upp som målsättning i de kommunala kulturnämndernas program under 1970-talet (Statens kulturråd 1981, s 4). Strävan efter decentralisering och en utjämnad standard mellan olika svenska kommuner och inom kommunerna tas upp i riksdagsmotioner som följde efter den första propositionen om

den statliga kulturpolitiken (Prop 1974:28). I de olika politiska partiernas program under 1970-talet kan man utläsa en klar ambition att nå ut med biblioteksverksamheten i kommunernas glesbygdsområden (Statens kulturråd 1981, s 5). 1970-talets biblioteksprogram uttrycker ambitionen att nå ut med biblioteksservice till så många kommuninvånare som möjligt (*Folkbibliotek i tal och tankar* 1982, s 173).

För att få verklig fart på utvecklingen av kommunernas inköp av bokbussar ökade statsbidragsdelen 1975 till att täcka hela inköpskostnaden. Trots detta var det färre kommuner än väntat som startade bokbussverksamhet. Litteraturutredningen rekommenderade i sitt slutbetänkande Boken (SOU 1974:5) 30 bidrag till inköp av bokbussar om året i fem år men resultatet blev 42 beviljade ansökningar för inköp av bokbussar mellan 1975-1985 (Sanfridsson 1989, s 3). Antalet ansökningar var så få att Statens kulturråd gjorde reklam för sina bidrag. Kommunernas ovilja att starta bokbussverksamhet hängde ihop med driftskostnaderna.

Kommunsammanslagningarna gjorde att kommunerna i Sverige blev större geografiskt men även att de fick större ekonomiska resurser. Kommunerna fick på så sätt större behov av att nå ut i glesbygdsområden men även resurser som krävdes för att t.ex. driva bokbussverksamhet (Lysebäck 2000, s 75).

Ett exempel på en kommun som införde bokbussverksamhet under denna period är Alvesta kommun, som ingår i min undersökning. Mobil biblioteksverksamhet har funnits i Alvesta kommun sedan 1971 (Ursberg 1995, s 1). I samband med kommunsammanslagningen beslutade man att bedriva utlåningsverksamheten med bokbil på landsbygden. Med den enmansbetjänade bokbilen körde man turer cirka två gånger i veckan och erbjöd gård-till-gårdservice. Några år senare behövde man utöka verksamheten samtidigt som statens kulturråd hade börjat erbjuda kommunerna att söka statsbidrag för hela inköpskostnaden av en bokbuss. Som motprestation krävdes att den ansökande kommunen gjorde upp en verksamhetsplan för bokbussverksamheten samt ställde resurser till förfogande för driften, personalkostnader, bokinköp etc. Bibliotekspersonalen i Alvesta kommun kunde hämta ut den första fullskaliga bokbussen på hösten 1977 och efter ett par månaders förberedelser startade bokbussverksamheten i januari 1978.

På 1970-talet kom den andra rationaliseringsutredningen *Biblioteksarbete* (1970 års rationaliseringsutredning). Den bygger på en undersökning av åtta kommuner med bokbussverksamhet. Vid de i undersökningen ingående biblioteken gjorde man "den erfarenheten att de nya organisationsformerna med ett mindre antal, resursförstärkta, filialer kompletterade med bokbuss ger en långt bättre service än det tidigare systemet med många små filialer och utlåningsstationer" (*Biblioteksarbete* 1972, s 149f). I *Biblioteksarbete* anser man att det inte är möjligt att ge tillfredsställande service genom utlåningsstationer så som dessa definieras i den första rationaliseringsutredningen *Organisation och arbetsmetoder vid kommunala bibliotek*. *Biblioteksarbete* har genom sina uttalanden och rekommendationer haft stor inverkan på inriktningen av 1970-talets folkbiblioteksverksamhet (*Folkbibliotek i tal och tankar* 1982, s 110). Dokumentet hade en bred förankring hos myndigheter och organisationer, vilket kan förklara dess genomslagskraft.

I *Bokbussen kommer* från 1973 tar Sigurd Möhlenbrock upp radiotelefonen som ett exempel på hjälpmedel som kan utveckla bokbussverksamheten. Möhlenbrock påpekar

att eftersom bokbussen i första hand är avsett som ett rent utlåningsbibliotek så kan man inte ta med en mängd referenslitteratur (Möhlenbrock 1973, s 15). På slutet av 1950-talet började man i Göteborg utrusta bokbussarna med radiotelefon. Med hjälp av denna kunde bokbussen ta kontakt med huvudbiblioteket och få hjälp med referensfrågor och tillgång till bibliotekets katalog över bokbeståndet.

Ett annat försök pågick i början av 1970-talet med uppsökande kulturell service i Gällivare kommuns glesbygdsområden (Möhlenbrock 1973, s 16f). Bokbussen förde då med sig grammofonskivor, ljudband och bandkassetter, förutom det vanliga (bok)beståndet. Det fanns även möjlighet att ordna sagostunder, musikavlyssning, kaspertheater och mindre artistframträdanden i samband med bokbussens besök.

I *Glimtar ur folkbibliotekens historia i Uppsala län* berättas om postlåneservice, som ersatte bokbussverksamhet på 1970-talet (Glimtar ur folkbibliotekens historia i Uppsala län 1995, s 19). De glesbygdsboende fick möjlighet att få böckerna hem till dörren. Det gick till så att biblioteket skickade ut listor med titlar på populära och nyinkomna böcker. De som var intresserade fyllde i beställningsblanketter och fick böckerna utburna av lantbrevbäraren. Servicen var tack vare ett avtal mellan biblioteket och posten gratis för låntagarna.

I *Biblioteksservice i glesbygd* tar Eva Atle upp två försök med uppsökande verksamhet som båda eventuellt skulle kunna utgöra alternativ till bokbussverksamhet. 1973 startades i Dals Eds och Bengtsfors kommuner ett försök med distribution av böcker genom lantbrevbärare (Statens kulturråd 1981, s 10). Försöket bedrevs av skolöverstyrelsen och postverket i samarbete med de båda kommunerna. Under ett försöksår skickade man ut drygt 7000 böcker. Man startade även en försöksverksamhet med bokbuss inom samma område för att kunna göra jämförelser. I jämförelserna visade sig bokbussen billigast och efter försöksperioden beslöt Bengtsfors och Dals Eds kommuner att satsa på bokbussverksamhet. Under åren 1970-1975 (med uppehåll 1971) gjordes i Lindesbergs kommun försök med att kostnadsfritt köra låntagare till biblioteket från några kommundelar (Statens kulturråd 1981, s 10). Barn och pensionärer utnyttjade särskilt gärna denna service. Efter försöksperioden ersatte bokbussverksamhet delvis servicen.

Eva Atle tar även upp och citerar kommunförbundets skrift *Besparingsförslag Sthlm 1981*. Kommunförbundet bedömer där ett förslag om transport av låntagare till biblioteken som alternativ till bokbuss (Statens kulturråd 1981, s 10). Man menar att förslaget kan leda till ekonomiska besparingar men befärrar att bara de redan biblioteksintresserade kan nås på detta sätt och det kan inte räknas som uppsökande verksamhet. De former av decentraliserad biblioteksverksamhet som går ut på att skjutsa låntagarna till biblioteket eller att skicka hem böcker, som förbeställs av låntagarna, med post kan alltså inte räknas som uppsökande biblioteksverksamhet. Bokbussverksamhet räknas inte heller riktigt som uppsökande verksamhet men jag tror att det är möjligt att nå nya låntagare med hjälp av bokbussen.

2.4 1980-tal och 1990-tal

År 1980 stagnerade utvecklingen vad gäller antal inköpta bokbussar. De bokbussar som köptes in var inte fråga om någon ny verksamhet utan utbyte av gamla bokbussar (Statens kulturråd 1981, s 13). Under 1980-talet minskade antalet bokbussar i Sverige.

Det berodde delvis på att de statliga bidragen för bokbussinköp avskaffades 1985. Det hade dock kommit in färre bidragsansökningar för bokbussinköp på 1980-talet (*Folkbibliotek i tal och tankar* 1982, s 98f). De driftskostnader som bidragen medförde avskräckte en del kommuner från att ansöka om anskaffningsbidrag. På 1980-talet började även bokbussarna inköpta med bidrag från Statens kulturråd att bli utslitna och gå sönder. En del kommuner ansåg sig då inte själva ha råd att köpa en ny bokbuss med egna medel utan bokbussverksamheten lades ned (Sanfridsson 1989, s 4). Det var dock fortfarande möjligt att söka pengar från Statens kulturråd men det var svårare att få ansökan beviljad eftersom man inte fick bidrag för inköpskostnaden utan för speciella projekt (Lysebäck 2000, s 75). Under 1990-talet har det blivit vanligare med bokbussar med specialinriktad verksamhet, t.ex.. särskilda barnbokbussar (Lysebäck 2000, s 71).

1981 konstaterade Statens kulturråd att bokbussverksamhet, trots det kärva ekonomiska läge som rådde i Sverige, var ett effektivt, och ekonomiskt försvarbart sätt att för kommunerna lösa problemet med biblioteksservice i glesbygdsområden. Bokbussen är flexibel, och anpassningsbar och ger i förhållande till verksamhetens kvalitet en billig verksamhet (Statens kulturråd 1981, s 12).

Ann-Katrin Ursberg skriver om Alvesta kommuns bokbuss, som köptes in 1977 och bekostades med Statens kulturråds bidrag, att "Idag, våren 1995, är detta fordon fortfarande i drift och fungerar oftast utmärkt. /.../ En enkätundersökning som hösten 1994 genomfördes av Falköpings Bibliotek med avseende på bokbussverksamheten i Sverige, visade att endast 23 kommuner av 106 hade en bokbuss som var äldre än 15 år, vilket kan tyda på att Alvesta snart har en av landets äldsta bokbussar i drift" (Ursberg 1995, s 1).

De största förändringarna vad gäller kommuner med bokbussverksamhet skedde mellan 1984-1985 och 1991-1992 (Lysebäck 2000, s 91). Detta tror jag delvis beror på att Statens kulturråds bidrag för inköp av bokbussar avskaffades 1985. Under 1990-talet drabbades många bibliotek av nedskärningar p.g.a. den ekonomiska krisen som rådde i Sverige. Dessutom var många av de bokbussar som köptes in av kommunerna som fick bidrag från Statens kulturråd mellan 1965 och 1985 utslitna. Det tror jag bidrar till förändringarna. Under 1990-talet har både biblioteksfilialer och bokbussverksamhet lagts ned (Lysebäck 2000, s 71). Ibland har filialer bytts ut mot bokbussverksamhet som sedan även den lagts ned. Bokbilar och minibokbussar har under 1990-talet ökat i antal. De medför lägre driftskostnader, bl.a. eftersom de kan köras av personal med vanligt B-körkort (Lysebäck 2000, s 74f).

3. Presentation av bokbussverksamheten i mina intervjukommuner

I Kapitel 3.1 tar jag upp hur bokbussverksamheten startade i mina intervjukommuner och ifall de prövat någon annan form av decentralisering av biblioteksverksamhet. I Kapitel 3.1.1 tar jag upp de faktorer som talar för och mot bokbussverksamhet som decentraliseringsmetod utifrån mina intervjuer. I Kapitel 3.1.2 vill jag försöka ge en bild av hur decentralisering med utlåningsstationer kan fungera. I kapitel 3.2- 3.5 presenteras bokbussverksamheten i mina intervjukommuner.

3.1 Decentralisering av biblioteksservice

I flera av kommunerna i min undersökning medförde startandet av bokbussverksamhet samtidigt nedläggning av utlåningsstationer. Jag frågade i mina intervjuer om denna omställning skapade någon debatt i kommunerna. I Växjö kommun, som införde bokbussverksamhet i mitten av 1970-talet, svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”Utlåningsstationerna hade ’överlevt sig själva’. På några få ställen fanns i början ett starkt motstånd mot att lägga ner utlåningsstationerna och ersätta dem med bokbussverksamhet. Där var man rädda om sina utlåningsstationer. De hade ett symbolvärde. Bokbussen representerade den centrala organisationen. Utlåningsstationerna var mer av ’kulturens sista utpost’ därför att de låg där de låg” (Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19).

I Mörbylånga kommun där bokbussverksamhet inte infördes förrän 1992 fanns det i början ett massivt motstånd hos allmänheten. Kommuninvånarna ville absolut ha kvar sina utlåningsstationer och en del bojkottade bokbussen i början. Däremot förekom det inte så mycket debatt i lokalpressen. Vid tiden för intervjutillfället debatterades dock inte bokbussens existens någonstans och de utlåningsstationsentusiaster som i början bojkottade bokbussen har börjat komma och låna böcker i den.

I Ljungby kommun var många negativa då biblioteket startade bokbussverksamheten 1976 eftersom de var rädda om sina utlåningsstationer. Det fanns också de som trodde att det skulle bli dyrt med bokbussverksamhet. Utlåningsstationerna självdog dock efterhand eftersom ingen ville binda upp sig till att tjänstgöra där endast någon timme i veckan. I Alvesta kommun som tog beslut om bokbussverksamhet 1970 fanns det enligt de intervjuade möjligen en diskussion om ekonomi i samband med tillsättandet av en bokbussbibliotekarie, i hela kommunen fanns nämligen bara en bibliotekarie innan.

I Oskarshamns kommun började man vid huvudbiblioteket med bokbussverksamhet i början av 1970-talet. I Kalmar kommun började man vid huvudbiblioteket med bokbussverksamhet 1970. 1973 började man med bokbussverksamhet vid huvudbiblioteket i Nybro kommun. På biblioteken i dessa kommuner fanns det vid intervjutillfället inte kvar någon personal från tiden innan man började med bokbussverksamhet. De intervjuade vet alltså inte ifall det fanns några diskussioner i samband med införandet av bokbussverksamhet i Oskarshamn, Nybro och Kalmar kommuner. I Kalmar kommun började dock bokbussbibliotekarien sitt arbete vid biblioteket i samband med bokbussverksamhetens start och han märkte inte av några negativa reaktioner i kommunen.

I några kommuner har bokbussverksamhetens existens debatterats vid några tillfällen. I Nybro kommun svarar de bokbussansvariga att man visste att politikerna diskuterar bokbussverksamheten men ingen vänder sig till bibliotekarierna med direkt kritik. I Alvesta kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga ”Bokbussen är gammal och det är svårt att få resurser till en ny bokbuss. När en bokbussbibliotekarie gick i pension var det mycket diskussion bland kommunpolitikerna ifall man skulle nyanställa en bibliotekarie eller inte och man talade om att lägga ner bokbussverksamheten. I samband med detta var det mycket tidningskrivierier. Till slut skiftade man personal i

stället för att nyanställa” (Liljegren, Lars-Göran, Bibliotekschef och Ursberg, Ann-Katrin, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-09-03).

Men verksamheten får även ett positivt bemötande många gånger. I Alvesta kommun är t.ex.. bemötandet från låntagarna positivt. De är nöjda med servicen. I Oskarshamns kommun är kulturnämnden positiv, en enig kulturnämnd hade precis innan intervjutillfället beslutat om en ny bokbuss till Oskarshamns kommun. Däremot debatterar man ibland bokbussens existens i kommunfullmäktige. I Ljungby kommun har det förekommit diskussioner om enmansbetjäning av bokbussen, annars möter man inga negativa reaktioner. Den sociala funktion som bokbussen fyller betyder mycket för landsbygdens invånare.

I nästan ingen av de kommuner som ingår i min undersökning säger de bokbussansvariga att man har försökt nå kommuninvånare i glesbygd med någon annan biblioteksservice än bokbuss. I Växjö kommun skickar man från huvudbiblioteket talböcker per post till synskadade. I Oskarshamns kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”Det har funnits bokbussverksamhet (under sommarhalvåret) som tyvärr lades ned i slutet av 1980-talet p.g.a. besparingar. Den ersattes i början av med bokservice via lantbrevbärare. Låntagarna beställde då böcker direkt från biblioteket och fick dem sedan hem med lantbrevbäraren” (Bergkvist, Christer, Bibliotekschef och Cnattingius, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-07-28). Denna service var dock tillfällig.

3.1.1 För- och nackdelar med bokbussverksamhet respektive utlåningsstationer

Nedan redovisas argument för och emot bokbussverksamhet respektive ett system med utlåningsstationer från mina intervjuer.

Fördelar med bokbussverksamhet. Det är flexibelt med bokbussverksamhet. Biblioteket kommer närmare människor som inte kan ta sig till biblioteket med hjälp av bokbussverksamhet. I kommunen som helhet behöver biblioteken inte köpa så många exemplar av en bok till bokbussen som man måste göra till ett system med ett antal utlåningsstationer. Det betyder en ekonomisk fördel genom ett bättre utnyttjande av mediabeståndet och en bättre omsättning av böckerna i det totala bokbeståndet i kommunen. Bokbussen upplevs som fräschare av låntagarna. Man når fler grupper av människor med bokbussverksamhet, t.ex.. små barn och äldre människor.

Bokbussens bestånd av böcker är relativt stort så man kan byta böcker ofta i bokbussen. På bokbussen arbetar utbildad personal, det ger en bättre service och kompetens. Detta uppskattas särskilt av skolorna som bokbussen ger service till. Bokbussverksamheten ger en smidigare täckning av kommunen. Man kan skapa nya hållplatser och lägga ner hållplatser som inte besöks efter hand. Reservationsfrekvensen är hög, låntagarna kommer åt samtliga biblioteks bokbestånd i kommunen. Bokbusspersonalen lär känna sina låntagare väl och kan plocka ut böcker till dem i förväg efter respektive låntagares intressen. Det finns en social fördel med bokbussen.

Nackdelar med bokbussverksamheten. Bokbussen besöker i en del kommuner bara hållplatserna en gång i månaden så det kan vara svårt för låntagarna att komma ihåg vilken vecka det är som den kommer till deras hållplats. I Mörbylånga kommun får

bokbussbibliotekarien därför ibland ringa och påminna låntagarna om att bokbussen kommer. I Oskarshamns kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att ”man inte har tillgång till bibliotekets katalog online på bokbussen. Man använder bara dator vid registrering av lån. Man planerar att skaffa bibliotekets katalog online i bokbussen. Bokbussen innebär trånga ”lokaler”, det märks särskilt vid skolbesök. Det är svårt att erbjuda IT-service, t.ex.. Internet, på bokbussen. Bokbussen fungerar mest som en renodlad utlåningsapparat” (Bergkvist, Christer, Bibliotekschef och Cnattingius, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-07-28).

Fördelar med ett system bestående av utlåningsstationer. Utlåningsstationerna utgjorde fasta ställen att samlas på. De fungerade som samlingsplatser på ett annat sätt än vad bokbussen kan vara p. g. a. att den stannar relativt kort tid på varje hållplats. En utlåningsstation med en fast öppettid i veckan är lättare att komma ihåg än bokbussens besök som inträffar mer sällan.

Nackdelar med utlåningsstationer. Utlåningsstationerna hade korta öppettider. Ett system bestående av utlåningsstationer är statiskt, d. v. s. cirkulationen av böckerna är dålig. Utlåningsstationer serverar bara låntagare inom ett mycket litet område, de har dålig räckvidd. Eftersom utlåningsstationerna bara är öppna vid något/ några tillfällen i veckan innebär det ett dåligt utnyttjande av både lokaler och resurser.

3.1.2 Exempel på en kommun utan bokbussverksamhet

I utredningen *Biblioteksarbete*, även kallad NRU (Nya rationaliseringsutredningen), slås det fast att ”Eftersom det enligt kommitténs mening inte finns möjlighet att tillhandahålla tillfredsställande service vid utlåningsstationer, såsom dessa definieras i RU (Rationaliseringsutredningen)/.../, bör de efterhand ersättas av bokbussverksamhet” (*Biblioteksarbete* 1972, s 150). Detta citat används flitigt i många av utredningarna gällande anskaffande av bokbuss i kommunerna.

Om biblioteksservice via bokbuss kontra biblioteksservice via ett system av filialer och utlåningsstationer skriver Irma Ridbäck i en artikel i *Biblioteksbladet* 1982 (Ridbäck 1982 a). I artikeln refereras det från en konferens som ägde rum i Umeå i december 1981. Örnsköldsviks kommun, där biblioteksservicen (förutom huvudbiblioteket) bestod av ett nät med fasta filialbibliotek och utlåningsstationer, tjänade som exempel på en kommun utan bokbuss. En fördel med denna modell sades på konferensen vara att fasta enheter ger en bättre kontakt med allmänheten (Ridbäck 1982 a, s 28). I de ovan uppräknade fördelarna med bokbussverksamhet påstås det emellertid att bokbusspersonalen får så pass god kontakt med sina låntagare att de i förväg kan plocka ut böcker efter enskilda låntagares intressen och ta med sig dem på bokbussen.

Nackdelarna som togs upp med Örnsköldsviks modell var flera. Man diskuterade bl. a. bristande jämlikhet. En stor grupp av kommunens invånare hade inte tillgång till biblioteksservice. Vidare diskuterades svårigheterna att få kvalificerad personal till små enheter, ensamarbetet och att bokbeståndet utnyttjas dåligt. Att det är svårt att få kvalificerad personal till små enheter tror jag kan ha flera förklaringar. För det första är det svårt att ha råd att anställa utbildade bibliotekarier till små utlåningsstationer, en bibliotekarietjänst får fördelas på flera utlåningsstationer, vilket medför få och korta öppettider på de olika filialerna och dåligt utnyttjande av de lokaler där utlåningsstationerna är belägna.

Under senare år har situationen i Örnsköldsviks kommun förändrats. Om detta berättar Marit Arvidsson på Svensk Biblioteksförningens (Specialgruppen för mindre bibliotek och bokbussar) hemsida Bussfilen 1998 (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2000-02-20). De små biblioteken i Örnsköldsviks kommun fick aldrig några utbildade bibliotekarier. Då kommunen stod inför hårda besparingar var man tvungen att antingen lägga ned de små biblioteksenheterna eller hitta alternativa lösningar. Man valde den alternativa lösningen att låta föreningar driva de små biblioteksenheterna.

Föreningslivet i kommunen är stark, vilket bidrog till att man vågade sig på ett samarbete. Föreningarna får skiva på ett avtal om skötsel av ett bibliotek, vilket är kopplat till förenings bidraget. Biblioteket ska ha samma öppethållande som tidigare, ha ett samarbete med det större områdesbiblioteket när det gäller bokinköp och andra biblioteks-tekniska frågor. Områdesbiblioteken har en halvtidsanställd bibliotekarie som står för fort- och utbildning av den frivilliga personalen på närbiblioteket. Sköter inte föreningen sin uppgift sägs avtalet upp och kommunen söker en ny förening att samarbeta med (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2000-02-20).

Siv Hågård befarar i artikeln ”Kulturrådet har blivit konventionellt hierarkiskt” i *Biblioteksbladet* att föreningsdrift av biblioteksfilialer kan leda till försämringar av biblioteksservicen (Hågård 1999). Hon befarar svårigheter i och med att biblioteksfilialerna inte får tillgång till utbildad personal, inte får del av kommunala mediaanslag och inte längre ingår i den fjärrlånekedja som förbinder minsta filial med lånecentraler och forskningsbibliotek via kommunbibliotek och länsbibliotek.

I regel på bokbussar har man samtliga biblioteks inom kommunen bokbestånd som katalog online på bokbussen. Det innebär att man enkelt kan få en överblick över vilka böcker som finns på biblioteken och ifall de är utlånade eller ej etc. och då är det lätt att reservera en bok som finns inne på en annan enhet för bokbusslångtagarens räkning och denna kan få boken redan under nästa bokbusstur. Dessutom kan man byta ut de böcker som finns på bokbussen ofta oavsett ifall bokbussen har ett eget bokbestånd eller delar sitt bokbestånd med exempelvis huvudbiblioteket. Om man har ett system med många utlåningsstationer så har var och en av dessa utlåningsstationer sitt eget bokbestånd vilket innebär att man i kommunen måste köpa in fler exemplar av nya böcker än man behöver köpa in till en bokbuss. Då kan man inte köpa in så många olika nya böcker utan bara de allra mest angelägna titlarna.

Om bokbeståndet och reservationer av böcker på bokbussen skriver Ann-Katrin Ursberg i *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* (Ursberg 1995, s 5f). Att långtagarna kan reservera böcker och få dem medskickade på nästa bokbusstur är något som uppskattas. Bokbeståndet på Alvesta bokbuss är relativt litet och måste därmed förnyas och gallras hårt. Servicen att kunna reservera böcker blir kanske en extra uppskattad service under sådana förhållande.

I Alvesta kommun tar man hjälp av signumstatistik¹, som är möjlig tack vare datoriseringen av bokbussen, då man vill analysera bokbeståndets sammansättning på bokbussen (Ursberg 1995, s 7). Med hjälp av den datorlagrade informationen kan man se hur stor del bokbeståndet som utgörs av de olika ämnesområdena. Man kan även se hur stor utlåningen är av böcker inom de olika ämnesområdena på bokbussen. När man

¹ Signumstatistik = statistik över antal böcker inom olika ämnesområden på bokbussen samt antal utlånade böcker för varje ämnesområde (Ursberg 1995, s 7)

jämför det aktuella beståndet inom de olika ämnesgrupperna med utlåningssiffrorna inom de olika ämnesgrupperna kan man se hur mediavolymen förhåller sig till nyttjandegraden. Med hjälp av signumstatistiken kan man även se att utlåningen av andra media, t.ex.. kassetböcker är hög på bokbussen i Alvesta kommun. Därför skriver Ann-Katrin Ursberg i sin undersökning att man bör satsa på språkkurser, videofilmer och CD-skivor (Ursberg 1995, s 7). Ann-Katrin Ursberg skriver även att man i samband med kommunens bokbussverksamhet bör vara öppen för de utvecklingsmöjligheter som den nya informationstekniken innebär.

3.2 Samarbete med uppsökande verksamhet

Det är vanligt att man integrerar annan uppsökande verksamhet i bokbussverksamheten så att den uppsökande verksamheten når de människor som är aktuella inom de områden där bokbussen ger service. I Statens kulturråds rapport *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet* konstaterar Dan Lundin att bokbussar används för att ge biblioteksservice till barnomsorgen, äldreomsorgen, kriminalvården och arbetsplatsbiblioteken (Lundin 1990). I utredningen kan man även läsa att bokbusservice till institutioner (enligt ovan) är en beprövad metod som har flera fördelar (Lundin 1990, s 166). Bokbussen går att använda till biblioteksservice till institutioner i kommuner med långa avstånd. Det går enligt utredningen att utnyttja bokbussen till denna service på tider, t.ex.. på förmiddagar, som är mindre lämpade för bokbusservice till allmänheten.

Dan Lundin menar emellertid att det finns en påtaglig nackdel med att utnyttja bokbussen till biblioteksservice till institutioner. Eftersom bokbussen är dyr bör den utnyttjas intensivt och då fungerar service till institutioner där låntagarna själva kan gå ut och låna i bokbussen. Exempel på sådana institutioner är kriminalvården och barnomsorgen. Service till äldreomsorgens institutioner är enligt utredningen inte lika fördelaktigt ”eftersom besöken där tar lång tid och låntagarna ofta är rörelsehindrade” (Lundin 1990, s 166). Utredningen tar även upp boken-kommerservicen som i glesbygdsområden kan ges med hjälp av bokbussen.

Ifall ett bibliotek har svårt att få tid och resurser att räkna till vad gäller bokbussverksamheten så är det förståeligt att man måste fundera över hur man bäst använder bokbussen. Då är det naturligt att prioritera på så vis att man får maximalt antal utlån på den tid då man kan använda bokbussen. Men jag tycker ändå att man ska fundera lite på vilka som behöver bokbussverksamheten mest. Även om det inte är lönsamt att med bokbussen låna ut böcker till låntagare boende på institutioner för äldre och handikappade så kan det vara en god stimulans för dessa att själva få komma ut till bokbussen och låna böcker i stället för att hålla till godo med att välja böcker från en bokdeposition. Kanske kan man variera servicen så att man ibland lämnar depositioner och ibland låter låntagarna låna själva. Bokbussens användande får noggrant planeras så att man kör till mindre lönsamma institutioner på tider som inte passar övriga låntagare.

I en artikel av Birgitta Hansson, kultur- och fritidschef i Värmdö kommun, i samarbete med Liv Getz, i *Bokbuss till begjaer* berättas det om Värmdö kommunbibliotek som 1988-89 fick ett utvecklingsbidrag från Statens kulturråd för att kunna utveckla en mindre resurskrävande bokbussverksamhet, anpassad efter en liten kommuns behov (Hansson 1991, s 39). Utvecklingsbidraget skulle även användas till att hitta nya former för lässtimulering och uppsökande verksamhet samt till att nå ut till sommarboende och

turister med biblioteks- och informationsverksamhet. Värmdö kommun hade vid tillfället drygt 20000 invånare varav ungefär hälften bodde i glesbygdsområden. I kommunen fanns fyra fasta biblioteksenheter och en bokbil. Det primära målet med bokbilen var att man skulle nå fler låntagare och ge bättre biblioteksservice i kommunens glesbebyggda områden, dessutom ville man ge möjlighet till de kommuninvånare som av olika anledningar hade svårt att ta sig till ett bibliotek t.ex.. dagmammor, funktionshindrade och äldre människor (Hansson 1991, s 39f).

I Värmdö kommun integrerade man boken-kommerverksamheten med bokbilsverksamheten. De 60 boken-kommerlångtagare som fanns i kommunen i slutet av 1980-talet fick service via bokbilen. Det transportproblem som fanns i samband med boken-kommerverksamheten löstes med hjälp av bokbilen och personalen som arbetade med boken-kommerverksamheten följde med i bokbilen för att upprätthålla den personliga kontakten med sina låntagare. I Värmdö kommun har man ställt upp ett antal punkter som ska styra bokbilsverksamheten. Det handlar om att utnyttja de resurser man har för att ge låntagarna bästa möjliga service, hur man ska utnyttja arbetstiden och körtiden på bästa möjliga sätt och hur man samordnar de personalresurser som man har på effektivaste sätt (Hansson 1991, s 40).

När man lastar bokbilen med extra böcker för att ge sig ut på en bokbilsrunda så är det böcker som blivit beställda av låntagarna, nya böcker och eventuellt också böcker som ska transporteras till de biblioteksfilialer som man passerar under dagen. Dessutom har man med sig bokpaket till boken-kommerlångtagare, de är cirka 10-15 stycken per bokbilstur och de blir i förväg informerade om när bokbilen kommer hem till dem. Denna lösning med bokbilen som kombinerat transport- och biblioteksservicefordon har både praktiska och ekonomiska fördelar. Det som skiljer Värmdös bokbilsverksamhet och vanlig bokbussverksamhet är att bokbilsturerna består av de olika delar av biblioteksservice som är integrerade i bokbilsverksamheten och det innebär att man inte kör skilda kvällsturer, skolturer, boken-kommerurer och tätortsturer. Birgitta Hansson menar att man når sin målsättning med bokbilsverksamheten bra (Hansson 1991, s 40). Anledningen till det är att bokbilspersonalen är inställd på flexibilitet och att det är slutresultatet som är viktigast, vilket bl. a. innebär att bokbilspersonalen hjälps åt utöver de olika arbetsuppgifter som hör till respektive yrkeskategori.

I de flesta kommuner i min undersökning ger huvudbiblioteket boken-kommerverksamhet till de som behöver i samband med bokbussens turer utom till de boken-kommerlångtagare som bor i närheten av de filialbibliotek som finns i de olika kommunerna. I Mörbylånga kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”dessutom kör man med bokbussen till ett pensionärsboende. Man deponerar även böcker i en boksburra på Ladan i Färjestaden. Ladan fungerar som en mötesplats för både ungdomar och äldre i kommunens lokaler” (Jonasson, Dag, Bibliotekschef och Rosén- Johansson, Helena, Bokbussbibliotekarie Mörbylånga kommunbibliotek. Intervju 1998-07-29). I Nybro kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att man genom bokbussen, förutom boken-kommer-service och service till skolor och daghem, även ”ger service till ett servicehem, där man har ett antal böcker uppställda och vårdtagarna även får låna direkt ur bokbussen” (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18).

I Växjö kommun ger bokbussen förutom boken-kommer-verksamhet enligt ovan, dessutom service till 1-2 dagcentra för utvecklingsstörda och 1-2 sarskolor där det inte finns någon biblioteksfilial i närheten. Vidare får 1-2 ställen med servicelägenheter (pensionärsboende), ett hem för senildementa och ett antal dagbarnvårdare service via bokbussen. I Alvesta kommun får dagmammor både i tätort och glesbygd service av bokbussen. Av dagbarnvårdarna i kommunen har 75% regelbunden bibliotekskontakt. Tidigare har bokbussen gett service till ett vårdhem, ett ålderdomshem och man har även försökt starta ett arbetsplatsbibliotek, som dock inte fick önskad respons. Ann-Katrin Ursberg konstaterar i sin utredning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* att det finns många sätt att använda en bokbuss på (Ursberg 1995, s 5). I Alvesta kommun kombineras gård-till-gårdservice med hållplatsverksamhet där det är lämpligt. Vidare skriver Ann-Katrin Ursberg att man i Alvesta kommun dessutom kör med bokbussen till ett antal institutioner för barn, använder bussen i boken-kommerverksamheten utanför tätorterna och i ringa utsträckning använder bokbussen för interna transporter av t.ex.. utställningar.

I Kalmar kommun får även en servicecentral för pensionärer besök av bokbussen. Där kan pensionärerna både låna själva i bokbussen och låna efter hand av de böcker som bokbussen deponerar på servicecentralen. I Ljungby kommun får 25 dagmammor, tre servicehem och ett hem för utvecklingsstörda service av bokbussen. Boken-kommer-servicen tas om hand av en socialbibliotekarie i kommunen men vid behov hjälper bokbusspersonalen till. I Oskarshamns kommun kör bokbussen även till några servicehem.

Jag har ovan inte nämnt servicen till skolor som alla kommunerna i min undersökning ger via bokbussen, kapitel 5.1 ägnas åt detta samarbete.

I *Bokbuss för Härjedalen* skriver man om boken-kommer-verksamhet att "När en kommun startat bokbussverksamhet har man i de flesta fall också kunnat starta eller vidareutveckla Boken kommer-servicen" (Ridbäck 1982 b, s11). Då man startar bokbussverksamhet kan man alltså även decentralisera boken-kommer-verksamheten eftersom man lättare når ut till de låntagare som inte bor i närheten av vare sig huvudbibliotek eller någon biblioteksfilial. Vidare skrivs det i artikeln att

Vid transport av boklådor inom Boken Kommer-verksamheten kan man endast i ringa utsträckning anlita frivilliga krafter. För folkbiblioteket blir därför transportfrågorna mycket angelägna att lösa. /.../ såväl filialbibliotek som utlåningsstation (har)en rätt begränsad räckvidd. För den som inte själv kan ta sig till biblioteket blir det svårt att få tag på de önskade böckerna. Det räcker oftast inte med en bok per post i veckan, utan låntagarna har stående önskemål och erhåller regelbundet en mindre boklåda. Genom bokbussen kan korta stopp göras vid enskilda gårdar och boklådor lämnas. Likaså kan bokbussen i viss utsträckning användas i större tätort för distribution av boklådor inom Boken kommer (Ridbäck 1982 b, s 12).

I utredningen *Bokbuss för Västerviks kommun* tas bokbusservice till service- och ålderdomshem, förskolor och fritidshem, kriminalvårdsanstalter och arbetsplatser upp (*Bokbuss i Västerviks kommun* 1983). Bokbusssturer till ålderdomshem kan enligt utredningen förbättra biblioteksservicen med tätare besök och större bokurval än annan uppsökande verksamhet och bokdepositioner (*Bokbuss i Västerviks kommun* 1983, s 23). De som kan har möjlighet att själva låna böcker direkt ur bokbussens bestånd vilket kan vara stimulerande och även övriga vårdtagare får service. Anställda har också möjlighet att låna facklitteratur i bokbussen och beställa ur samtliga biblioteks i

kommunen bokbestånd.

Om bokbusservice till arbetsplatser skriver man i utredningen att man genom erfarenhet från andra kommuner vet att det inte fungerar bra (*Bokbuss i Västerviks kommun*, s 26). I Västerviks kommun fanns redan arbetsplatsbibliotek på tre större arbetsplatser i kommunen, Electrolux och Slip-Naxos. Man ville inte ersätta arbetsplatsbiblioteken med bokbussbesök eftersom: det är svårt att lämna arbetsplatsen på bestämda tider, skiftesgång, stora avstånd inom fabrikena, även om bokbussen besöker arbetsplatsen på lunchtid hinner man inte låna eftersom de flesta åker hem på sin lunch. Däremot menar man att bokbussen kan utnyttjas till att transportera bokdepositioner till arbetsplatsbiblioteken och att det kan vara möjligt att besöka mindre företag i kommunen med bokbussen.

När man funderar över lämpliga alternativ för att ersätta bokbussverksamhet med annan decentraliserad biblioteksverksamhet får man tänka på att det inte bara är privatpersoner som får service av bokbussen. Bokbussen är ju, som ovan nämnts, även ett transportmedel till t.ex.. bokdepositioner. Man måste ersätta bokbussen som transportmedel då man byter ut böcker på arbetsplatser, ålderdomshem etc. där man har depositionsbibliotek. Dessutom måste man lösa den Boken-kommer-verksamhet i kommunen som sköts med hjälp av bokbussen på något annat sätt.

3.3 Utveckling och PR

Biblioteken i min undersökning visar gärna upp sina bokbussar i samband med offentliga tillställningar som marknader, festivaler och kulturella evenemang. Vid dessa tillfällen är det vanligt att man anordnar något slags allmänskulturell verksamhet. I Ljungby kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att "Bokbussen har även medverkat i samband med några evenemang, t.ex.. Bondens dag, Kulturnatten och Bolmsödagarna. Vid dessa tillfällen har det förekommit teater och berättande" (Löfqvist, Agneta, Bibliotekschef och Andersson, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Ljungby kommunbibliotek. Intervju 1998-08-17). Ett annat exempel är i Oskarshamn kommun där huvudbiblioteket brukar medverka med bokbussen i Kulturnatten och då brukar man ha någon form av kulturellt evenemang, t.ex.. en trubadur.

Man kan även låna ut eller hyra ut bokbussen till annan verksamhet än biblioteksverksamhet. Det är ett sätt att göra reklam för och visa upp bokbussverksamheten. Ingen av de kommuner som jag har intervjuat har emellertid hyrt eller lånat ut sin bokbuss på detta vis. Däremot nämns ett exempel på hur man kan visa upp bokbussen på ett otraditionellt sätt i Gävle i *DIK-forum* (Kåberg 1996, s 32). Den 19-28 juli 1996 anordnades i Gävle en Hästival. Kort sagt en festival på temat hästar.

Bokbussen packades full med hästböcker, både fack- och skönlitteratur. Därefter ställdes bokbussen upp på en marknadsgata i anslutning till festivalen. Man hade även ett öppet tält med bord, stolar och affischer. Biblioteket anordnade förutom bokutlåning och referensservice frågetävling med priser sponsrade av förlag och ridskolor. Man kunde även skriva recensioner, noveller, dikter och rita teckningar på "hippoteket". Artikelförfattaren rekommenderar andra kommuner att följa det omtalade exemplet att göra om bokbussen till ett tidsbegränsat specialbibliotek och visa upp sig och påpekar att tillgång föder efterfrågan.

I Köpenhamn är det en tradition att bokbussen deltar i en årlig jazzfestival (Bennike 1991). Två veckor i juli månad varje år är det Copenhagen Summer Jazz-festival. Vid detta unika tillfälle lånar man ut musik ur den skivsamling på 1300 jazzskivor som köptes in till biblioteket på 1970-talet (Bennike 1991, s 73). Den biblioteksutlåning som skivsamlingen var inköpt för blev dock aldrig av. Under de två veckorna som jazzfestivalen pågår medverkar bokbussen sammanlagt sex dagar (tre per vecka) och lånar då ut cirka 1200 skivor. Man kör runt i Köpenhamn till de torg och ställen där kända jazzmusiker uppträder och i konserternas pauser brukar bokbussen få många låntagare.

Vartannat år ordnar bokbussen i Köpenhamn ett specialarrangemang för barn. I regel är det en barnteaterföreställning som de håller i samarbete med ett av de daghem som bokbussen brukar ge bokbusservice till. I artikeln berättas om "Byens Børn", ett kommande stort tvärkulturellt arrangemang som bokbussen ska delta i (Bennike 1991, s 74). Alla skolor, institutioner och kulturinstitutioner i Köpenhamn samt barnen själva ska delta i detta projekt, som syftar till att synliggöra barns liv och kultur. Bokbussen ska varje dag förvandlas till en äventyrsbuss i olika varianter. Det ska berättas sagor, uppföras balett och dockteater på stadens torg och vid några av bokbussens hållplatser. Bokbussen deltar även vid många av bibliotekets projektinvigningar, t.ex.. en ny tidskrift för barn och ungdomar. Deltagandet i arrangemang gör PR för bokbussen och bokbussen gör även PR för hela biblioteksverksamheten i Köpenhamn både genom att delta i arrangemang och genom att synas på gatorna i sin vanliga bokbusservice menar man i artikeln. Jag anser att det är viktigt att utgå från de lokala förutsättningarna i kommunerna och hålla sig á jour med vad som är på gång i kommunen om man vill passa på att medverka med och visa upp sin bokbuss.

Det finns ett antal olika modeller för hur man utvärderar bokbussverksamheten. I en del kommuner gör man vid biblioteken en utvärdering om året i och med bokslutet. I Mörbylånga kommun utvärderar man vid huvudbiblioteket bokbussverksamheten i samband med att man lämnar statistik till Statistiska centralbyrån en gång om året. I andra kommuner gör man vid huvudbiblioteken en eller två utvärderingar om året i samband med att man sätter ihop nya tidtabeller. De flesta av biblioteken i min undersökning gör nya tidtabeller för bokbussverksamheten två gånger om året men i en del kommuner sker detta bara en gång per år. Då de bokbussansvariga vid huvudbiblioteken sätter ihop nya tidtabeller brukar man se över vilka hållplatser som bör tas bort, fundera över ifall nya ska skapas och hur långa uppehållen vid de olika hållplatserna bör vara. Flera av biblioteken nämner att de för statistik på antalet utlån och/ eller låntagare vid de olika hållplatserna och det kommer förstås till nytta vid arbetet med de nya tidtabellerna.

I Oskarshamns kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att verksamheten utvärderas då alla biblioteksverksamhetens årsberättelser skrivs och i samband med att man ställer samman nya turlistor. Vid intervjutillfället hade man dock tillsatt en speciell bokbussgrupp som kommer att göra ett slags utvärdering av den befintliga verksamheten i syfte att förbättra den. Samtidigt planerade man att skaffa en ny bokbuss. I Nybro kommun har man vid huvudbiblioteket gjort två stora utvärderingar av bokbussverksamheten. Den ena gjordes 1993 i samband med att man lade ner en bokbussen, med statistikundersökningar och djupintervjuer. 1995 gjordes den andra utvärderingen. Biblioteket har även mål för sina olika verksamhetsområden, bl. a. bokbussverksamheten, som man försöker uppnå.

I Kalmar kommun för man vid huvudbiblioteket månadsstatistik för bokbussens utlån. Ibland jämför man månadens utlån med utlånen under motsvarande period året innan. Kalmar bibliotek har också gjort upp mål för sina olika verksamhetsgrenar. Med regelbundna mellanrum, t.ex. vid årsskiften, tittar man på i vilken grad man uppnått dessa mål. I Alvesta kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga ”1995 gjorde man en utredning av verksamheten. Kommunpolitikerna ville målstyra kommunens verksamhet. Bokbussbibliotekarien satte upp både allmänna och konkreta mål för bokbussverksamheten. Bl. a. ville man öka utlånen på bokbussen och söka upp kommunens dagmammor, undersöka väntetiden på reserverade böcker och etablera aktiva kontakter med föreningar. Varje år ser man över utlåningsstatistiken för bokbussens hållplatser, i samband med att de nya turlistorna sätts ihop” (Liljegren, Lars-Göran, Bibliotekschef och Ursberg, Ann-Katrin, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-09-03).

I alla kommuner svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteken att man får reda på låntagarnas önskemål och åsikter då de besöker bokbussen. I flera kommuner har man även gjort låntagarundersökningar eller skickat ut enkäter som helt eller delvis berör bokbussverksamheten. I Kalmar kommun har man vid huvudbiblioteket gjort flera undersökningar, bl. a. en non-user-study² som omfattade både bokbussverksamheten och bibliotekets övriga verksamheter. Ett annat exempel är en enkät som delades ut till låntagarna i samband med att man började låna ut CD-skivor på bokbussen, då fick låntagarna ange vilken typ av CD-skivor de var intresserade av att låna. I Växjö kommun gjorde de bokbussansvariga en gång en enkätundersökning. Det var i samband med att filialbiblioteken påstod att bokbussen tog deras låntagare från dem. Resultatet av undersökningen blev att förvånansvärt många låntagare svarade att de inte hade lånat vid något bibliotek alls innan de fick tillgång till bokbussen.

I Ljungby kommun gjordes enkätundersökningar vid huvudbiblioteket under 1980-talet. Vid tiden för intervjutillfället tyckte de bokbussansvariga inte längre att det var så angeläget eftersom bokbussens utlåningssiffror ökar hela tiden. Vid huvudbiblioteket i Alvesta kommun gjordes en undersökning av bokbussverksamheten 1995. I samband med denna delade man ut en enkät till låntagarna med frågor om hur de tyckte att bokbussverksamheten fungerade. I kapitel 5 har jag skrivit mer om enkätundersökningar som ett sätt att undersöka kvaliteten på bokbussens service.

I samtliga kommuner svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteken att bokbussverksamheten fungerar bra. I Oskarshamns kommun skulle de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket i framtiden vilja nå äldre människor ännu bättre och ha mer verksamhet under sommaren, bokbussen står still under juli månad. I Växjö kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att ”Personalen är ganska nöjd med verksamheten, antalet utlån ligger på en jämn nivå. Huvudsaken är att låntagarna är nöjda” (Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19).

Vid huvudbiblioteket i Mörbylånga kommun får man för det mesta positiv kritik beträffande bokbussen. Många låntagare uttrycker tacksamhet över att bokbussen finns. I Ljungby kommun berättar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”Man har flera år fått utnämningen ’Landets bästa landsbygdsbokbuss’ från Statens Kulturråd” (Löfqvist,

² non-user = icke-brukare (Benito 1997, s 12) non-user-study är alltså en undersökning riktad mot icke-brukare eller potentiella brukare

Agneta, Bibliotekschef och Andersson, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Ljungby kommunbibliotek. Intervju 1998-08-17). Bokbussen i Ljungby har, enligt de intervjuade, den största utlåningen i landet.

I Ljungby och Mörbylånga kommuner tycker de bokbussansvariga vid huvudbiblioteken att det är viktigt att bevara bokbussens service till skolorna. I Ljungby kommun tycker de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket också ”att det är viktigt att bibehålla skolturerna, att föra ut nya medier, talböcker och tidskrifter. Det är också viktigt att försöka marknadsföra bokbussverksamheten. Däremot tror man inte att IT-utvecklingen kommer att innebära stora förändringar för bokbussverksamheten” (Löfqvist, Agneta, Bibliotekschef och Andersson, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Ljungby kommunbibliotek. Intervju 1998-08-17). Man har funderat på att medföra bank- och apoteksservice med bokbussen men detta var vid intervjutillfället ännu inte genomfört.

I Alvesta kommun tyckte de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att det viktigaste i framtiden är att få en ny bokbuss. Bokbussen var vid intervjutillfället 20 år gammal och man visste därför inte hur lång tid den kommer att hålla. Bokbussbibliotekarien skulle vilja planera in ett bokbussinköp i budgeten. Om man tvingas att under en tid upphöra med verksamheten så kan man förlora låntagare. Bokbussverksamheten kräver kontinuitet. Dessutom skulle man vilja låta bokbussverksamheten expandera men personalen som arbetar med bokbussverksamheten är inte heltidsanställd idag och man kan inte heller anställa fler.

I Oskarshamns kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga ”Inför framtiden vill man se över bokbussens målgrupper. Det är viktigt att man följer de kulturpolitiska målen. Man skulle vilja sälja bokbussturer till andra kommuner. Man skulle också vilja erbjuda verksamhet liknande ett medborgarkontors, t.ex.. en dag i veckan. Då skulle man vilja medföra 3-4 datorer i bokbussen med tillgång till Internet och ge service i samarbete med arbetsförmedlingen” (Bergkvist, Christer, Bibliotekschef och Cnattingius, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-07-28). I Nybro kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att det är viktigt att anpassa bokbussen efter hur kommunen ser ut, t.ex.. i förhållande till antalet invånare.

I Växjö kommun svarar de intervjuade ”Om man hade ytterligare en bokbuss kunde man köra stadsturer med den, t.ex.. i invandrartäta områden. I så fall skulle man lägga ned en filial i staden. Men för att genomföra detta skulle det krävas fler resurser. Man har även haft funderingar på att samverka med en annan kommun och i så fall utnyttja de två bokbussarna till att inrikta dem på lite olika, specialplanerade verksamheter. Men det går inte att genomföra så länge båda kommunerna har gamla, slitna bokbussar” (Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19).

Alla kommuner som jag har intervjuat svarar att bokbussverksamhet är den bästa glesbygdsservicen i framtiden. I Nybro kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att bokbussen är den bästa glesbygdsservicen i framtiden, men påpekar samtidigt att servicen skulle bli mycket dyr i ren glesbygd. Ifall det blir väldigt avfolkat på landsbygden i kommunen kan man tänka sig annan service i stället. Andra kommuner nämner bokpaket och utlåningsstationer som tänkbara men inte fullgoda

alternativ. I Ljungby kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att bokbussverksamheten inte bara innebär utlåning av böcker utan även en social kontakt som är viktig för landsbygdens invånare. I Kalmar kommun påpekar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att även huvudbiblioteket har fått nya låntagare tack vare bokbussverksamheten.

3.4 Bestånd och utlåning

Mellan 2000 och 4500 volymer ryms i var och en av de sju bokbussarna. Barnböcker tar mindre plats än vuxenböcker. I alla bokbussarna finns både barn- och vuxenböcker. Hur stor del av böckerna som är fack- respektive skönlitteratur varierar mellan de olika bokbussarna men oftast dominerar skönlitteraturen. I Växjö kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att: ”Bokbussen innehåller ett balanserat urval, baserat på efterfrågan” (Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19).

I alla kommuner har man tidskrifter för utlåning på bokbussen, mellan 10 och 25 titlar. I Nybro har man prioriterat tidskrifter och har hela 56 olika titlar för utlåning. Bokbussens utlåningssiffror är svåra att tolka eftersom man räknar in bokbussens utlåning i utlåningssiffrorna för uppsökande verksamhet som i sin tur ingår i huvudbibliotekets utlåning. I en del kommuner har man enbart siffror på huvudbibliotekets totala utlåning. I Växjö kommun är bokbussens årliga utlåning nästan 10% av kommunens totala utlåning. Bokbussarna lånar ut mycket skönlitteratur för vuxna och mycket barnböcker. Ungefär 60%-70% av böckerna som lånas ut av bokbussarna i de olika kommunerna är barnböcker. Även utlåningen av facklitteratur är emellertid hög i vissa av mina intervjuade kommuner. I Alvesta kommun motsvarar facklitteraturen 50 % av bokbussens totala utlåning.

I nästan alla kommuner svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att man är relativt nöjda med utlåningssiffrorna. Ofta med tillägget: efter de förutsättningar som bokbussverksamheten har. I Kalmar och Alvesta kommuner nämner de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket i detta sammanhang att personalbelastningen är hård på bokbussen. I dessa kommuner är man positiva till ökad utlåning men det finns inte utrymme för en ytterligare ökning av antalet utlån eftersom bokbussarna mestadels är enmansbetjänade.

I Kalmar kommun är det dock stor skillnad på utlåningssiffrorna vid olika hållplatser så medan man inte klarar av en ökad utlåning på vissa hållplatser planerar de för bokbussverksamheten ansvariga åtgärder för att öka intresset för att låna böcker på andra hållplatser. På de hållplatser där utlåningssiffrorna är lägre funderar man på att skicka ut turlistan till alla hushållen på orten. Man har även någon gång försökt att öka intresset för bokbussen genom att skicka ut nya turlistor till alla berörda hushåll på ett ställe i stället för att bara dela ut turlistorna till låntagarna på bokbussen.

I Nybro kommun är utlåningen på bokbussen hög och de bokbussansvariga säger att den knappast skulle kunna vara högre. ”Det är svårt att få böckerna att räcka till. Det är positivt att bokbussen används så flitigt” (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18). I Ljungby kommun ökar utlånen på bokbussen varje år. De bokbussansvariga påpekar

dock att eftersom anslagen för bokinköp ligger stilla på samma nivå och priset på böcker stiger så har det skett en minskning av antalet bokinköp.

Angående statistik över utlåningen på bokbuss respektive andra biblioteksenheter i en kommun har Ann-Katrin Ursberg skrivit något tänkvärt i sin undersökning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* (Ursberg 1995).

Inom biblioteksvärlden tittar man ibland på siffran 'kostnad per utlån' som ett sätt att mäta effektivitet, dvs man ställer totalkostnaderna i relation till utlåningssiffrorna för ett givet budgetår. Det skall genast sägas att det är ett bristfälligt sätt att mäta på, eftersom man då bortser ifrån alla andra tjänster än lån som biblioteket producerar, t ex tillgång till referensavdelningar, tidningar och tidskrifter, utställningar etc. Bokbussar arbetar ju nästan enbart med utlåningsverksamhet och brukar därför ligga väl till i en sådan statistik, vilket *kan* vara missvisande. Samtidigt skall sägas att bokbussarna, med sitt flexibla och uppsökande arbetssätt, kan låna ut mycket böcker till en måttlig kostnad – också pga låga kostnader för "lokalen" och för det minimala bokbeståndet (Ursberg 1995, s 13).

Det är olika mellan de olika biblioteken i min undersökning vilken och hur mycket statistik man för. Det gäller t.ex. statistik över hur många låntagare respektive bokbuss har. I Mörbylånga kommun t.ex. har man vid huvudbiblioteket ingen statistik på antalet låntagare per år på huvudbiblioteket och på filialerna. I en del kommuner för man vid huvudbiblioteket statistik över hur många låntagare som finns totalt i kommunen. I Oskarshamns kommun tar biblioteket reda på uppgifter om hur många besökare huvudbiblioteket har per år, i denna siffra ingår bokbussens utlåning eftersom denna verksamheten ingår i huvudbibliotekets totala verksamhet.

Jag tycker att det är bra att utvärderingar av bokbussverksamheten och enkätundersökningar görs i de olika kommunerna som ingår i min undersökning. Det är bra metoder att ta reda på både låntagarnas och ickelåntagarnas åsikter och önskemål. Kvalitativa undersökningar kan vara bra att göra som komplement till den statistik som åtminstone några av kommunerna i min undersökning för över antalet utlån. Ett stort antal utlån är positivt men kanske inte nödvändigtvis synonymt med bra kvalitet. Om en bokbussverksamheten i en kommun har låga utlåningssiffror är det intressant att ta reda på varför. Jag tror att det kan finnas många förklaringar till låga utlåningssiffror. Ett tänkbart exempel är en till ytan stor kommun med stor spridning på invånarna. En sådan kommun är svår att täcka in med bokbussverksamhet på så sätt att man når ut till alla de kommuninvånare som är intresserade av att låna böcker på tider då det passar dem.

3.5 Bokbussturer

Det är olika i de olika kommunerna hur många bokbussturer man kör, hur ofta man kör dem, hur långa de olika turerna är och hur lång tid de tar att köra. Det rör sig om mellan tio och 17 olika bokbussturer i varje kommun, men det är olika huruvida man har med de turer som går enbart till skolor i den vanliga turlistan och en del turer går både till skolor och andra hållplatser. I de flesta av kommunerna kör man bokbussturer fyra dagar i veckan, i en del kommuner kör man bokbussturer enbart på eftermiddagen medan man i andra kommuner kör turer både på för- och eftermiddagen. Dock brukar man förlägga bokbussturerna till skolor på förmiddagarna. Det varierar mycket på hur ofta man kör bokbussturerna, i en kommun kör man dem varannan vecka, i några kommuner körs de var tredje eller var fjärde vecka. Hur ofta man kör en tur beror dock på hur många olika bokbussturer som man kör i kommunen och var och en av dessa

turer kan ju täcka in större eller mindre delar av kommunen. Ibland kan enstaka hållplatser finnas med på två bokbusssturer, t.ex. i mindre tätorter utan egen biblioteksfilial eller områden där bokbussen är särskilt välbesökt. Dessa enstaka hållplatser besöks därmed dubbelt så ofta som andra hållplatser på bokbusssturer.

4. Att köpa bokbuss

Eftersom inköp och drift av en bokbuss/bokbussverksamhet är förenade med höga kostnader har jag i detta kapitel bl. a. tagit upp exempel på samarbetsformer mellan flera kommuner om en bokbuss och alternativ till inköp av en nyttillverkad bokbuss. Att använda bokbussens utsida som reklamplats som företag kan köpa utnyttjas av några bibliotek för att få intäkter till driftskostnader. Kostnader för verksamheten är en viktig faktor då en kommun beslutar om vilket decentraliseringsalternativ som är lämpligt.

Länsbiblioteken fick inga bidrag från Statens kulturråd under den period då sådana delades ut för bokbussinköp (1965-1984). I min undersökning ingår två länsbibliotek. Båda har finansierat sina bokbussinköp med enbart kommunala medel. Två av de övriga kommunerna i min undersökning har helt eller delvis fått bidrag från Statens kulturråd för sina bokbussinköp. I Mörbylånga kommun köpte huvudbiblioteket sin första och hittills enda bokbuss så sent som 1992. Där berättar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”Man fick pengar över eftersom man stängde utlåningsstationerna och slapp betala de lokalhyrorna. Dessutom fick man extra anslag från kommunens budget” (Jonasson, Dag, Bibliotekschef och Rosén- Johansson, Helena, Bokbussbibliotekarie Mörbylånga kommunbibliotek. Intervju 1998-07-29). I Ljungby kommun tror de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket inte att man har fått några bidrag för bokbussinköp men biblioteket erhöll ett allmänt upprustningsbidrag mellan 1979 och 1981. Dessutom försåg länsbiblioteket bokbussen med böcker första året.

Samtliga intervjuade kommuner svarar att de idag skulle finansiera ett bokbussinköp med kommunala medel. I Oskarshamns kommun var man vid intervjutillfället i full gång med att byta ut sin bokbuss. De hade begärt pengar av kommunen i förskott på investeringsbudgetpengarna för kommande år för att kunna köpa en redan utsedd begagnad bokbuss. De båda länsbiblioteken talar om nya finansieringsmöjligheter. I Kalmar kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”man kan avsätta en fond och spara pengar för ett visst ändamål. Detta alternativ har man dock ännu inte funderat på att använda för ett framtida bokbussinköp” (Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08). I Växjö kommun hade finansieringsbestämmelserna nyligen ändrats. Vid intervjutillfället finansierade biblioteket själv sina investeringar med utgångspunkt från budgeten.

4.1 Alternativ till inköp av bokbuss

Ett tänkbart alternativ till att köpa bokbuss är att hyra bokbuss och eventuellt chaufför av en annan kommun. Ingen av kommunerna som jag har intervjuat har emellertid prövat det. Däremot har en del av kommunerna hyrt ut bokbussverksamhet till sina grannkommuner. I Nybro kommun prövade man vid huvudbiblioteket under några år att hyra ut bokbussen och en bibliotekarie men inga böcker till huvudbiblioteket i

Borgholms kommun. Vid intervjutillfället sålde man bokbusstjänster till Mönsterås kommun, en bokbusstur i veckan, med både bokbuss, bibliotekarie och böcker. Förut hade huvudbiblioteket i Nybro kommun tillgång till två bokbussar och då sålde man även bokbusstjänster till Torsås kommun under en period. Ett bibliotek kan också låna ut enbart bokbussens bokbestånd. Det har man gjort vid huvudbiblioteket i Kalmar kommun till en särskild sommarbokbuss som gjorde turer på Öland.

Om Nybros uthyrning av bokbussverksamhet till Torsås kommun berättas det i en artikel i *Biblioteksbladet* (Ahnström 1986). Torsås kommun ligger i Kalmar län, är 469 km² och har ungefär 8000 invånare. Eftersom huvudbiblioteket i Torsås kommun inte hade ekonomiska möjligheter att själva köpa bokbuss och bedriva bokbussverksamhet tog man 1985 kontakt med huvudbiblioteket i Nybro kommun som ägde två bokbussar och hade erfarenhet av att hyra ut bokbussverksamhet till Mönsterås kommun. Kulturnämnden i Torsås ”hänvisade till avstånden inom kommunen, åldersfördelningen (stor del äldre), den kulturpolitiska målsättningen som säger att man skall försöka nå eftersatta grupper och målet att utjämna skillnaderna i biblioteksservice inom kommunen” då man begärde ett tilläggsanslag för ett försök med bokbuss under hösten 1985 (Ahnström 1986, s 82).

Kommunfullmäktige i Torsås kommun beslutade att försöksverksamheten skulle genomföras under tre månader hösten 1985. Under perioden körde man med Nybro kommuns bokbuss tre olika bokbussturer i Torsås kommun. Varje tur kördes en gång i månaden. Då man planerade in bokbusstureorna tog man hänsyn till de befintliga biblioteksfilialerna för att bokbussen inte skulle överta deras låntagare. Resultatet blev att många som aldrig tidigare lånat böcker från något bibliotek redan från början började låna böcker på bokbussen. Många av de kommuninvånare som hade lånekort lånade för första gången på länge på bokbussen, p. g. a. att de inte orkat ta sig till någon filial då de blivit äldre och mindre rörliga. Detta kommenteras i artikeln ”Aldrig kunde man väl ana att det i en så liten kommun fanns utrymme för en så snabb tillväxt i bokutlåandet. Inte heller att det finns så många som inte utnyttjar de fasta biblioteken, trots att avstånden inte verkar oöverstigliga” (Ahnström 1986, s 83).

Om ett samarbete mellan två kommuner om en bokbuss berättas det i en artikel i *Biblioteksbladet* (Batie 1972, s 159f). I artikeln samarbetar Torsby och Finnskoga-Dalby kommuner om en bokbussverksamhet. I Torsby kommun fanns det bokbussverksamhet sedan tidigare. I och med samarbetet började man hyra ut bokbussturer till Finnskoga-Dalby kommun.

Samarbetet föregicks av tre bokbussturer med länsbokbussen i Finnskoga-Dalby kommun. ”Man kan lugnt säga att länsbokbussen som under 1970/71 hann göra tre turer i Finnskoga-Dalby, betydde mycket för att kommunalnämnden skulle bli positivt inställda till bokbussverksamhet. Man fick med egna ögon se hur en bokbuss fungerar och man märkte hur mycket bokbussbesöken uppskattades av folk ute i bygderna. Utlåningssiffrorna som redovisades talade också sitt tydliga språk om hur mycket effektivare en bokbuss är för bokförsörjningen i en glesbygd än gammaldags små utlåningsstationer. Man blev kort sagt *medveten* om det stora behov som förelåg av en ’egen’ bokbuss med tätare turer än halvårsintervaller” (Batie 1972, s 160).

Man kan även göra som man gjorde i Lycksele kommun, vilket det Bengt Östbom skriver om i en artikel i *DIK-forum* (Östbom 1994). Där hade man under flera år försökt

få pengar till en ny bokbuss ur kommunens budget men misslyckats (Östbom 1994, s 24). Till slut fick man 200000 kronor för att reparera den gamla bokbussen. Det var emellertid omöjligt att reparera denna så att den skulle fungera som en ändamålsenlig bokbuss. Då undersökte man marknaden för bättre begagnade bokbussar men fann ingen lämplig.

I stället kontaktade man SWEBUS som lovade att bygga om en begagnad postbuss till en ny bokbuss. I detta skede fick man ett ekonomiskt bidrag från regionalekonomiska enheten eftersom arbete skapades i inlandet. Man anlät även en lokal snickare för att inreda den nya bussen. Material, t.ex.. hyllor och förarstol, togs från den gamla bokbussen. Nya däck och lackering ordnade SWEBUS, som även köpte Lycksele kommuns gamla bokbuss. Ombyggnaden tog en månad och bussen kostade cirka ¼ av vad en ny bokbuss skulle kostat. En ny bokbuss, beräknas det i artikeln, skulle ha kostat 1,2 –1,5 miljoner kronor.

I Svedala kommun gjorde man helt enkelt så att man köpte en minibuss och gjorde om till minibokbuss (Blomberg 1988, s 216). Det var den första ”bokbussen” som gick att köra utan att behöva ta annat körkort än för personbil. Detta alternativ kostade bara 285000 kronor mot kostnaden för en vanlig bokbuss, som i artikeln beräknas till bortåt 1,5 miljoner kronor. Bokbussen rymmer ca 800 volymer.

Ett annat exempel på alternativ till inköp av ny bokbuss nämns i en artikel i *Kommunaktuellt* (Davidsson 1997). Det är Bollnäs kommun som bestämde sig för att ta sin bokbuss som ”är så gammal och dålig att det inte är försvarbart att behålla den” ur drift (Davidsson 1997, s 17). I stället ska kommunen leasa en bokbuss och sälja bokbussstjänster till grannkommunen Söderhamn. Det innebär att bokbussverksamheten kan fortsätta inom de ekonomiska ramarna.

I Hässleholms kommun tänkte man ekonomiskt då man beslutade sig för att skaffa en bokbuss (Gradowski 1989, s 6). Personalen och biblioteks- och kulturchefen Christer Carls beslutade sig för att köpa lastbil med ett skåp ovanpå i stället. Det innebär fördelen att man kan byta ut själva lastbilen då denna blir utsliten men behålla skåpet som innehåller böcker, lånedisk med dator, toalett, tidskriftsställ m. m. Det kostar knappt en fjärdedel mot vad det kostar att köpa en ny bokbuss varje gång, beräknar man i artikeln.

Roland Tiger vid länsbiblioteket i Västernorrland skriver i ett inlägg på Bussfilen om bokbusskommunerna i Västernorrland som investerar i nya bokbussar (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2001-08-21). Samtliga kommuner som har bokbuss i Västernorrlands län har fått klartecken för att skaffa nya bokbussar sedan starten av det nya millenniet. I Kramfors kommun köper man en lite mindre bokbuss, fördelen är att den får köras av personer som enbart har B-körkort. Nackdelen är att bokurvalet blir mer begränsat än i den gamla bokbussen men biblioteket räknar med att kunna använda bokbussen flexibelt och efter översyn av turlistan kunna erbjuda fortsatt bra service.

Roland Tiger skriver att Ånges gamla bokbuss är 23 år och de bokbussansvariga har under flera år försökt få pengar till en ny bokbuss (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2001-08-21). Det fanns under våren 1999 ett konkret förslag om att lägga ned bokbussen trots att vissa medel fonderats till en ny bokbuss. Samtidigt tillsattes dock en utredning om framtida bokbussverksamhet i Ånge kommun.

Utredningen kom fram till två alternativ. Antingen en bokbuss med litteraturförmedling i kombination med någon annan samhällsservice eller en renodlad bokbuss av ett mindre format. Under våren 1999 bildades även en stödförening för bokbussen i Ånge kommun, Bokbussens vänner. Föreningen försökte påverka med lobbyverksamhet, insändare, debattartiklar, möten och namnlistor. Roland Tiger menar att stödföreningens arbete var avgörande för utgången av ärendet. Under hösten 2000 kom beskedet att bokbussverksamheten i kommunen skulle fortsätta och att pengar till en mindre bokbuss skulle avsättas i kapitalbudgeten år 2001.

Det berättas om ett slags modern länsbokbussverksamhet i en artikel i Utposten, som är en tidskrift tillgänglig på Bussfilen, av Fred Rehm. Länsbiblioteket i Älvsborgs län sökte och fick pengar från Statens kulturråd och startade 1984 länsbokbussverksamhet. Det hela gick ut på att ordna ”en bokbussverksamhet på regional nivå där kommuner som inte själva hade råd med en egen bokbuss skulle erbjudas möjligheten att köpa servicen från länsbiblioteket” (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2000-02-20). I början av verksamheten slöts avtal med Vårgårda, Alingsås och Herrljunga kommuner, respektive kommun köpte bokbusservice en dag i veckan. Länsbiblioteket svarade för fordonet, personalen, media och det administrativa arbetet och kommunerna betalade en viss årlig avgift för det. Sedan dess har verksamheten först utökats för att sedan omvandlas. 1996 gick man ihop med bokbussverksamheten i Borås kommun och den gamla uttjänta länsbokbussen såldes. Från och med 1999 har Regionbibliotek Västra Götaland fortsatt att bedriva bokbussverksamhet två dagar i veckan i Alingsås kommun, en dag i veckan i Ale kommun samt två dagar i månaden i Herrljunga kommun.

Vidare i artikeln skriver Rehm att de små kommunerna och kommundelarna i Sverige blir allt fler och regionerna eller länen blir allt större. Han menar att ju mindre kommunerna blir desto mindre pengar budgeteras till kultur- och biblioteksverksamhet. De växande regionerna däremot får mer pengar till samma verksamhet. Utifrån detta resonemang menar Rehm att kommuner med befintlig bokbussverksamhet kan tvingas att lägga ned den. För att då förhindra att kommunen helt blir utan bokbussverksamhet borde regionerna ta över ansvaret för bokbussverksamheten och på ett mer rationellt sätt organisera den i hela området.

Kreativiteten är stor i många kommuner då det gäller att ge låntagarna bokbussverksamhet, även om ekonomin är skral. Fast vilken grad av service kommunens bibliotek har möjlighet att ge varierar. För de kommuner som är relativt små och aldrig tidigare bedrivit bokbussverksamhet är det bra att t.ex.. kunna köpa bokbussverksamhet av någon annan kommun.

Problemet med att hyra ut bokbussverksamhet synes mig ligga hos den kommun som äger bokbussen. Det finns förstås kommuner som har möjlighet att någon dag i veckan eller månaden hyra ut sin bokbuss. Ekonomin bör inte vara ett problem då man får en rimlig ersättning från den hyrande kommunen. Det finns emellertid även kommuner som inte kan utöka sin befintliga bokbussverksamhet. I många kommuner har man säkert någon gång funderat över hur smidigt och bra det vore om man hade två bokbussar och ökade personalresurser. För de allra flesta kommuner som bedriver bokbussverksamhet är det emellertid en realitet med en bokbuss. Denna bokbuss utnyttjas kanske redan maximalt i den egna kommunen. Det är skolturer på

förmiddagarna och turer till allmänheten på eftermiddagarna fyra eller fem dagar i veckan. En dag i veckan behövs om möjligt för i- och urlastning av böcker i bokbussen samt för städning och fordonsservice.

Idén med länsbokbuss tycker jag verkar intressant för regioner där det finns många små kommuner som inte själva har råd att skaffa en bokbuss. Det finns många kommuner som är stora till ytan men små beträffande invånarantalet. För att nå ut till invånarna i en sådan kommun verkar bokbussen vara en god lösning. Problemet är att dessa kommuner inte har råd med en egen bokbuss och kanske heller inte befolkningsunderlag nog för en egen bokbussverksamhet, som innebär fyra eller fem heldagar med bokbussturer i veckan. En länsbokbuss att hyra någon dag i veckan kanske vore något för en kommun i det mindre formatet. Jag tror dock att det innebär en försämring av servicen om man lägger ner befintlig bokbussverksamhet i en kommun för att i stället hyra en länsbokbuss någon dag per vecka. Likaså ersätter man samtliga filialbibliotek dåligt med länsbokbussverksamhet eller bokbussverksamhet i en kommun.

Personalresurserna utnyttjas nog i de flesta kommuner maximalt, i en del av kommunerna i min undersökning har det ju t.ex.. skett nedskärningar. Dessutom är ofta bokbusspersonalen även knuten till inre arbete i biblioteket, vilket jag tycker är positivt av flera anledningar. Dels känner de sina låntagares läsintresse bra och kan plocka ut lämpliga böcker att ta med i bokbussen åt dem. Dels behövs tid till bokmöten, för att bestämma vilka nya böcker som ska köpas in, både interna med bokbusspersonalen samt även med hela bibliotekspersonalen. Dessutom tycker jag att det inre arbetet främjar en bättre kontakt och samarbete mellan bokbusspersonal och övrig bibliotekspersonal. Mer om detta i kapitel 6, s 33. Med ovanstående förutsättningar finns det kanske inte alls något utrymme för att hjälpa sina grannkommuner hur gärna man än vill och oberoende av vilken ekonomisk ersättning det kan inbringa. Fast man kan undgå problemen med personal genom att den kommun som hyr bokpersonalen har kanske möjlighet att bemanna bokbussen med egen personal.

De flesta bibliotek förutom länsbiblioteken i min undersökning fick bidrag från Statens kulturråd för inköp av respektive kommuns första bokbuss. Övriga bokbussar, som köpts in då de gamla bokbussarna slutat fungera har kommunerna fått finansiera själva. Jag tycker att dessa kommuner, ifall de i framtiden slutade med bokbussverksamheten p. g. a. att de inte kan finansiera ett inköp av en ny bokbuss då den gamla är uttjänt, i stället bör införa annan decentraliserad biblioteksverksamhet.

Två kommuner som båda bedriver bokbussverksamhet kan också samarbeta. Ibland är det fördelaktigt att samarbeta med en grannkommun som också har bokbussverksamhet. Då kan man lägga upp bokbussturer anpassade efter vägnät och andra praktiska omständigheter istället för att gå strikt efter de ibland geografiskt olämpliga kommungränserna. Det kan leda till ett mer effektivt utnyttjande av båda kommunernas bokbussar. Samarbetet kan vara ömsesidigt eller enkelriktat, d.v.s. bara en kommun får hjälp med kompletterande service, enligt upprättat avtal mellan kommunerna.

Ifall man har behov av att byta ut sin gamla bokbuss men vill undvika ett inköp av en ny bokbuss finns det alltså alternativ. Dels att köpa in en begagnad buss eller annat lämpligt fordon och bygga om och inreda till bokbuss. Dels samarbeta med en eller flera grannkommuner om bokbussverksamhet eller försöka få till stånd bokbussverksamhet på länsnivå där kommunerna kan hyra in sig. Dels nöja sig med en bokbuss av mindre

storlek som kan köras med B-körkort. Att undersöka vilka lokala förutsättningar och möjligheter som finns då det är dags att byta ut en bokbuss eller starta bokbussverksamhet tycker jag verkar bra. Det kan emellertid förekomma en del problem som man bör tänka igenom innan man startar samarbeten med andra kommuner kring en bokbuss, vilket jag tidigare har gått igenom i detta kapitel, s. 27-28.

4.2 Finansiering med hjälp av reklam

En sak som diskuterats i anslutning till finansiering av bokbussverksamhet är reklam. I ett inlägg från 1998 i Bussfilen på Internet berättas om ett samarbete mellan bibliotek och bokhandel i Trollhättan (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2000-02-20). På bokbussens sidor stod att läsa: Trollhättans bibliotek och Trollhättans bokhandel – tillsammans mot år 2000. Detta inbringade 15000 kronor om året åt Trollhättans bibliotek. Trollhättans bibliotek i sin tur köpte under ett år nya svenska ungdomsböcker (Hcg, uHc, uHce) för 20000 kronor genom den lokala bokhandeln. Dessutom informerar man i bokbussen om bokhandelns öppettider och kampanjer.

Margareta Klingberg har skrivit om samma samarbete i sin magisteruppsats *Folkbibliotek och kulturbibliotek* (Klingberg 1999). Klingberg skriver att bakgrunden till samarbetet var att den bokbussansvariga bibliotekarien ville kunna erbjuda barnen och ungdomarna på landsbygden att läsa nytkomna barn- och ungdomsböcker (Klingberg 1999, s 32). Detta gör det möjligt för biblioteket att köpa in många exemplar av varje bok. De barn- och ungdomsböcker som är populärast köps in i 10-15 exemplar medan de böcker som inte är lika populära köps in i tre till sju exemplar. Bokbussen och bokhandeln har även anordnat en del evenemang tillsammans i form av tävlingar för barn och ungdomar.

Om reklam på bokbussar i Finland berättas det också i en artikel i Bussfilen, (Rapport från en) Bokbusskonferens i Uleåborg 1998-06-05...07 (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss> 2000-02-20). T.ex.. har sponsorer i ett fall bekostat lackeringen av en ny bokbuss. De fick då sina namn eller logtyper utförda längst ner på utsidan av bussen. Dessutom berättas det i artikeln om ett slags tejp som kan användas för reklam på bokbussar.

Jag tycker att man kan diskutera huruvida reklam hör hemma på bokbussar. Ifall reklam är en förutsättning för att det ska gå att bedriva bokbussverksamhet i en kommun kan det vara bra. Reklamen måste emellertid införas på bibliotekets villkor. Det är utbildad personal i bibliotek och kommun som ska bestämma över bok- och mediainköp och praktiska frågor. Jag ser det dessutom som en självklarhet att reklamen inte tar över bokbussen. Det ska i första hand synas att det är en bokbuss, den ska inte se ut som en reklampelare. Biblioteket får inte förknippas med ett enskilt varumärke på så sätt att det ser ut som om sponsorerna har full kontroll över bokbussverksamheten och att biblioteket är avhängigt sponsorerna. Ett dilemma är därför hur reklamen på bokbussar ska se ut. Om man dekorerar bokbussen med stora men utbytbara reklamsjok kan det tyckas fult och osmakligt. En mer diskret liten lackerad logotyp tror jag däremot kan leda till att bokbussverksamheten under lång tid förknippas för starkt med ett enskilt företag eftersom lackerade logotyper rimligen sitter längre kvar på bokbussen.

5. Hållplatser

Kapitlet handlar om i vilken grad bokbussen fungerar som den decentraliseringsenhet som når ut till de mest glesbebyggda områdena i kommunen och om hur mina intervjukommuner gör för att synas, t.ex.. genom markeringar vid hållplatser, på bibliotekets hemsida på Internet etc.

I alla sju kommunerna håller man ett avstånd på två eller tre kilometer till filialerna med bokbussens hållplatser. Man strävar efter att ge service till hela kommunen med antingen fasta bibliotek eller bokbussverksamhet.

I alla kommuner svarar de intervjuade att man täcker in sina kommuner bra med antingen bokbusservice eller fasta filialer. De områden som inte täcks in består av ren glesbygd. I Kalmar kommun säger de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket t.ex.: ”Det finns inga ytor i kommunen som bokbussen medvetet låter bli att täcka in med bokbussverksamhet”(Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08). Ann-Katrin Ursberg skriver i sin undersökning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* att huvudsyftet med Alvesta kommuns bokbussverksamhet är att erbjuda biblioteksverksamhet till invånarna i kommunen i samverkan med huvudbiblioteket och de fasta biblioteksfilialerna (Ursberg 1995, s 2). Bokbussens roll i detta samarbete är att vara ett slags mobil biblioteksfilial som kan täcka de områden i kommunen där det är långt avstånd till närmaste fasta biblioteksenhet. Resultatet av biblioteksenheternas samverkan ska vara att hela kommunens yta täcks in med biblioteksservice.

Det är varken fördelaktigt för låntagarna eller den samlade biblioteksverksamheten att det uppstår konkurrens om låntagarna inom kommunens bibliotekssystem skriver Ann-Katrin Ursberg i sin undersökning (Ursberg 1995, s 4). För att undvika konkurrens mellan bokbuss och biblioteksfilialer håller man avståndet på två kilometer till filialerna med bokbussen. Personalen på bokbussen och biblioteksfilialerna i Alvesta kommun brukar också hänvisa låntagarna emellan sig när det är lämpligt, dessutom tipsar man varandra om boken-kommerlångtagare i närområdet.

I Växjö kommun säger de för bokbussverksamheten ansvariga: ”I de socknar där utlåningsstationerna försvann diskuterade man med personalen som funnits på dessa ställen var hållplatser skulle placeras på centrala punkter i socknen”(Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19). Dessutom utgick man bl. a. från var det låg skolor som behövde bokbusservice och var det bodde boken-kommer-långtagare utanför filialnätet. I Kalmar kommun införde man bokbussverksamhet i samband med kommunsammanslagningen och där tog man från huvudbiblioteket kontakt med bibliotekarierna i de före detta kommunerna och diskuterade tillsammans med dem var bokbussens hållplatser skulle ligga.

Några av biblioteken vände sig redan från början, då de bestämde var bokbussens hållplatser skulle ligga, direkt till presumtiva låntagare. I dessa kommuner gjorde man bl. a. så att man körde runt och knackade dörr med förfrågningar ifall det fanns intresse

för att erhålla service från bokbussen. Eller så skickade man ut grupporsband³ till invånarna i glesbygden med information och sedan fick de anmäla sitt eventuella intresse. I Mörbylånga kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga, på frågan om hur man tog reda på intresset för bokbussverksamhet, att "Biblioteket hade en dialog med kommuninvånarna, med hjälp av ett samarbete med föreningar, främst hembygdsföreningarna. Man gjorde också förfrågningar genom (det lokala informationsbladet) Kommunaktuellt" (Jonasson, Dag, Bibliotekschef och Rosén-Johansson, Helena, Bokbussbibliotekarie Mörbylånga kommunbibliotek. Intervju 1998-07-29).

I de olika intervjuade kommunerna har man olika metoder för att undersöka ifall det idag finns intresse för att nya bokbusshållplatser skapas. Ifall någon hör av sig till biblioteket med förslag om en ny hållplats brukar man stanna på det föreslagna stället med bokbussen. I några av kommunerna har bokbusspersonalen kontaktpersoner bland låntagarna som de för en dialog med. I andra kommuner delar man ut förfrågningar i brevlådor ifall man planerar en ny bokbusshållplats. Anledningen till att en bokbusshållplats skapas kan bl. a. vara att invånarna på ett ställe får barn och stannar hemma med dem eller att invånarna blir äldre och pensioneras. Gamla låntagare kan tipsa om grannar eller om bekanta i andra delar av kommunen som vill ha bokbusservice.

I många av de intervjuade kommunerna har man sedan starten av bokbussverksamheten fört statistik över utlåningen och/ eller antalet låntagare vid de olika hållplatserna. Det underlättar kontrollen över vilka bokbusshållplatser som går bra och vilka som inte gör det. De bokbussansvariga går igenom denna statistik då de gör nya turlistor och kan då lätt göra ändringar inför kommande säsong. Man får dock inte vara för snabb med att plocka bort en bokbusshållplats. Även om intresset är lågt under en tid så kan det plötsligt dyka upp fler låntagare igen. I Oskarshamns kommun drog man vid ett tillfälle in en hållplats som inte besöktes och skapade i stället en ny på ett ställe i närheten. I trakten där den nya hållplatsen låg gick man ut med skriftlig information till invånarna med resultatet att den nya hållplatsen besöktes.

I Alvesta kommun har antalet bokbussturer minskat sedan starten av verksamheten 1978. Det har gjort att verksamheten blivit mindre flexibel, man får planera noga för att täcka in kommunen på några olika bokbussturer. Ann-Katrin Ursberg skriver i sin undersökning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* att mobil verksamhet måste tillåtas att vara just flexibel för att möta låntagarnas olika behov (Ursberg 1995, s 15). Med en statisk och "tät" verksamhet blir det mycket svårt att placera in nya låntagare i turlistan. Nyrekrytering av låntagare ser Ann-Katrin Ursberg emellertid som nödvändigt för verksamhetsutvecklingen av bokbussen i Alvesta kommun (Ursberg 1995, s 10).

I sin undersökning skriver Ursberg att huvudmålet för bokbussverksamheten i Alvesta kommun är att nyrekrytera låntagare i samma takt som man tappas låntagare. Detta menar Ursberg är en svår uppgift eftersom medelåldern hos de vuxna låntagarna på bokbussen i kommunen är hög. Det innebär att många avlider eller flyttar till ett äldreboende varje år. Dessutom yrkesarbetar och studerar de vuxna invånarna på landsbygden utanför hemmet i allt större utsträckning. En viss avfolkning märks även av i Alvesta kommun och de tomma husen på landet köps upp för fritidsboende. Vidare

³ grupporsband = reklamutskick till en viss målgrupp, t.ex. en kommuns invånare. (*Grupporsband* 1974, s 2)

skriver Ursberg att man redan når barnen på landsbygden med bokbussverksamheten i stor utsträckning. Ett mål är emellertid att bli ännu bättre på att nå barnen genom att arbeta mer genom förmedlare av olika slag, t.ex.. lärare, dagispersonal, dagbarnvårdare och föräldrar.

Det är olika i olika kommuner huruvida alla bokbussens hållplatser är utmärkta, t.ex.. med skyltar, och huruvida de aktuella hållplatstiderna är uppsatta vid respektive hållplats. Det har bl. a. att göra med olikheter som att man i vissa kommuner mest kör till enskilda gårdar i stället för till större hållplatser. Det kan också bero på hållplatsernas läge. I Kalmar kommun säger de bokbussansvariga vid intervjutillfället att det beror på hållplatsernas läge ifall de är utmärkta med skyltar. ”I utkanten av staden vill man inte sätta upp några skyltar eftersom man inte riktigt vet var bokbussen kommer att kunna stanna (från gång till gång) eftersom den är så stor. I stället stannar man inom ett visst område. Detta underlättas av att bokbussen nyligen skaffat en signal som låter då bokbussen kommer” (Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08). I en del kommuner sätter man upp affischer med bokbussens hållplatstider på anslagstavlor och i lanthandlar i glesbygdsområdena som bokbussen ger service till.

Det är olika hur länge bokbussarna stannar vid de olika hållplatserna i kommunerna. I en del kommuner kör bokbussen mest till enskilda gårdar och där blir stoppen mycket korta, ungefär 5-15 minuter. Då bokbussen stannar vid hållplatser som inte är belägna vid enskilda gårdar utan där flera låntagare har möjlighet att låna blir bokbussens uppehåll längre. Det är vanligt att bokbussarna stannar mellan 15-30 minuter vid sådana hållplatser. Ibland stannar man en hel timme om hållplatsen är riktigt stor och brukar locka många låntagare. I de flesta kommuner förekommer det en blandning av gård-till-gårdservice, alltså stopp vid enskilda gårdar, och stopp vid större hållplatser. Hur länge en bokbuss stannar vid en hållplats beror alltså på hur många låntagare som brukar låna där. Om intresset ökar efterhand förlängs hållplatstiden. I flera kommuner tar man hjälp av den statistik som man för över hur många låntagare som förekommer vid de olika hållplatserna när de sätter ihop nya turlistor och bestämmer hur länge bokbussen ska stanna på hållplatserna.

De nya turlistorna som biblioteken ställer samman en eller två gånger om året måste på något sätt nå bokbussarnas låntagare. I de flesta kommuner delar man ut bokbussens nya tidtabeller på bokbussen, innan de gamla turlistorna slutar gälla. I undantagsfall förekommer det att man skickar ut de nya tidtabellerna. Detta är dock mycket dyrt. Bokbussarnas tidtabeller brukar även finnas att hämta på biblioteksfilialer och på huvudbiblioteken. Dessutom har åtminstone Oskarshamns kommun bokbussens gällande tidtabell på bibliotekets hemsida på Internet. I Växjö kommun sätter man upp affischer på socknarnas allmänna anslagstavlor med respektive sockens hållplatser och hålltider.

I en del av de intervjuade kommunerna delar man ut den nya tidtabellen direkt i brevlådor medan man i Ljungby kommun delar ut sommarturlistan till skolbarnen så att det även kommer deras föräldrar till godo. I Mörbylånga kommun finns turlistorna att hämta även i lanthandeln, förutom på huvudbiblioteket och på filialerna. Man delar även ut tidtabeller i brevlådor och skickar till dem som ringer till huvudbiblioteket och ”I Kommunaktuellt, som utkommer med fyra nummer om året, annonserar alltid biblioteket. Ibland påminner man om bokbussverksamheten”(Jonasson, Dag,

Bibliotekschef och Rosén- Johansson, Helena, Bokbussbibliotekarie Mörbylånga kommunbibliotek. Intervju 1998-07-29).

Biblioteken undviker i största möjliga mån att ställa in bokbussturer. Det är viktigt att ge en kontinuerlig service annars kan man förlora låntagare. Inför större helger brukar biblioteket annonsera angående inställda eller ändrade bokbussturer i lokalpressen. Ifall man tvingas att ställa in en bokbusstur med kort varsel ringer man antingen till kontaktpersoner som biblioteket har bland bokbusslångarna på de olika turerna och/eller går man ut med ett meddelande i lokalradion. Men för det mesta brukar det ordna sig på något sätt i akuta lägen, annan personal sätts in. Som ett exempel på kreativa och flexibla lösningar kan nämnas att bokbusspersonalen i Ljungby kommun, i akuta lägen, t. o. m. har kört några bokbussrundor med bil i stället.

Att allmänheten kan hämta bokbussens nya tidtabeller utanför biblioteket, som t.ex. i Mörbylånga kommun i lanthandeln tycker jag är bra. Det är ett sätt att nå ut till biblioteksovana människor. Även om de inte lånar på något bibliotek kan de bli intresserade då de upptäcker att bokbussen stannar i närheten av deras hem. Av samma anledning tycker jag att det är viktigt att man sätter upp information med bokbussens hålltider där bokbussen stannar och på anslagstavlor i socknarna. Att det kan vara vanskligt att veta hur bra man når ut med information om bokbussverksamheten kan man läsa i *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* av Helene Svenne. Som en del av denna utredning, som jag presenterar närmare i kapitel 6.1 på sidan 45-46, gjordes en enkätundersökning. Bokbussens i Ljusdals kommun låntagare fick bl. a. svara på frågan Varifrån får Du vanligtvis information om bokbussens verksamhet? (Svenne 1995, s 19) Långtagarna har i svarsstatistiken blivit indelade i två grupper, de som hade besökt bokbussen under senaste året och de som inte hade besökt bokbussen under senaste året. Av de som besöker bokbussen svarar 27 % att de saknar information om bokbussen medan motsvarande siffra för de som ej besöker bokbussen är 58 %. De svarsalternativ som visar att man nått ut någorlunda med information är Bibliotek, Släkt och vänner samt lokaltidning.

För besökarna gäller att de även inhämtat information på bokbussen. Mindre bra har man nått ut genom skolan (i denna del av enkätundersökningen som genomfördes 1994 ingick låntagare födda 1978 och tidigare), genom brevlådereklam och på arbetsplatser. Riktigt dåligt nådde man ut via affischer och lokalradio. Tilläggas bör att det inte redovisas hur mycket man försökt nå ut med information via dessa kanaler i undersökningen. Resultatet kommenteras dock med att man från bibliotekets sida har gjort flera satsningar med information om bokbussen till de områden där bokbussens turer är förlagda (Svenne 1995, s 27). Bokbusspersonalen är förvånade över hur dåligt man nått ut till långtagarna och man planerar ytterligare skärpning av informationsspridningen. Man har skickat ut tidtabeller längs bokbussens turområden och placerat ut tidtabeller i affärer och andra gemensamhetsutrymmen. Man diskuterar även ett förslag om marknadsföring i form av ett presentationsblad, liknande de färgglada annonsbladen för bokklubbar, med reklam för bokbussverksamheten. En sådan marknadsföring är emellertid kostsam och fick i så fall samordnas av länsbiblioteket för att sedan distribueras av kommunerna, skriver Helene Svenne. Jag tvivlar emellertid på att man effektivt når ut med information genom reklamliknande utskick. Jag tycker det är bättre att t.ex. satsa på kontakter med föreningar i bokbussturernas närområde som jag har skrivit om i kapitel 7.2 på sidan 55.

Jag tycker att det är positivt att man i vissa av de kommuner som ingår i min undersökning har upprättat kontaktpersoner bland bokbussens låntagare. Det är viktigt att ha någon att föra en dialog med. Även om det bästa är att ha god kontakt med samtliga låntagare så kan kanske kontaktpersoner på ett annat sätt än vanliga låntagare fundera över hur bokbussverksamheten fungerar och framföra både positiv och negativ kritik. Dessutom träffar kontaktpersonerna förhoppningsvis även icke låntagare i trakten. Dessa kan eventuellt värvas som låntagare, t.ex.. ifall bokbusspersonalen genom en kontaktperson får reda på att det finns ett låneintresse men att tiderna för bokbussens besök passar icke låntagarna dåligt. Kanske kan man då ändra tider. Genom kontaktpersonerna kan man kanske även få tips på var det kan vara lämpligt att skapa nya hållplatser. Kontaktpersoner underlättar förstås även för personalen i akuta lägen, t.ex.. om bokbussen går sönder och man behöver ställa in en bokbusstur.

Att det är så viktigt för biblioteken att slippa ställa in bokbussturer förstår och håller jag med om. För att låntagarna ska få ett seriöst intryck av bokbussverksamheten är kontinuerlig service av betydelse. Tvingas man ställa in bokbussturer då och då kan man förlora låntagarnas intresse och förtroende. För att man ska kunna bedriva bokbussverksamhet utan driftstörningar är det av största vikt att man har en bokbuss i gott skick som man kan förlita sig på. En gammal bokbuss som ibland behöver repareras bör man helst byta ut i god tid innan den helt slutar fungera och man tvingas avbryta bokbussturer tills en ny bokbuss är införskaffad. Annars kanske inte de inarbetade låntagarna blir intresserade att låna i den nya bokbussen.

6. Service och personal

I detta kapitlet skriver jag om hur man definierar den service som man har möjlighet att ge med bokbussverksamhet med utgångspunkt från mina intervjukommuner. Eftersom alla mina intervjukommuner ger service till skolor och det finns mycket litteratur om bokbusservice till skolor tycker jag att det är viktigt att ta upp det och även annan service som kan bidra till att förankra biblioteksservice hos glesbygdsbefolkningen.

6.1 Vilken service ges med bokbussverksamheten?

Det finns naturligtvis ett problem med att nå samtliga låntagare på landsbygden med bokbussverksamhet. Eftersom bokbussen inte kan vara överallt på sen eftermiddagstid eller exakt då det passar varje låntagare händer det att barn går i skolan och vuxna arbetar då bokbussen kommer till deras hållplats. I flera kommuner svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteken att man försöker ta hänsyn till låntagarnas arbetstider etc. när man gör nya turlistor en eller två gånger om året. Barnen når man då bokbussarna gör turer till dagmammor, daghem och skolor. I Alvesta kommun erbjuds de låntagare som inte är hemma då bokbussen kommer till deras hållplats att låna genom telefonkontakt med biblioteket. Då hänger man på bokbussturer ut begärda böcker och hämtar samtidigt upp gamla låneböcker. Det verkar dock vara svårt att riktigt veta hur bra man når alla låntagare, inklusive presumtiva låntagare. I Oskarshamns kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att ”Man tror att man når landsbygdsbefolkningen ganska bra men skulle vilja undersöka detta” (Bergkvist, Christer, Bibliotekschef och Cnattingius, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Oskarshamns kommunbibliotek. Intervju 1998-07-28).

Då det gäller böcker som beställs av låntagarna på bokbussen svarar de intervjuade i alla kommuner att låntagarna får sina böcker under nästa bokbussbesök vid hållplatsen. I en del kommuner serverar man även låntagare som har bråttom genom att skicka de beställda böckerna med bokpost. Med bokpost skickar man från huvudbiblioteket i Nybro kommun även de böcker som beställs precis före bokbussverksamhetens sommaruppehåll. De flesta bokbussar i min undersökning har ett eget bokbestånd. Dock verkar man vid biblioteken i alla mina intervjukommuner betrakta samtliga biblioteks böcker som ett gemensamt bokbestånd för kommunen, d. v. s. det är mycket lätt att låna böcker mellan olika biblioteksenheter. Detta underlättas förstås om man som i de flesta av kommunerna i min undersökning har katalogen över kommunens bestånd online på bokbussen, så att man vet var böckerna finns och om de finns inne på respektive biblioteksenhet eller är utlånade.

I samtliga kommuner kan låntagarna även få hjälp med informationsservice, t.ex.. referensfrågor, genom bokbussen. Vid snabbreferensfrågor är det vanligt att man ringer från bokbussen till huvudbibliotekets informationsdisk eller till någon annan bibliotekarie på huvudbiblioteket. Annars skriver bokbusspersonalen upp frågan, löser den när man kommit tillbaka till huvudbiblioteket och ringer upp låntagaren för att besvara frågan. I två kommuner svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att de skulle vilja ha något referenshjälpmedel på bokbussen, Internet respektive CD-ROM uppslagsverk.

I Ljungby kommun beskriver de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket bokbussverksamheten: ”Med bokbussens service täcker man det lånebehov som finns. Man kan göra målinriktade bokinköp i och med att man känner låntagarna och vet vad de har för litterära intressen. Det kräver mycket inre arbete” (Löfqvist, Agneta, Bibliotekschef och Andersson, Eva, Bokbussansvarig bibliotekarie Ljungby kommunbibliotek. Intervju 1998-08-17). Mobiltelefon är standard på bokbussen. Likaså datoriserat utlåningssystem. I alla de intervjuade kommunerna har man eller planerar att skaffa bibliotekets katalog på bokbussen, tillgänglig online. Däremot har ingen tillgång till Internet, vilket är ett önskemål hos några av bokbusspersonalen.

Om vad det har betytt för bokbussen i Alvesta kommun med möjligheten till ett datoriserat utlåningssystem och bibliotekets katalog tillgänglig online på bokbussen skriver Ann-Katrin Ursberg i sin undersökning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* (Ursberg 1995, s 13). Ursberg skriver att fotoutlåningen som bokbussen hade innan (1990) var trasslig, föga tillförlitlig men betydligt billigare än datoriserad utlåning. Datatjänsterna som Alvesta bibliotek köper av Bibliotekstjänst AB i Lund har blivit outhärliga, utlåningssystemet mycket mer tillförlitligt och det är en stor fördel att ha bibliotekets katalog tillgänglig online på bokbussen, skriver Ursberg.

I alla de intervjuade kommunerna har man en eller flera bibliotekarier anställda för arbete på bokbussen. I alla kommuner har man även biblioteksassistenter som tjänstgör på bokbussen. Hur många timmar bokbussarna är bibliotekariebetjänade varierar. I en del kommuner är bokbussen mestadels bibliotekariebetjänad medan den i andra kommuner nästan helt är betjänad av en biblioteksassistent. Det varierar även mellan enkelbemanning och dubbelbemanning av bokbussen i olika kommuner. Både bland bibliotekarier och biblioteksassistenter finns många som innehar för bokbussen erforderligt körkort. Det varierar naturligtvis mellan olika bokbussturer hur

bemanningen behöver se ut på bokbussen. Det är ju t.ex.. skillnad, vad gäller antalet låntagare som befinner sig samtidigt på bokbussen, på en bokbusstur i glesbygd med gård-till-gårdservice och bokbussturer till skolor med många elever.

I många kommuner var personalstyrkan på bokbussen större då man började med bokbussverksamhet. Sedan har den minskat bl. a. p. g. a. rationaliseringar av bokbussverksamheten. I Mörbylånga kommun var det då man vid huvudbiblioteket började med bokbussverksamheten meningen att man skulle anställa en särskild bokbusschaufför. Den tjänsten är permanent vakant och man saknar pengar för att anställa någon. I stället betalade man körkort med bibliotekets budget för bibliotekspersonalen så att de kan köra bokbussen.

I Kalmar kommun hade man på bokbussen förut en heltidsanställd chaufför/kanslistjänst. Den är omvandlad till 20 timmar i veckan p. g. a. nedskärningar ”men datorsystemet som man har nu är arbetsbesparande och rationellt” (Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08). I Ljungby kommun har personalstyrkan på bokbussen däremot ökat sedan man började med bokbussverksamhet. Från starten fanns en heltidsanställd chaufför och en heltidsanställd bibliotekarie. Redan andra året anställdes ännu en chaufför och vid intervjutillfället hade man fått fem extra bibliotekarier i veckan på bokbussen.

Att biblioteken, som i vissa av kommunerna i min undersökning, låter bibliotekarier och biblioteksassistenter ta körkort för bokbussen och själva köra den i stället för att biblioteken anställer en särskild bokbusschaufför verkar fungera bra. Man får dock komma ihåg att den främsta anledningen till detta i de flesta fall verkar vara att det är ett billigare alternativ för biblioteket. En fara med att låta bokbusspersonalen fungera som både bibliotekarie/biblioteksassistent och chaufför skulle kunna vara att bokbussen ibland blir underbemannad. På en del turer behövs ju dubbelbemanning av bokbussen eftersom en del av hållplatserna är väldigt välbesökta. En bokbusschaufför fungerar traditionellt även som assistent och hjälper till med utlåningen och de böcker som låntagarna lämnar tillbaka. På så sätt avlastas bibliotekarien så att hon kan hjälpa låntagarna att hitta böcker efter intresse både i bokbussen men också ur de övriga bibliotekens i kommunen bokbestånd och genom fjärrlån samt ge informationsservice.

Att bokbusspersonalen även har arbetsuppgifter på huvudbiblioteket, så kallat inre arbete, tycker jag är bra. Om detta har jag även tidigare skrivit i kapitel 4.1, s 31-32. Om detta skriver Ann-Katrin Ursberg i sin undersökning *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd* (Ursberg 1995, s 12). Samtliga fem personer som arbetar på bokbussen i Alvesta kommun har andra arbetsuppgifter på huvudbiblioteket, skriver Ursberg. Men de av bokbusspersonalen som arbetar deltid har mycket lite arbetstid förlagd på huvudbiblioteket, de arbetar nästan uteslutande på bokbussen. I en sådan organisation får man problem med samordning och rådslag. I Alvesta kommun har man alltså haft stora problem med att samla hela bokbusspersonalen. Det är emellertid viktigt med gemensamma möten, då man kan diskutera bokbussverksamheten och även med studiebesök och gemensamt arbete i bokbussen, t.ex.. hyllstädning, översyn m.m., skriver Ursberg.

Under de gemensamma diskussioner som bokbusspersonalen i Alvesta kommun hade haft då Ann-Katrin Ursberg gjorde sin undersökning resonerade man sig fram till en

gemensam policy för bokbussverksamheten (Ursberg 1995, s 15). Det ger personalen större säkerhet i kontakten med bokbussens låntagare och gör dem bättre rustade att möta eventuella motgångar, skriver Ursberg. Ursberg menar att man genom att samla personalen som arbetar med bokbussverksamheten till en intern diskussion vad gäller mål och medel för verksamheten kan möjliggöra nödvändig förnyelse och konkretisera strategier när det gäller att argumentera för verksamheten hos politiker och planera bokbussverksamhetens framtid. Detta ska leda till att man med bokbussverksamheten lättare kan möta bokbusslåntagarnas ständigt varierande krav och önskemål, vilket är nödvändigt för en fungerande verksamhet i ett föränderligt samhälle.

Bokbusspersonalen behöver också tid till fortbildning skriver Ann-Katrin Ursberg (Ursberg 1995, s 12). Ursberg efterlyser möten med bokbusspersonal från andra kommuner. Dessutom skulle bokbusspersonalen i Alvesta kommun behöva fortbildning inom områden som t.ex.. kundrelationer och stresshantering. Ursberg efterlyser ökat samarbete mellan olika kommuners bokbussverksamheter och nämner, som ett exempel på detta, ett planerat heldagsseminarium för bokbussansvariga i samarbete mellan flera sydsvenska län. Ursberg skriver även att tillkomsten av en speciell arbetsgrupp inom SAB (Sveriges Allmänna Biblioteksförening) eventuellt kan öka intresset för bokbussfrågor hos utbildningsansvariga och andra.

I Alvesta kommun får låntagarna tillgång till en nyförvärvslista, d.v.s. en lista över de nya böcker som biblioteket har skaffat till bokbussen.

Jag tycker att det är mycket viktigt för bokbussens låntagare att kunna få tillgång till den litteratur som man efterfrågar, även om den inte finns i bokbussens bestånd, på enklast möjliga sätt. Därför är det utmärkt att bokbusslåntagarna enkelt kan låna böcker från huvudbibliotekets och filialbibliotekens bokbestånd. För att detta ska fungera på bästa sätt ska bokbussens dator helst vara onlineuppkopplad med katalogen över bibliotekens i kommunen samlade bokbestånd så att bokbusspersonalen inte bara kan undersöka vid vilken filial som en av bokbusslåntagaren efterfrågad bok finns inne utan också direkt kan reservera boken.

Innan bokbussarna började datoriseras var det knappast möjligt att skaffa några referenshjälpmedel till bokbussen eftersom hyllutrymmet inte medgav detta. Nu är det ju möjligt att lagra mycket information som knappt tar någon plats utanför datorn, t.ex.. Internet och CD-ROMskivor. Många uppslagsverk finns ju utgivna i CD-ROMformat och på Internet finns också uppslagsverk och andra referenshjälpmedel att söka information i. Än så länge täcker dock inte Internet och CD-ROM in allt referensmaterial. Man måste alltså även i fortsättningen lösa låntagarnas informationsbehov via huvudbiblioteket. Det är viktigt att informera låntagarna om att de kan få denna service genom bokbussen, eller om man har för lite inre tid för att ta på sig sådana arbetsuppgifter, åtminstone upplysa låntagarna om att de kan få informationservice direkt från huvudbiblioteket.

I kapitel 3.3 har jag redovisat hur de olika kommunerna utvärderar bokbussverksamheten genom att bl. a. skicka ut enkäter till låntagarna. Jag tycker att enkäter är ett bra sätt att undersöka vilken kvalitet som låntagarna anser att bokbussverksamheten håller. Det är intressant att undersöka vad låntagarna anser vara god kvalitet då det gäller bokbussverksamhet och ifall bibliotekspersonalens, som ansvarar för bokbussverksamheten, uppfattning om vilken kvalitet deras verksamhet

håller överensstämmer med låntagarnas uppfattning om vilken kvalitet bokbussverksamheten håller.

I flera av kommunerna i min undersökning har man vid huvudbiblioteket endast gjort enstaka enkätundersökningar. De intervjuade i min undersökning svarar även att låntagarna uttrycker sina åsikter och önskemål direkt till personalen på bokbussen i samband med att de besöker bokbussen. Det tycker jag låter bra. Men jag tycker också att det i så fall är viktigt att försäkra sig om att alla låntagares åsikter kommer fram och att det inte finns hela grupper av bokbusslångtagare som aldrig får tillfälle att uttrycka sina åsikter och önskemål eftersom det inte passar dem att prata direkt med bokbusspersonalen. Det slipper man fundera över ifall man gör enkätundersökningar också. Dessutom kan det finnas åsikter och önskemål som bara kommer fram ifall bokbusslångtagarna får tillfälle att tänka över bokbusservicen i lugn och ro och med konkreta enkätfrågor att fundera kring. En fördel är att man kan utföra enkätundersökningarna på så vis att man även når icke-långtagare. I Kalmar kommun har man t.ex. , som tidigare nämnts i kapitel 3.3 på sidan 26, genomfört non-user-studies som omfattade bibliotekets samtliga verksamhetsområden.

Jag tycker att det vore bra att genomföra fler undersökningar som även innefattar bokbussens icke-långtagare. Med hjälp av dessa undersökningar kan man ta reda på varför bokbussverksamheten inte passar icke-långtagare som skulle vilja ta del av verksamheten och därefter försöka anpassa bokbussverksamheten så att den passar fler långtagare. Dessutom kan ett enkätutskick till icke-långtagare fungera som information om att bokbussverksamheten existerar och man kan passa på att upplysa om bokbussens tider. På så vis gör man även PR för bokbussverksamheten och om tiderna för bokbussens besök inte passar icke-långtagarna så kan de föreslå förändringar i enkäten.

I Ljungby kommun gjorde man vid huvudbiblioteket enkätundersökningar på 1980-talet. De intervjuade i Ljungby kommun i min undersökning svarar att de senaste årens utlåningssiffror på bokbussen varje år har ökat så mycket att det inte känns angeläget att göra enkäter längre. Jag kan delvis hålla med om att det är mest angeläget att undersöka vad som brister i verksamheten ifall man får dålig respons hos låntagarna, t.ex.. låga utlåningssiffror men jag anser även att enkäter kan vara viktiga för att ta reda på låntagarnas önskemål och åsikter angående bokbussverksamheten även om bokbusspersonalen är nöjd med utlåningssiffrorna.

I Mörbylånga kommun svarar de ansvariga för bokbussverksamheten att man ”skickade /.../ från huvudbiblioteket vid ett tillfälle ut en enkät men det är svårt att få svar från många/ alla långtagare” (Jonasson, Dag, Bibliotekschef och Rosén- Johansson, Helena, Bokbussbibliotekarie Mörbylånga kommunbibliotek. Intervju 1998-07-29). Jag tycker dock att det är mindre viktigt hur stor andel svar man får på sina enkätutskick så länge man inte tänkt använda enkätsvaren i någon vetenskaplig undersökning. Enkäterna som ett bibliotek skickar ut kan ses som ett tillfälle som man ger bokbussens långtagare och icke-långtagare att uttrycka sina åsikter om bokbussverksamheten och komma med eventuella önskemål.

Det kan vara svårt att dra slutsatser och redovisa resultat av en enkät som få besvarat men man kan åtminstone få konkreta råd och tips på förändringar av bokbussverksamheten som allmänheten finner önskvärda. Dessutom kan man få veta vad som redan fungerar så bra med bokbussverksamheten att man inte bör förändra det.

Det går även att ställa samman en mer övergripande enkät tillsammans med andra intressenter. I Nybro kommun fick t.ex.. alla hushåll ett utskick 1995 med ”frågor om kommunens kulturverksamhet, alltså inte enbart bokbussverksamheten” (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18).

Ett exempel på hur man genomför en enkätundersökning med bokbusslångtagarna i en kommun ges i utredningen *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* av Helene Svenne. Här redovisas arbetet med en enkät som är en del av den utvärdering som Helene Svenne har gjort av bokbussverksamheten i Hälsingland. Den riktar sig till de två grupperna av Ljusdals kommuns bokbussanvändare som existerar, allmänheten och skolorna (Svenne 1995, s 10). Med allmänheten menas privatlångtagare som lånar på sin fritid och till gruppen skolor räknas långtagare från skolor, fritids- och daghem samt liknande institutionella verksamheter.

Under hösten 1994 fick Statistiska Centralbyrån (SCB) i uppdrag av Ljusdals Kommunbibliotek och Bibliotek Gävleborg att genomföra en enkätundersökning om bokbussens verksamhet i Ljusdals kommun (Svenne 1995, s13). Enkäten skickades ut till 500 systematiskt utvalda långtagare utanför centralorten Ljusdal, födda 1978 och tidigare. Undersökningen genomfördes som en postenkät. Först skickade man ut 500 enkäter den 25 oktober 1994. Under november månad skickade man ut tack- och påminnelsekort ytterligare tre gånger. Enkäten bestod av 17 frågor som berörde bokbussens service (Svenne 1995, s 15). Bl. a. frågades det om hur ofta och när långtagarna önskade bokbusservice, hur biblioteket når ut med information om bokbussverksamheten, vilken slags service de efterfrågade av bokbussen och hur/om de skulle fortsätta låna böcker ifall bokbussverksamheten lades ned. 355 personer svarade på enkäten, vilket motsvarade 71 procent och det är i statistiska sammanhang ett klart godkänt resultat för att kunna dra vissa generella slutsatser (Svenne 1995, s 13).

När man skickade ut den enkät som berörde bokbussens service till skolorna valde man ut tio låg- och mellanstadieskolor utanför tätorterna i Ljusdals kommun och vände sig till lärarna på dessa skolor (Svenne 1995, s 28). Varje skola fick enkäten med frågor som berörde skolans tillgång till andra bibliotek, elevernas möjlighet att låna böcker från andra bibliotek, bokbussens service och turtäthet till skolan och vad det skulle betyda för skolan ifall bokbussens service försvann. Jag har skrivit mer om skolornas enkätsvar i kapitel 6.3, sidorna 45-46. Enkätsvar erhöles av samtliga skolor och gav tillsammans med svaren från den andra enkäten arbetsmaterial för undersökningen av bokbussverksamheten i Ljusdals kommun.

6.2 Allmänskultur och speciella bokbussturer på sommaren

Bara i Växjö kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att man har kontinuerlig allmänskulturell verksamhet på bokbussen i form av sagostunder som anordnas under en bokbusstur på en ort. I de andra kommunerna kan man vid enstaka tillfällen ordna t.ex.. teater under en bokbusstur. De flesta har haft någon form av speciella bokbussturer. Bl. a. under sommaren till sommarstugeområden och camping- och badplatser eller så har man fortsatt att även under sommaren köra till de största ordinarie hållplatserna. Då jag utförde mina intervjuer var det dock bara Mörbylånga kommun som en gång i veckan körde till en stor campingplats under sommaren. De andra kommunerna hade lagt ner sina specialturer bl. a. p. g. a. besparingar och

personalnedskärningar. I Kalmar kommun kommenterar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket detta: ”De speciella turerna är alltså nedlagda, det går inte att ordna med semester för personalen annars. Nu står bokbussen still under sex veckor på sommaren då personalen har sin semester”(Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08).

Att det inte längre finns några bokbussturer på sommaren och att den allmänkulturella verksamheten på bokbussarna, t.ex.. teater, författarbesök, sagostunder, är nästan obefintlig verkar främst ha ekonomiska orsaker. På somrarna då bokbusspersonalen i de flesta av kommunerna i min undersökning har semester står bokbussarna still. Det tycker jag är synd. I Kalmar kommun hade man t.ex.. speciella bokbussturer till sommarstugeområden och till campingplatser på Öland innan personalnedskärningarna gjordes. I Alvesta kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket att man förut kört speciella sommarturer till de största ordinarie hållplatserna och till någon badstrand under juli månad då bokbussen nu står still. Även i Växjö kommun har det funnits en sommartur till ett sommarstugeområde och en badplats.

I en artikel i *Bokbuss til begjaer* skriver Erik Bugge om hur biblioteket och bokbussen med kan samarbeta med andra kulturformer. Erik Bugge menar att formen för bokbussverksamhet, d.v s. bokbussens unika möjlighet att nå ut med böcker från biblioteket till låntagare kan användas på så vis att man med bokbussen även medför andra former av kultur och på det viset får ett slags kulturbuss. Erik Bugge menar att t.ex.. mindre utställningar bör vara en naturlig del av bokbussen (Bugge 1991, s 27). I bokbussen bör det informeras om det lokala kulturutbudet och bokbussen kan vara ett medel för t.ex.. kulturchef och musikskolerektor att kommunicera med människor som de inte annars får kontakt med.

Erik Bugge skriver även att bokbussen kan användas som en förmedlare av ett levande kulturutbud även om man då får förlägga sådana aktiviteter utanför ordinarie turlista. Bokbussen får då ses som ett rullande kulturhus och genom ett specialarrangemang frakta med sig små konsertinslag, korta dockteaterföreställningar och berättare en eller två gånger om året skriver Erik Bugge (Bugge 1991, s 28). En annan idé för kulturell samverkan i en kommun är att samla in folkloristiskt material från äldre glesbygdsbor med hjälp av bokbussen. Exempel på värdefullt folkloristiskt material menar Bugge är gamla fotografier, nedskrivna visor och berättelser. Materialet insamlas via bokbussen i samarbete med ett museum eller en hembygdsförening. Att föra ut olika former av kultur med bokbussen och samtidigt få glesbygdsinvånarna engagerade i kulturskapande tror jag kan vara värdefullt.

I en artikel av Birgitta Hansson i *Bokbuss til begjaer* beskrivs specialturerna på sommaren med bokbilen i Värmdö kommun (Hansson , s 40). Då kör man med bokbilen till badplatser och campingplatser inom kommunen och förutom låneböcker tar man även med sig pussel, kartor, information om aktiviteter, utställningar samt bokbilens turlista. Böcker som lånas ut på stränder och campingplatser kan lämnas tillbaka i de butiker och kiosker där bokbilen stannar. Det finns inte några problem med att få igen de utlånade böckerna.

Det är bra PR för bokbussverksamheten att åka ut till t.ex. badstränder på sommaren. På så sätt kan man visa att man finns och nå nya låntagare. Att besöka campingplatser är

god service för campinggästerna, t.ex. barn i bokslukaråldern som kanske tillbringar flera veckor hemifrån i varierande väder. Om man inte når så många nya låntagare till den aktuella bokbussen bland semesterfirare så kan bokbussens besök ändå generera nya låntagare till andra bibliotek och bokbussar.

6.3 Service till skolor

Majoriteten av skolorna som får bokbusservice i de olika intervjuade kommunerna är små skolor men det finns även större skolor som får bokbusservice och i Kalmar kommun får även en skola som ligger i staden service. De flesta skolor som får service har inga egna skolbibliotek utan bara mindre bokbestånd. Det som i de flesta kommuner avgör ifall det är lämpligt att ge bokbusservice till en skola är emellertid ifall skolan ligger i närheten av en biblioteksfilial. I Nybro kommun svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket däremot att gemensamt för skolorna som erhåller bokbusservice är att de saknar egna skolbibliotek men att några av dem ligger nära huvudbiblioteket eller någon filial. I Nybro kommun är skolbiblioteken dock integrerade med huvudbiblioteket. Huvudbiblioteket har ett kontrakt med barn- och ungdomsnämnden sedan lång tid. Om någon skola vill ha service utöver detta kontrakt får de betala den själva.

I Kalmar kommun svarar de för bokbussverksamheten ansvariga att ”Man får ett bokanslag från barn- och ungdomsförvaltningen på 5000 – 6000 kronor per år. I övrigt står biblioteket för kostnaderna” (Axeheim, Pia, Bibliotekschef och Svartengren, Gunnar, Bokbussansvarig bibliotekarie Kalmar länsbibliotek. Intervju 1998-09-08). I övriga kommuner står biblioteket för om inte hela så åtminstone större delen av kostnaderna. I Växjö kommun betalar skolorna den summa som motsvarar det budgeterade anslaget för ett skolbibliotek, d. v. s. ungefär 80 kronor per elev och år. I Mörbylånga kommun där ju bokbussverksamheten är relativt ny, d. v. s. den startade 1992, betalar skolorna ingen avgift för bokbussverksamheten. Man vill gärna behålla skolturerna men det upplevs som problematiskt eftersom man i nuläget inte får någon ersättning. Jag tror att det är viktigt att behålla skolturerna eftersom man då etablerar kontakt mellan barnen och bokbussen så tidigt i livet som möjligt och ifall barnen bor kvar eller senare i livet återvänder till sina hemtrakter så fortsätter de förhoppningsvis att låna i bokbussen.

I alla kommuner som jag har intervjuat körs bokbussturer till skolor på förmiddagen några dagar i veckan. Bokbussen stannar mellan 45 minuter och tre timmar vid de olika skolorna i alla kommuner. ”Det beror i första hand på elevantalet, i andra hand på avståndet till fast biblioteksenhet och i tredje hand på hur aktiva lärarna är.”, svarar de bokbussansvariga vid huvudbiblioteket t.ex.. i Nybro kommun (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18). Varje klass har 10-20 minuter på sig för att låna böcker i bokbussen, till en del av skolorna körs det bokbussturer så ofta som varje vecka. I några av kommunerna i min undersökning lastar man vid huvudbiblioteket om bokbussen med extra barnböcker inför varje skoltur. I andra kommuner litar man till bokbussens ordinarie barnboksbestånd men tar med extra böcker ifall lärare eller elever ringer och beställer extra böcker, t.ex.. för projekt, högläsning eller temarbeten.

Vilken service som efterfrågas av skolorna kan eventuellt variera. Därför är det bra att undersöka om lärarna är nöjda med den service skolorna får eller om kompletterande

service är önskvärd. Sedan får förstås personal på bibliotek och bokbuss ta ställning till vilka krav som är rimliga att ställa och hur man kan optimera den service som är möjlig att erbjuda. I utredningen *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* av Helene Svenne skrivs det om en undersökning av bokbussverksamheten i Ljusdals kommun. Hur undersökningen gick till och vad den hade för syfte har jag skrivit om i slutet av kapitel 6.1, sidan 46. Som en del av denna undersökning skickades en enkät ut till de skolor som får bokbusservice. Vad lärarna efterfrågar utöver den redan befintliga bokbussverksamheten är bl. a. presentation av nya böcker, hjälp med litteraturförslag och biblioteksundervisning (Svenne, s 30). Önskemål beträffande utökad mediabestand på bokbussen var bl. a. mer lättlästa faktaböcker, tidskrifter, tidningar och böcker och tidskrifter på engelska för mellanstadiet.

Bokbusservice till skolor tas upp i en artikel i *Lärarnas tidning* (Klocklång 1996). Där berättar bl. a. skolbibliotekarien i Nor Kristina Alldahl om hur skolbiblioteket fungerade under 1980-talet. Ofta arbetade ”assistenter i något slags vakuum, säger Kristina; de var inte biblioteksutbildade, de hörde inte till skolans expeditiionspersonal men de var inte heller lärare. Strax bredvid låg folkbiblioteket. De båda biblioteksformerna arbetade sida vid sida, ofta utan något som helst samarbete. Men 1993 tog kulturförvaltningen över även skolbiblioteket, utbildade personalen och började samordna verksamheten. Skolan stod för lokalerna och kulturförvaltningen tog över medieanslagen och personalen” (Klocklång 1996, s 17).

Vidare i artikeln påpekas det att samordningen inneburit ekonomiska fördelar men att det fortfarande kvarstår resursproblem. De flesta mindre skolor saknar skolbibliotek och de skolbibliotek som finns har inte råd med stora inköp. På grund av det låga bokanslaget till skolan i Nor, som är exemplet i artikeln, har man bara 15 hyllmeter böcker och dessa är knappast högaktuella berättar Kristina Alldahl. ”Alternativen är att låna på kommunalens filialbibliotek – dit det ändå kan vara nog så svårt att ta sig med större grupper eller att använda bokbussen. Som i Nor” (Klocklång, s 17). På bokbussen kan eleverna också få biblioteksundervisning om man t.ex.. som i Nor stannar med bokbussen en hel dag på skolan. Då ska eleverna i Nor få söka information med hjälp av uppslagsverk och förhoppningsvis även Internet. Eftersom bibliotekets katalog finns på bokbussens dator går det enkelt att söka reda på och beställa böcker ur samtliga biblioteks i kommunen bestånd och artiklar kan faxas direkt från huvudbiblioteket till bokbussen.

I utredningen *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* av Helene Svenne handlar det bl. a. om bokbusservice till skolor och biblioteksundervisning i samband med denna. Exempel på hur sådan undervisning kan bedrivas är att eleverna får samarbeta i grupper och söka information och jämföra uppgifter från olika skriftliga källor (Svenne 1995, s 32). Kunnig bokbusspersonal och lärare medverkar på bokbussen och assisterar eleverna genom att ta fram och demonstrera de hjälpmedel som finns att använda för att lösa elevernas arbetsuppgifter. Bibliotekspersonalen ska enbart visa eleverna hur man gör för att lösa uppgifterna inte göra det åt dem. Det är bra om lärare och bibliotekarier kan samarbeta om planerandet och genomförandet av biblioteksundervisningen, där informationssökningen integreras i det undersökande arbetssättet. De flesta låg- och mellanstadieskolor som får service i Ljusdals kommun har i enkätundersökningen svarat att de är oerhört beroende av bokbussverksamheten, de flesta har inget eget fungerande skolbibliotek, bara en del har möjlighet att låna från

andra biblioteksenheter och några lånar från privata samlingar, d. v. s. lärarnas egna boksamlingar (Svenne 1995, s 30f).

Helene Svenne menar att det för små skolenheter i glesbygd inte är troligt att hoppas på ytterligare tilldelning av resurser från stat och kommun till skolbibliotek (Svenne 1995, s 32). Genom bokbussen i en kommun kan aktuellt material som behövs för att komplettera undervisningen samlas på ett ställe, vilket är god ekonomi. Dessutom är det rationellare än att låta varje skola i kommunen sköta sin egen mediaförsörjning. På bokbussen i Ljusdals kommun finns det en datoriserad katalog över bokbeståndet i kommunens bibliotek och där finns tillgång till kunnig personal. Det är emellertid viktigt att personalen på bokbussen och på skolorna samarbetar och planerar turlistor och uppehållstider tillsammans. Helene Svenne konstaterar att enkätundersökningen i Ljusdals kommun visar att bokbussen där måste ha längre uppehållstider vid varje skola och de flesta skolor önskar även tätare turlista.

I utredningen *Bokbuss i Västerviks kommun* slås det fast att för glesbygdsskolorna i kommunen är bokbussen av största betydelse (Bokbuss i Västerviks kommun, s 24). Mediaanslaget per elev är där alldeles för lågt för att räcka till att bygga upp ett fungerande skolbibliotek. Utredningen föreslår att glesbygdsskolorna i Västerviks kommun ska satsa på att bygga upp ett bra referensbibliotek och att de i övrigt utnyttjar bokbussen för sin litteraturförsörjning. Vidare påpekar man att genom denna modell får glesbygdsskolornas elever både ett rikhaltigt bokbestånd, de kan ju även låna ur alla bibliotekens i kommunen bokbestånd genom bokbussen, och tillgång till fackutbildad bibliotekarie.

Två bokbussar inriktade på barn-/skolverksamhet beskrivs i två artiklar i Utposten. Den ena bokbussen, det rör sig om en husvagn utrustad med böcker, bandspelare, dator m.m., utgår från skolbibliotekscentralen i Jönköping och kallas för Karlavagnen (bussfilen, <http://www.sab.se/kom/buss/2000-02-20>). Bokbussen har sponsrats av bl. a. Polarvagnen i Dorotea. Man har fått köpa den för i stort sett enbart materialkostnaden. Det innebär att man kan erbjuda skolorna gratis service. Karlavagnen åker runt till skolor i Jönköpings kommun. Skolorna beställer servicen och det är meningen att eleverna ska kunna söka information själva med hjälp av lärare och ibland bibliotekarie. Då Karlavagnen kommer till en skola är den lastad med extra böcker, som skolbibliotekscentralen plockar ihop i förväg, efter teman som skolan bestämmer. Karlavagnen har plats för 500 böcker. Dessutom finns det en dator med CD-romspelare, skrivare och internetuppkoppling som kan användas för informationssökning. Vidare finns det även bandspelare, freestyleapparater, TV och video för bl. a. författarporträtt.

Den andra bokbussen som det berättas om i Utposten är en minibuss som utgår från Stockholms stadsbibliotek med verksamhet särskilt inriktad mot barn. Stockholms stadsbibliotek leasar minibussen av Materialförsörjningsorganisationen i Stockholm. Bokbussen ger service till förskolor, fritidshem, barnavårdscentraler, parklekar och 6-årsverksamheter i Stockholms ytterstadsområde, där det är långt till stadsdelsbiblioteken. Varje enhet som tar emot service får besök sex gånger om året. Personal och barn kan komma ut och låna själva i bokbussen. Vägledning och hjälp finns tillgänglig i bokbussen, ibland blir det sagostund och barnomsorgspersonalen erbjuder bokprat om nya barnböcker och pedagogisk litteratur. Det krävs enbart vanligt körkort för att köra minibussen men en särskild chaufför följer alltid med på turerna. Det är nödvändigt med dubbelbemanning p.g.a. verksamhetens intensitet. Bussen är

utrustad med bärbar dator och mobiltelefon för utlåning av böcker samt onlineuppkoppling för tillgång till kommunens beståndskatalog.

I en artikel i *Bokbuss til begjaer* berättas det om ett bokbussprojekt riktat till skolor (Barnebokbuss stimulerer leselysten 1991). I Sør-Trøndelag, i Trondheims fylke i Norge, bedrevs en del bokbuss- och biblioteksprojekt under slutet av 1980-talet. Som en del av detta fick ett antal glesbygdsskolor bokbusservice under höstterminen 1986 och vårterminen 1987. Innan man startade själva projektet åkte man runt till de skolor som ingick för att bokbusspersonalen skulle kunna träffa lärarna och informera dem om vad bokbussen hade att erbjuda (Barnebokbuss stimulerer leselysten 1991, s 55). Dessutom kunde lärarna beställa böcker som kunde användas i undervisningen som bokbussen kunde ta med under sin första tur till skolorna. Tidtabeller och information till eleverna skickades ut till alla skolor innan man körde första bokbussturen.

Bokbusspersonalen fick under projektåret intrycket att skolorna/eleverna behövde låna böcker att använda i undervisningen och som extra material utöver skolböckerna i lika stor utsträckning som skönlitteratur till fritidsläsning (Barnebokbuss stimulerer leselysten 1991, s 57). I artikeln menar man att det resultatet är oroväckande och att skolbiblioteken själva borde ha möjlighet att bygga upp ett ordentligt basbestånd av fackböcker som man har omedelbar tillgång till under skoltid. Vidare skrivs det att bokbussens uppgift är att komplettera skolornas eget bokbestånd med mer specialinriktad facklitteratur som eleverna kan behöva till projekt och speciella arbeten samt att förse skolorna med skönlitteratur. I och med projektet minskade utlåningen av böcker i de fasta små skolbiblioteksbestånden (Barnebokbuss stimulerer leselysten 1991, s 59). I artikeln menar man dock att i kommuner där man haft liknande service under en längre tid stimuleras även utlåningen i övriga bibliotek i kommunen. Den lässtimulerande effekten som bokbussen ger, ger även ett ökat intresse för och en ökad användning av de fasta skolbiblioteken.

Att för en skola som saknar skolbibliotek få del av bokbussverksamhet tycker jag är god service. Ett gott samarbete mellan engagerade lärare och bokbussbibliotekarier tycker jag är viktigt särskilt för de glesbygdsskolor som inte har möjlighet att ta del av annan biblioteksverksamhet. Skolans undervisningsmetoder är ju att lära eleverna att självständigt söka information i böcker och andra media. Därför är det oerhört viktigt att eleverna får tillgång till ett bibliotek att söka information i redan på låg och mellanstadiet. Eleverna behöver vänja sig vid ett bibliotek, förstå hur det fungerar och lära sig att hitta relevant information för att förbereda sig för självständiga studier i högstadiet och gymnasiet. Jag anser att det borde vara självklart med en viss ersättning från dessa skolor till respektive bibliotek. Skolorna borde för bokbussverksamheten åtminstone betala den summa som motsvarar det budgeterade anslaget för biblioteksbooksinköp per elev, så som sker i Växjö kommun enligt min undersökning. När man anlitar bokbussen får man ju, åtminstone i de kommuner som ingår i min undersökning, tillgång till samtliga biblioteks i kommunen bokbestånd och annan media, fjärrlån och service av utbildad personal. Observera att mitt resonemang gäller skolor utan eget bibliotek som inte har möjlighet att använda sig av något annat bibliotek, t.ex. ett filialbibliotek.

7. Avslutande diskussion

I följande kapitel går jag igenom de decentraliseringsalternativ som finns till bokbussverksamhet. Jag tar även upp bokbussverksamhetens utvecklingsmöjligheter, både egna idéer och idéer som jag har stött på i samband med mina intervjuer och i bakgrundsmaterialet. Därefter tar jag upp två former av biblioteksverksamhet som möjliggjorts tack vare Internet. Dessa tjänster kommer säkerligen att agera i framtidens biblioteksservice och jag överväger dess funktion och eventuella påverkan på behovet av en decentraliserad biblioteksverksamhet. Slutligen diskuterar jag mina slutsatser utifrån mina frågeställningar.

7.1 Olika förutsättningar som påverkar val av decentraliseringsmetod

Ska vi i framtiden ha ett decentraliserat bibliotekssystem liknande dagens? Ett traditionellt decentraliserat bibliotekssystem kan ju förvisso se lite olika ut i olika svenska kommuner men några större skillnader finns knappast. Bibliotekssystemet i en kommun består av ett huvudbibliotek, som har möjligheter att fjärrlåna böcker från bibliotek utanför kommunen. Nästa steg i decentraliseringen består av ett antal filialbibliotek. De är placerade i kommunens tätorter, kanske var dessa tätorter en gång huvudorter i de småkommuner som existerade innan kommunreformerna på 1970-talet. Huvudbiblioteket och filialerna har som regel en gemensam datoriserad katalog över bibliotekens i kommunen bokbestånd som gör det lätt att reservera och låna ut böcker från hela systemet oavsett var låntagaren befinner sig.

För att täcka in kommunens mest glesbebyggda områden i bibliotekssystemet behövs en effektiv och helst inte allt för dyr decentraliseringsmodell, t.ex. i form av bokbussverksamhet eller utlåningsstationer. Jag tycker att det är viktigt att anpassa formen av biblioteksservice till de behov som finns i varje enskild kommuns glesbygd. Det är viktigt att som ansvarig för bokbussverksamheten definiera hur man i den egna kommunen bäst ger service till kommunens befolkning. Faktorer som kan spela in i valet av decentraliseringsmodell är t.ex. antal invånare, kommunens storlek, ekonomi, sysselsättning, andel äldre och barn, handikappade, institutioner som behöver biblioteksservice, hur man bäst organiserar boken-kommerverksamhet i glesbygdsområdena. Även länets storlek kan spela in, kanske finns det t.ex. möjlighet att starta bokbussverksamhet på länsnivå som kommunen kan hyra in sig i. Då det gäller bokbussverksamhet kan en bokbuss av största modellen med plats för maximalt antal volymer tyckas vara det bästa alternativet generellt. I många kommuner är det dock orealistiskt med en sådan bokbuss både ur ekonomisk och praktisk synvinkel.

De intervjuade vid biblioteken i min undersökning svarar att det funnits ett system av utlåningsstationer i alla de sju kommunerna innan man införde bokbussverksamhet. I en del av kommunerna fanns det bara ett fåtal små utlåningsstationer som mer eller mindre direkt lades ned i samband med att bokbussverksamheten startades på 1970-talet. Två undantag finns bland kommunerna. I Mörbylånga kommun införde man inte bokbussverksamhet förr än på 1990-talet och där fanns det ett fungerande system av utlåningsstationer fram till man införde bokbussverksamheten 1992. I Ljungby

kommun, där bokbussverksamheten alltså infördes på 1970-talet, fanns det emellertid utlåningsstationer kvar parallellt med bokbussverksamheten fram till slutet av 1990-talet.

Bortsett från de system med utlåningsstationer som funnits i alla kommunerna i min undersökning, så har de sju kommunerna små erfarenheter av annan decentraliserad biblioteksverksamhet än bokbussverksamhet. Vid huvudbiblioteket i Oskarshamns kommun har man under en begränsad period prövat bokservice via lantbrevbärare. De bokbussansvariga vid huvudbiblioteket i Växjö nämner att biblioteket skickar talböcker per post till synskadade. Dessa två exempel på alternativ till bokbussverksamhet har jag skrivit mer om i kapitel 3, sidan 16. Fler exempel på annan decentraliserad biblioteksverksamhet hittar man om man går till den litteratur som jag studerat som bakgrundsmaterial till min undersökning. I den litteraturen finns få exempel på kommuner som helt saknar bokbussverksamhet och desto fler exempel på alternativ till att köpa en egen bokbuss, eller bokbussverksamhet i alternativa driftsformer.

Låneservice via lantbrevbärare, som biblioteket i Oskarshamns kommun prövat vid ett tillfälle, har även prövats av Dals Eds och Bengtsfors kommuner och liknande postlåneservice har även givits i Uppsala län på 1970-talet. Se kapitel 2.3, sidan 14-15. Då det gäller låneservice via lantbrevbärare har i ovan omtalade exempel avtal upprättats med postverket så att låneservicen var gratis för låntagarna.

En faktor att överväga då det gäller att hitta ett lämpligt decentraliserat bibliotekssystem för framtiden är i vilken utsträckning olika glesbygdskommuner kommer att drabbas av avfolkning. I Nybro kommun tog man vid intervjutillfället upp det problemet. På min intervjufråga ifall bokbussen är den bästa glesbygdsservicen i framtiden, svarar de intervjuade ”Ja. Men servicen skulle bli mycket dyr i ren glesbygd. Om det blir väldigt avfolkat på glesbygden i kommunen kan man tänka sig annan service i stället” (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18).

När det gäller de alternativ som finns till att köpa egna bokbussar för varje kommun i ett län så är länsbokbussverksamhet ett nygammalt exempel. Länsbokbussverksamhet har jag beskrivit vid två tillfällen, dels i kapitel 2.1, sidan 10, och dels i kapitel 4.1, sidan 32. De länsbokbussar som förr fanns lånade, som Gunborg Nyman påpekar i mitt citat i kapitel 2.1, sidan 10, i mindre utsträckning ut böcker direkt till låntagare i glesbygd. Deras främsta uppgift var att transportera böcker som skulle komplettera filialbibliotekens i länet bestånd. Någon bokbussverksamhet med turer och hållplatser i kommunerna för att decentralisera biblioteksverksamheten och täcka in kommunernas glesbygdsområden med biblioteksservice var det alltså inte direkt fråga om.

Den nyare form av länsbokbussverksamhet som jag beskrivit i kapitel 4.1, sidan 32 syftar dock till att hjälpa kommunerna inom länet att decentralisera biblioteksverksamheten på liknande sätt som de skulle ha gjort om de ägt varsin egen bokbuss. Ifall samhällsutvecklingen fortsätter i riktning mot avfolkad glesbygd och massflytt in till länens största städer kanske länsbokbussverksamhet är ett fungerande och ekonomiskt alternativ för decentraliserad biblioteksverksamhet. Några frågetecken finns dock: Är avstånden inom länet rimliga? Kan alla de kommuner i länet som vill utnyttja länsbokbussen? Kan man med tanke på avstånd och antal intresserade

kommuner skapa ett godtagbart körschema för länsbokbussen? Vem anställer personal till länsbokbussen? Ska man ha ett för bokbussen särskilt bokbestånd eller ska kommunerna ha egna bokbestånd? Ifall varje kommun har sina egna bokbestånd till länsbokbussen kan det bli en tidsödande och besvärlig uppgift att byta böcker i bokbussen varje eller varannan dag, även om man löser problemet t.ex.. genom att varje kommun har egna rullbara hyllor att inreda länsbokbussen med.

7.2 Idéer för hur man kan utveckla och upplysa om bokbussverksamhet

De för bokbussverksamheten ansvariga i Oskarshamns kommun berättar i min intervju att de i framtiden bl. a. skulle vilja erbjuda verksamhet liknande ett medborgarkontors. Se kapitel 3, sidan 17-18. Kanske skulle de lägga upp det på så vis att medborgarkontorsservicen ges under en särskild veckodag. Då skulle de vilja medföra 3-4 datorer med tillgång till Internet i bokbussen och ge service i samarbete med arbetsförmedlingen. Frågan är ifall det är en god idé att involvera annan samhällsservice i bokbussverksamheten. Ifall det är ekonomiskt lönsamt att samarbeta med t.ex. banker, apotek eller arbetsförmedling så kan det förstås vara positivt, särskilt när det gäller kommuner där bokbussverksamheten hotas av nedläggning. Man får emellertid även väga in nackdelar i ett beslut, som t.ex.. att man kanske tvingas skära ned den befintliga bokbusservicen för att ha tid och personalresurser till ett samarbete med samhällsservice.

Om man funderar på att samarbeta med annan samhällsservice bör man tänka över om personalen i bokbussen räcker till för att ge all service eller om apoteket etc. vill medföra egen personal på bokbussen och hur mycket extra tid den andra servicen tar i anspråk. För bokbussen i många kommuner är det ju i dagsläget så att man har problem med att vara överallt när det passar låntagarnas arbetstider etc. Kanske får man redan idag kompromissa mycket vad gäller att nå låntagarna då det passar dem.

En fördel då det gäller samarbeten mellan bokbussverksamheten i en kommun och annan samhällsservice är att ickelåntagare får chansen att upptäcka bokbussverksamheten. Dessutom kan man samarbeta om information om verksamheten, t.ex.. annonser i tidningar och lokala nyhetsmagasin. Kanske blir det än mer aktuellt i framtiden med sådana här samarbeten, då t.ex.. bankerna lägger ned lokala kontor i kommunerna. En faktor som kan påverka ifall det blir aktuellt med samarbeten med samhällsservice i olika kommuner är t.ex. vilken struktur kommunerna har, ifall det finns många små samhällen i kommunerna där det finns bankkontor, apotek och arbetsförmedling eller om kommunen mestadels består av ren glesbygd. En annan påverkande faktor är ifall utflyttningen ur kommunens glesbygdsdelar är hög eller låg och ifall t.ex.. banker om utflyttningen är hög drar in filialer och har intresse av att erbjuda glesbygdens befolkning service via bokbussen i stället.

Ifall man med bokbussverksamhet vill nå låntagare utanför kretsen av redan initierade biblioteksanvändare är det en god idé att sträcka sig utanför biblioteksvärlden. Ett sätt kan, som jag nämnt i kapitel 5, sidan 39, vara att se till att bokbussens tidtabeller finns att hämta i lokaler, t.ex.. i affärer, som i Mörbylånga kommun. Man kan även tänka sig att postkontor, banker och församlingshem - de företag och lokaler som finns tillgängliga - kan hjälpa biblioteket genom att bokbussen får lägga ut sina tidtabeller här. Om möjligt även till företag med lokaler inom samhällena, där bokbussen kanske

inte kör p.g.a. närheten till biblioteksfilialer. Samhällena besöks säkerligen av människor som bor på landsbygden utanför samhällena, vars närmsta bibliotek är just bokbussen.

En annan metod är att sätta upp bokbussens hålltider på anslagstavlor i socknarna samt märka ut bokbussens hållplatser, gärna med information om de aktuella hålltiderna. Kanske skulle man även kunna upplysa om bokbussverksamheten och visa upp bokbussen vid tillfällen som hembygdsdagar och andra lokala evenemang. Det värdefulla är just att komma ut på landsbygden i de trakter som bokbussen kör och informera och entusiasmera invånarna där.

I Mörbylånga kommun hade man då man första gången bestämde var bokbussens hållplatser skulle ligga ett samarbete med föreningar, främst hembygdsföreningarna. Sådana samarbeten tycker jag att det är värdefullt att försöka utarbeta med de lokala föreningarna i de trakter där bokbussen kör. Föreningarna kan t.ex.. hjälpa bokbussen genom att sprida information om verksamheten och bokbussen kanske även kan hjälpa föreningarna genom litteratursökning och -förmedling. Hembygdsföreningar t.ex.. kan kanske ha intresse för litteratur och forskningsmaterial om t.ex.. lokalhistoria, historia och släktforskning.

Även andra föreningar kan ha litteraturbehov inom sina intresseområden som bokbussverksamheten kan tillgodose genom ämnessökning, fjärrlån och transport. I Alvesta kommun gjorde man en utvärdering av bokbussverksamheten 1995, berättar de för bokbussverksamheten ansvariga i min undersökning. Bakgrunden var att kommunpolitikerna ville målstyra verksamheten och bokbussbibliotekarien satte då upp både allmänna och konkreta mål med bokbussverksamheten. Ett av de målen var just att etablera aktiva kontakter med föreningar i kommunen.

I PR-syfte och för att nå icke-låntagare kan man även tänka sig enklare datorkurser för föreningar och privatpersoner på bokbussen. T.ex. skulle glesbygdsinvånarna kunna få hjälp med att söka på Internet eller eventuellt i CD-ROMdatabaser på bokbussens dator(er).

För att göra PR för bokbussverksamheten kan man ju även ha speciella bokbussturer på sommaren, som jag skrivit om i kapitel 6.2, sidan 46. Även allmänskultur på bokbussen tycker jag är ett bra sätt att visa upp vad man kan erbjuda med bokbussverksamheten, som jag skrivit om i kapitel 3.3, sidan 24-25 och i kapitel 6.2, sidan 45. Det är bra PR att ordna någon allmänskulturell verksamhet i samband med att man visar upp bokbussen för allmänheten under evenemang som t.ex.. "Kulturnatten" som brukar ordnas i flera städer någon gång per år. Minst lika viktigt tycker jag emellertid det är att försöka ordna någon allmänskulturell verksamhet under bokbussturerna. T.ex. återkommande sagostunder som i Växjö kommun i min undersökning. I Växjö kommun berättar de intervjuade även att: "De första åren (efter att man i Växjö kommun hade börjat med bokbussverksamhet) var författaren Anna Lorentz med i bokbussen vid några tillfällen. En representant från Kronobergsteatern har någon gång framfört ett musik- och teaterstycke" (Westerman, Christina, Bibliotekschef och Ursberg, Marit, Bokbussansvarig bibliotekarie Landsbiblioteket i Växjö. Intervju 1998-08-19).

De för bokbussverksamheten ansvariga i Växjö kommun berättar i min intervju även att man i samarbete med Elin Wägnersällskapet haft ett Elin Wägner-program. Elin

Wägner bodde och verkade i Berg som ligger i Växjö kommun. Att åtminstone under någon bokbusstur då och då ordna sådana allmänkulturella evenemang tycker jag är ett utmärkt medel för att väcka intresset för bokbussverksamheten. Att ta med en lokal författare på bokbussturer är en särskilt god idé tycker jag. Det behöver inte vara en skönlitterär författare. En författare av facklitteratur eller tidnings-/tidskriftsskribent är också intressant. Det är viktigt att bokbussen medför verk av författaren vid tillfället. På bokbussarna i min undersökning lånar man ju kontinuerligt ut både facklitteratur och tidskrifter. Före en sådan speciell bokbusstur måste man naturligtvis informera de i området boende genom affischer eller annonser i lokaltidning eller i t.ex. kommunens informationsblad om ett sådant finns.

Kontaktpersoner bland låntagarna, som jag nämnt i kapitel 5, sidan 39, är användbart till flera saker. Det går att ringa till dem ifall bokbussen gått sönder och man tvingas ställa in en bokbusstur med kort varsel. Man kan ta hjälp av dem då det gäller att ta reda på var hållplatserna bäst ska placeras inom ett område och vilka tider som passar låntagarna bäst där. De kan även ge förslag på förbättringar av bokbussverksamheten och ge tips på vad som inte fungerar så bra som det skulle kunna göra med bokbussverksamheten. Förhoppningsvis kan de också göra lite PR för bokbussverksamheten och kanske värva nya låntagare. Ifall biblioteket kan få så här engagerade kontaktpersoner till bokbussverksamheten är det naturligtvis en stor resurs. Det kan man förstås inte räkna med. Å andra sidan är det ju ett faktum att kommunerna i min undersökning har kontaktpersoner och jag har i mitt uppsatsarbete både i litteraturen och under intervjuerna hört talas om verkliga bokbussentusiaster bland bokbusslåntagarna.

Det är olika vad kommunerna i min undersökning anser om datorisering av bokbussverksamheten, hur t.ex. IT-utvecklingen kommer att påverka arbetet i bokbussen. För ett bibliotek med en bokbuss som har uppåt tjugo år på nacken i en kommun där politikerna diskuterar nedläggning av bokbussverksamheten snarare än satsning på en ny bokbuss kanske det inte känns så angeläget med investeringar i form av datorer, referensverk på CD-ROMskivor och internetuppkoppling. Samma sak gäller kanske för enmansbemannade bokbussar med pressat körschema där bokbussen mer fungerar som en renodlad utlåningsapparat än bibliotek. Å andra sidan tror jag att man kan ha nytta av datorer och Internet på bokbussen. Det viktigaste tycker jag är att noggrant utreda ifall och hur man kan använda datorer och Internet på den egna kommunens bokbuss.

Alla bokbussarna i min undersökning använder redan datorer för registrering av utlån och alla bokbussarna har även eller planerar att skaffa katalogen över samtliga biblioteks i kommunen bokbestånd på en dator. I min undersökning nämner de för bokbussverksamheten ansvariga i Nybro och Oskarshamns kommuner att de skulle vilja använda Internet och CD-ROM uppslagsverk som referenshjälpmedel på bokbussen. Se kapitel 6.1, s. 38.

Annan tänkbar service via Internet är att, som t.ex. i Oskarshamns kommun, ha bokbussens tidtabell på bibliotekets hemsida. Dessutom tycker jag att det är bra ifall låntagarna även har möjlighet att via Internet beställa böcker som bokbussen tar med sig till låntagaren på nästa tur till aktuell hållplats ifall boken ingår i kommunens bestånd

och inte är utlånad eller eventuellt fjärrlåna boken enligt gängse regler för fjärrlån. Jag tycker alltså att det finns flera sätt för bokbussverksamheten att dra nytta av Internet och datorer. Ifall man ska skaffa Internet och CD-ROM uppslagsverk till bokbussen ska man se till att utnyttja möjligheterna med dessa hjälpmedel så mycket som möjligt. T.ex. genom att ge biblioteksundervisning till skolorna som bokbussen ger service till. Jag tycker att det är viktigt att uppmuntra eleverna att utnyttja de möjligheter till informationsservice som finns i och med bokbussen. Dessutom kan man ha nytta av datorer ifall man som Oskarshamns kommun vill ge service av det slag liknande ett medborgarkontors som jag berättat om på sidan 53 i detta kapitel, med 3-4 datorer på bokbussen en dag i veckan.

Jag tycker att det är en bra idé att undersöka vad låntagarna och eventuellt ickelåntagarna har för önskemål beträffande bokbussens service. I några av mina intervjukommuner erbjuder man bokbusslångtagarna service som går lite utöver den vanliga. Jag har tidigare, i kapitel 6.1 sidan 40, nämnt servicen i Alvesta kommun. Där kan de låntagare som inte är hemma då bokbussen kommer till deras hållplats ringa och beställa böcker på biblioteket. De beställda böckerna medtas i bokbussen under kommande bokbusstur och hängs ut till låntagaren. Samtidigt kan man hämta böcker som låntagaren hängt ut för återlämning. I en del av mina intervjukommuner serverar man bokbusslångtagare som beställer böcker genom bokbussen och som har bråttom med bokpost. Man skickar i en del av mina intervjukommuner även böcker med bokpost till låntagare som beställer böcker genom bokbussen precis innan sommaruppehållet.

Man får som ansvarig för bokbussverksamheten i en kommun naturligtvis även ta ställning till vad man har möjlighet till att ge låntagarna för service eftersom det kan vara förenat med ökade arbetsinsatser och kostnader. Men ifall låntagarna blir tillfrågade om vad de anser om bokbuss servicen och får möjlighet att påverka bokbussverksamheten genom att ta ställning till ett antal förslag om utökad service kan detta fungera som PR för bokbussverksamheten och aktivera låntagare. Samtidigt kan man upplysa om och framhäva vilka möjligheter som redan finns med bokbussverksamheten men som kanske inte alla låntagare är medvetna om, t.ex. informations- och referensservice och fjärrlån etc. Om man även tillfrågar ickelåntagarna kanske man kan värva nya låntagare.

7.3 Sammanfattande diskussion

I NRU slås det fast att bokbussens väsentligaste begränsning är att den är så starkt inriktad på en funktion inom biblioteksservicen, nämligen utlåningen (Biblioteksarbete 1972, s 151). Stämmer det fortfarande? Bokbussverksamheten verkar till stor del inriktad på utlåning, t.ex. i Nybro kommun i min undersökning. ”En nackdel med bokbussen är att det är svårt att erbjuda IT-service, t.ex.. Internet på bokbussen. Bokbussen fungerar mest som en renodlad utlåningsapparat” (Bennsäter, Agneta, Bokbussansvarig chef och Gustafsson, Birgitta, Bibliotekarie Nybro kommunbibliotek. Intervju 1998-09-18). Det som begränsar bokbussverksamheten i de fall det mest handlar om utlåning tror jag inte beror på brist på möjligheter, efter den tekniska utvecklingen av bokbussar som skett sedan 1970-talet, och inte heller brist på idéer från andra bokbusskommuner, som man bl.a. kan ta del av på Bussfilens hemsida (<http://www.sab.se/kom/buss>) och på bokbusskonferenserna som anordnas för

branschen. Det som eventuellt hindrar kreativiteten och gör bokbussen till en utlåningsapparat tror jag är brist på pengar, personal och tid. Eftersom utlåningen är en central och viktig funktion som man inte kan ge avkall på då det gäller bokbussverksamhet prioriteras den förstås då man t.ex.. fördelar resurser. Jag anser dock att det är olyckligt ifall alla andra funktioner helt bortprioriteras.

Vilken service är möjlig att ge med bokbussen? Kan man ge samma service med andra decentraliseringsalternativ? På bokbussen kan man låna ut tidskrifter, använda referensverk på CD-ROM och det finns utbildad personal som kan ge informationsservice. Bokbussens låntagare kan ha tillgång till hela kommunens samlade biblioteksbokbestånd och fjärlåneservice, direkt via närmaste bokbuss hållplats eller ända hem. Boken-kommerservice kan ges till låntagare i glesbygd via bokbussen. Bokbussen kan användas till att transportera böcker, utställningar etc. mellan huvudbibliotek och filialer. Bokdepositioner kan transporteras till ålderdomshem och arbetsplatser etc. Biblioteket har en mobil enhet att använda ifall man vill ordna biblioteksanknutna evenemang, t.ex.. i anslutning till kulturnatten.

Andra intressenter kan samverka med biblioteket via bokbussen, t.ex. kan museer deponera mindre utställningar på bokbussen. Skolorna kan, förutom att låna böcker, även använda bokbussen till att i samarbete med bibliotekarien ge eleverna biblioteksundervisning. Glesbygdsskolorna verkar ha små resurser till att bygga upp egna bibliotek och svårigheter att låna böcker på andra bibliotek än bokbussen. Dagmammor och daghem i glesbygden kan ges service. Med bokbussen har biblioteket även möjlighet att ge låntagarna service i form av sagostunder, datorhjälp, t.ex.. söka information via Internet, allmänskulturella inslag, t.ex. författarbesök. Jag anser att det gör bokbussverksamheten överlägsen bland decentraliseringsmetoder beträffande användningsområden och flexibilitet.

Samhällsutvecklingen i Sverige under 1990-talet påverkades av lågkonjunkturen. Den dåliga samhällsekonomin ledde till nedskärningar i kommunernas och bibliotekens budgetar och därmed även bokbussverksamheter. Redan under 1980-talet började antalet bokbussar i svenska kommuner minska. Statens kulturråds bidrag för inköp av bokbussar försvann 1985. När de inköpta bokbussarna blev utslitna fanns det inte budgeterade pengar att köpa nya bokbussar med. Detta har jag skrivit om i kapitel 2.4, sidan 14. Antalet bokbussar i svenska kommuner fortsatte under 1990-talets lågkonjunktur att sjunka. Det har jag skrivit om i kapitel 2.4 sidan 14. Med tanke på de nedskärningar som har skett är det viktigt att det finns alternativa möjligheter till decentralisering av biblioteksverksamhet. Både alternativ vad gäller drift och samarbeten om bokbussverksamhet och andra decentraliseringsalternativ förutom bokbussverksamhet.

En kompromiss till att köpa nya bokbussar på 1990- och 2000-talet har för många kommuner varit att köpa mindre bokbussar. Då man på detta vis ersätter en större bokbuss med ett mindre fordon betyder det förutom mindre bränslekostnader eventuellt även mindre kostnader för garagehyra och service och underhåll. Dessutom kan minibussar köras med vanligt B-körkort vilket betyder att man varken behöver anställa en särskild chaufför eller bekosta särskilt körkort för bibliotekarierna. En del kommuner har fått bidrag från Statens kulturråd för specialinriktade minibokbussar. De räknas som

projekt och man kan fortfarande söka bidrag för dylika projekt från Statens kulturråd. Två liknande projekt, där målgruppen är skol- och förskolebarn har jag bl. a. tagit upp på sidan 47-48, kapitel 6.3

Vad som påverkar vilken decentraliseringsmetod en kommun väljer kan vara utgångsläge, ekonomi och befolkningsförändringar. Med utgångsläge menar jag hur biblioteksservicen i en kommun i nuläget är decentraliserad, t.ex.. om det finns ett system av utlåningsstationer eller bokbussverksamhet som kanske fungerar dåligt eller måste förändras p.g.a. t.ex.. avflyttning eller ekonomi. I Nybro kommun nämner de för bokbussverksamheten ansvariga i min intervju att bl.a. utlåningsstationer är ett tänkbart men inte fullgott alternativ till bokbussverksamhet ifall kommunen t.ex.. skulle bli kraftigt avfolkad. Frågan är ifall det kan bli ekonomiskt lönsamt med en sådan förändring. Det är den enda uppenbara och generella förbättring som jag i så fall kan se. När man lade ner sina utlåningsstationer i Mörbylånga kommun och startade bokbussverksamhet använde man ju bl.a. pengarna som man fick över då man slapp utlåningsstationernas lokalhyror till bokbussinköpet.

Det finns ju både för- och nackdelar med både utlåningsstationer och bokbussverksamhet, vilket jag tagit upp i kapitel 3.1, sidan 16. Utlåningsstationer har bl.a. fördelarna att de ligger där de ligger och kan inte råka ut för driftstopp med inställda bokbussturer till följd, lokalernas utrymme är sannolikt större än de är på bokbussen, vilket medger att man kan sätta sig ned på plats och läsa även om utlåningsstationernas öppettider vanligtvis är korta. Utlåningsstationernas hyllutrymme medger uppslagsverk och kanske även viss referenslitteratur. En bokbuss har bl. a. fördel i att den är flexibel, man kan köra hem till människor som behöver den servicen, så kallad gård-till-gårdsservice, t.ex. boken-kommerlåntagare.

Om man vill täcka in en kommun med utlåningsstationer borde alltså lokalhyrorna utgöra en betydande del av kostnaden. Dessutom är det ju mindre lönsamt att köpa in böcker till ett system av utlåningsstationer än till en bokbuss. Utlåningsstationerna har en begränsad räckvidd, d.v.s. de når enbart låntagare bosatta inom ett relativt kort avstånd från utlåningsstationen räknat. Bokbussen har även den en begränsad räckvidd, skillnaden är att man i en kommun med bokbusservice efter hand kan reglera vilka områden som behöver och har intresse av bokbusservice genom att dra in respektive skapa nya hållplatser. Det gör servicen flexibel. I och med att bokbussverksamhet är så flexibelt ger det möjligheter för olika kommuner att anpassa biblioteksservicen i glesbygdsområden efter sina egna förutsättningar och behov inklusive samverkan och samarbeten med andra kommuner. Ifall man redan har ett fungerande system av utlåningsstationer i en kommun, som man inte vill eller inte anser sig ha råd att byta ut mot bokbussverksamhet bör man, anser jag, satsa på att köpa in böcker och se till att låntagarna kan beställa böcker från det övriga bibliotekssystemet, ha goda öppettider och utbilda och engagera personalen.

Vilka decentraliseringsalternativ är lämpliga för en kommun som redan har en bokbussverksamhet men där en så omfattande avfolkning av glesbygden skett att man inte längre har råd och möjlighet att bedriva bokbussverksamhet? Man kan välja att samverka med en grannkommun och hyra bokbussverksamhet av denna eller behålla den egna bokbussen och försöka hyra ut verksamhet till en grannkommun. Det

förutsätter att det finns en grannkommun med intresse och behov av sådan samverkan och att de förutsättningar som jag tagit upp tidigare i detta kapitel finns. Länsbokbussverksamhet är ett annat alternativ, som jag tagit upp tidigare i detta kapitel.

Om det enbart är ekonomin som utgör problem och hindrar ett bibliotek från att bedriva bokbussverksamhet så finns det ju, som jag tidigare tagit upp många möjligheter att ekonomisera bokbussverksamheten. Att satsa på postlåneservice eller service i form av att skjutsa glesbygdsinvånare gratis till huvudbiblioteket i stället för bokbussverksamhet tror jag inte är lämpliga alternativ. Ur ekonomisk synvinkel är det tveksamt ifall dessa verksamheter är billigare än bokbussverksamheten. Jag tycker att man kan konstatera att det inte finns så många försök gjorda då det gäller att försöka hitta en bättre och/eller billigare metod att decentralisera biblioteksverksamhet i Sverige. Det skulle behövas fler försök för att kunna hitta någon metod som är lika effektiv som bokbussverksamheten. De försök som gjorts har knappast givit goda resultat och inte varit mer kostnadseffektiva än bokbussverksamhet. För att kunna göra en fullödig jämförelse mellan å ena sidan bokbussverksamhet och å andra sidan något annat än utlåningsstationer skulle det behövas försök med alternativ under en längre period.

I kommuner med väl fungerande bokbussverksamheter men med gamla slitna bokbussar som behöver bytas ut tycker jag att det är värt att satsa på en ny bokbuss. Jag tror att det är bättre att köpa en ny bokbuss, även om den är mindre än den gamla, t.ex.. en minibokbuss, eller ombyggd eller begagnad, eller försöka samarbeta om bokbussverksamhet med en annan kommun eller använda eventuell länsbokbussverksamhet än att lägga ned bokbussverksamheten och införa utlåningsstationer. Det är viktigt att undvika avbrott i biblioteksservicen för att inte förlora låntagare. Utvecklingsmöjligheter för bokbussverksamhet har jag tidigare tagit upp i detta kapitel. Jag tycker att de ansvariga för bokbussverksamheten vid ett bibliotek bör ta reda på sina låntagares önskemål och anpassa bokbussverksamheten efter dem om det är möjligt men även hämta idéer från huvudbibliotek i andra kommuner och helst även kontinuerligt arbeta med att nå nya bokbusslåntagare. Att aktivera befintliga låntagare och försöka väcka intresse hos ickelåntagare genom att tillfråga dem om deras önskemål och erbjuda någon form av allmänskulturell verksamhet tror jag är positivt. Att t.ex.. skicka ut en enkät där man frågar om önskemål från låntagare och ickelåntagare kan upplysa om bokbussverksamhetens möjligheter. Dessutom bör de bokbussansvariga regelbundet fundera på hur man i den egna bokbussverksamheten kan utnyttja nya datortekniska möjligheter.

Även om man tycker att bokbussverksamhet är det bästa decentraliseringsalternativet i en kommun idag så kanske situationen i kommunen ändras, t.ex. ifall antalet boende i glesbygdsområdena skulle minska kraftigt, och man får ompröva bokbussverksamheten och diskutera andra alternativ. Den fortsatta tekniska utvecklingen med datorer, Internet och e-böcker går inte att förutse. Inte heller utvecklingen av utlåningen av e-böcker. Exakt vad är relevant att satsa på när det gäller bokbussverksamhet då det gäller datorer och IT? Vad kommer att vara användbart för bokbussens låntagare och vad blir snabbt oanvändbart och omodernt? Kommer glesbygden att hänga med i IT-utvecklingen och överleva med hjälp av möjligheter till t.ex.. distansarbete? I nuläget, då bredband eventuellt sägs vara för dyrt att täcka in landsbygden med, t.ex., ser det onekligen ut som att avfolkningen kan komma att fortsätta. Kanske kommer avflyttningstrenden att

fortsätta och eventuellt blir då bokbussverksamhet alldeles för dyrt, åtminstone i en del kommuner. I så fall måste man som bokbussansvarig i dessa kommuner överväga andra möjligheter att skapa ett decentraliserat bibliotekssystem.

Utvecklingen kan även bli den motsatta. Datorer kanske blir var mans egendom och kanske kommer även landsbygden att nås av bredband eller någon annan form av Internetuppkoppling inom en inte alltför avlägsen framtid. Jag tror att behovet av att decentralisera biblioteksservice kommer att finnas så länge det finns demokratiska ambitioner i Sveriges glesbygdskommuner även om decentraliseringsmetoderna förändras.

8 Nya möjligheter till biblioteksservice och utlåning av e-böcker via Internet

8.1 Elektroniska böcker

I en artikel i *DIK-forum* skriver Camilla Adolfsson om elektroniska böcker. En elektronisk bok, eller e-bok som den också kallas, är en bok överförd till elektroniskt format (Adolfsson 2002, s 15). Den går att läsa med hjälp av en dator, stationär eller handdator, eller en så kallad läsplatta, d.v.s. en speciell e-bokläsare. Adolfsson skriver att den stora massan av e-böcker, cirka 100000 titlar, distribueras av tre stora leverantörer, NetLibrary, Questia och eBrary. Andra aktörer som håller på att etablera sig på e-boksmarknaden är ett antal enskilda större förlag.

Fördelar med att använda sig av elektroniska böcker är för ett bibliotek och dess låntagare t.ex.. sökmöjligheter i stora mängder fulltext. Andra fördelar är att böckerna kan komma åt oberoende av bibliotekets öppettider och lokaler. Man behöver alltså inte gå till biblioteket för att låna en bok. Utlåningen kan ske direkt via Internet och man kan från en biblioteksenhet nå låntagare i ett helt län eller i princip från hela världen. Dessutom slipper biblioteket då det gäller e-boksutlåning kostnader för försvunna och förstörda böcker. Camilla Adolfsson tar i sin artikel även upp ett antal nackdelar med elektroniska böcker. Förutom att det finns svårigheter med att läsa längre texter på en bildskärm och att en del av läsupplevelsen som man får av en vanlig bok kan utgå så nämner Camilla Adolfsson att utbudet av e-böcker än så länge inte kan jämföras med utbudet av tryckta böcker och att e-boksleverantörernas prismodeller är instabila.

Camilla Adolfsson skriver i artikeln om Göteborgs universitetsbibliotek som var först i Skandinavien med att teckna kontrakt med det amerikanska företaget NetLibrary, som erbjuder ett koncept för e-boksutlåning direkt anpassat för bibliotek (Adolfsson 2002, s 14f). Göteborgs universitetsbibliotek har lånat ut elektroniska böcker sedan mars 2001. Ett år senare förfogar biblioteket över ett e-bokbestånd på 700 titlar, mestadels inom samhällsvetenskap och humaniora. Ett antal universitetsbibliotek och även stadsbiblioteken i Lund, Malmö och Göteborg har tecknat avtal med NetLibrary. Avtalen fungerar på så vis att biblioteket köper en samling titlar som tillgängliggörs för låntagarna via bibliotekets egen hemsida på Internet. Vidareutvecklingen för Göteborgs universitetsbibliotek är att införskaffa svensk kurslitteratur i elektronisk form. De samarbetar med Studentlitteratur och samarbete med ytterligare ett par internationella e-boksleverantörer är eventuellt intressant.

E-boksutlåning bedrivs bl. a. i Kalmar län. På Kalmar kommuns hemsida (<http://www.kalmar.se>) finns en länk till bibliotekets e-boksutlåning. Via länken kan man ta fram en lista över de e-bokstitlar, mestadels skönlitterära, som man kan låna via bibliotekets hemsida. Väljer man en titel på listan får man upp en beskrivning av innehållet i boken och en ikon med texten "låna boken". Om man väljer att "låna boken" så får man fram en beskrivning av hur man ska gå till väga. Man måste ladda ner och installera ett gratis läsprogram för e-böcker via Internet, fylla i sitt lånekortsnummer och välja ikonen "hämta hem bok" som finns på sidan.

8.2 Biblioteksservice via Internet

Det finns idag en hel del projekt med biblioteksservice via Internet. I Danmark har man i dagsläget fler sådana pågående projekt än i Sverige. Ett svenskt projekt är Fråga biblioteket (<http://www.fragabiblioteket.nu/>), som är en gratis informationstjänst. Projektet är ett samarbete mellan 25 bibliotek i Sverige och på Åland. Internetanvändare kan ställa frågor av det slag som är vanligt att man ställer i informationsdisken på biblioteket. På hemsidan finns det ett formulär där man kan fylla i sin fråga och sin e-postadress, dit man senare får svar på frågan. På hemsidan finns det även en länk till Bibliotekarie direkt som är en chat, där man direkt kan ställa frågor till en bibliotekarie och få svar. För barn finns en länk på hemsidan till Barnens bibliotek, dit barn kan vända sig med informationsfrågor.

En liknande service i Danmark är Spørg BiblioteksVagten (<http://www.biblioteksvagten.dk/>), dit man kan vända sig med frågor antingen via formulär på hemsidan eller via chat med en bibliotekarie. Det finns även möjlighet att ringa Spørg BiblioteksVagten. Projektet Spørg BiblioteksVagten är stöttat av Biblioteksstyrelsen. Tre folkbibliotek, Gentofte bibliotekerne, Herning Centralbibliotek och Silkeborg bibliotek, samarbetade från början om att bygga upp en nationell Internetbaserad folkbiblioteksupplysningsservice. Sedan 1 september 2001 omfattar samarbetet 22 danska folkbibliotek. För barn och ungdomar finns informationstjänsten Spørg Olivia (<http://www.spoergolivia.dk/olivia.asp>). Det är ett samarbete mellan de tre kommuner som även startade samarbetet med Spørg BiblioteksVagten och Danmarks radio.

Folkebibliotekernes Netguide (<http://www.fng.dk/fng/default.asp>) är en omfattande samling av länkar (ca 4000) till utvalda hemsidor på Internet. I Folkebibliotekernes Netguide kan man göra sökningar på hemsidors titlar, ämnen eller fritextsökning, eller välja ämnen och underämnen från listor. Folkebibliotekernes Netguide är ett samarbete mellan 21 danska folkbibliotek och stötts ekonomiskt av Biblioteksstyrelsen. Dotbot (<http://www.dotbot.dk>) är en biblioteksservice för barn och ungdomar. Sidan innehåller länkar till hemsidor med information om olika ämnen, mängder av tips på barnböcker och mycket annat Internetrelaterat. Hemsidan är skapad och uppdateras av 21 danska folkbibliotek i samarbete. Bibliotek.dk (<http://www.bibliotek.dk/>) är en service där man kan söka efter böcker, tidskrifter CD-ROMskivor och annat material från nästan alla Danmarks offentliga folk- och forskningsbibliotek. Man kan även beställa det material man eftersöker från alla de folk- och forskningsbibliotek som medverkar i projektet till sitt eget folkbibliotek. Biblioteksstyrelsen står bakom och finansierar projektet tillsammans med Dansk BiblioteksCenter som står för utveckling och drift av den tekniska lösningen.

Kan utlåning av e-böcker komma att fungera som ett alternativ till decentraliserad bokbussverksamhet i framtiden? Kanske skulle det i så fall fungera så att all utlåning av böcker sker på huvudbiblioteket och i stället för att låna ut böcker via filialbibliotek, utlåningsstationer eller på bokbussen låter man låntagare som inte kan ta sig till huvudbiblioteket sitta hemma vid sina datorer och låna e-böcker via Internet. Jag tycker emellertid inte att e-boksutlåning är någon decentraliseringsmetod. Om man lägger ner bokbussverksamhet och hänvisar låntagarna till e-boksutlåning ersätter man inte bokbussverksamheten med en likvärdig decentraliserad biblioteksservice, anser jag. Med bokbussverksamhet kan man ju ge mer service än bokutlåning.

Jag tror att e-boksutlåning i första hand kan komma att fungera som ett komplement till snarare än som ersättning för filialer och utlåningsstationer/ bokbussverksamhet. Det finns flera fördelar med att satsa på e-böcker som komplement till vanlig bokutlåning. I fall en satsning på utlåning av e-böcker kommer att leda till att bibliotekens utlåningssiffror kommer att minska är en diskussion som jag inte tänker ta upp här. Jag tycker det är lämpligt att e-boksutlåningen sker från ett bibliotek i varje län till samtliga låntagare i länet. Det är förstås av godo för invånarna i de eventuella kommuner i länet där bokbussverksamhet helt saknas men även låntagare boende i kommuner med bokbussverksamhet kan ha nytta av e-boksutlåning. Hur goda ambitioner man har med att nå ut med bokbussverksamhet till alla glesbygdsvånare på tider då det passar dem är det omöjligt att vara på plats just då det passar samtliga låntagare. Dessutom har bokbussens hållplatser begränsad räckvidd och även om man tillämpar gård-till-gårdsservice finns det kanske potentiella låntagare som inte nås av bokbussen. Det är möjligt att t.ex. distansarbetande tycker att det är smidigare att låna böcker via datorn. Lånar man ut e-böcker så kan även de låntagare som inte går att nå med bokbussen få en viss biblioteksservice. Dessutom når man ju även låntagare inom tätorterna som tycker att det är bekvämare att låna e-böcker via Internet än att gå till biblioteket.

Jag tror däremot inte att man fullvärdigt kan ersätta vare sig service till boken-kommerlångtagare eller bokbusservice med e-boksutlåning. Det krävs ju tillgång till dator och Internet för att låna e-böcker. I så fall måste man definiera bokbussens målgrupper och överväga hur väl e-boksutlåning passar dem. Det är ju vanligt att bokbussar ger service till institutioner som t.ex.. ålderdomshem, daghem och skolor. Ifall man tänker sig att ett bibliotek skulle ersätta bokbussverksamheten enbart med utlåning av e-böcker och service via Internet skulle det passa dessa låntagargrupper dåligt. E-boksformatet passar t.ex.. inte för bilderböcker och andra barnböcker. Äldre människor kan ju ha problem att läsa e-böcker på en skärm. Dessutom har inte samtliga invånare tillräckliga kunskaper om och tillgång till datorer och IT. Som det ser ut i dagsläget är det ju tveksamt om glesbygdsvånarna inom en snar framtid kommer att få tillgång till bredband, vilket antagligen skulle underlätta lånande och användande av e-böcker.

Jag har svårt att tro att biblioteksservice via Internet skulle kunna utgöra annat än ett komplement till decentraliserad verksamhet. Kanske kan bokbussverksamheten använda och utveckla idén med informationsservice via Internet. Man kan t.ex.. tänka sig skapandet av en central verksamhet med informationsservice via Internet som riktar sig till bokbussbibliotekarier. På bokbussen kan det finnas problem med att ge informationsservice även om datoriseringen inneburit lösningar vad beträffar referensmedel på bokbussen. Bl.a. kan man ha problem med tidsbrist eller att bokbussen

inte är bibliotekariebemannad. En sådan service kan t.ex. fungera så att man från bokbussen kan skicka informationsfrågor via Internet till en bibliotekarie som utför referensarbetet och skickar svar så fort som möjligt.

I så fall kanske biblioteksservice via Internet och e-boksutlåning kan utvecklas till ett bra alternativ till decentraliserad biblioteksverksamhet. Kommunerna i Kalmar län kommer att satsa på att erbjuda invånarna ADSL bredband i samtliga orter. (<http://www.regionkalmar.org/>) Vad en sådan satsning innebär i Kalmar län där invånarna redan kan låna e-böcker kan bli intressant att se. Ifall det får effekt på antalet utlånade e-böcker t.ex..

9. Sammanfattning

Bokbussverksamhet har funnits i Sverige sedan 1948. Den används i första hand för att decentralisera biblioteksservice i landets glesbygdskommuner. Uppsatsens syfte är att utreda bokbussens funktion som decentraliserad biblioteksservice i dagens samhälle och diskutera andra decentraliseringsmetoder. Jag har undersökt dess funktion genom att intervjua bibliotekschefer och bokbussansvariga i sju kommuner. Jag har använt mig av kvalitativ intervjumetod. Det empiriska materialet har jag analyserat med helhetsanalys, som är en form av den textanalys som man tillämpar på det insamlade intervjumaterialet. Dessutom har jag undersökt bokbussverksamhet och andra decentraliseringsmöjligheter genom artiklar i svensk (och undantagsvis dansk och norsk) bibliotekspress och monografier. Min frågeställning är ”Vilka decentraliseringsmetoder är lämpliga då det gäller att ge befolkning och institutioner i glesbygden biblioteksservice, utifrån kriterier som t.ex. kommuninvånarantal, andel äldre och barn, befolkningsförändringar, ekonomi, samarbetsmöjligheter med andra kommuner?” Och ” Hur ser bokbussverksamheten i Sverige ut, med utgångspunkt i 7 kommuner i Småland?”.

I kapitel 2 ger jag en bild av hur bokbussverksamheten utvecklats sedan starten och vad som påverkat denna utveckling. Dessutom tar jag upp några försök med andra mobila bibliotek och andra decentraliseringsmetoder som gjorts i Sverige. I och med kommunsammanslagningarna som fortsatte t.o.m. 1970-talet blev fler kommuner geografiskt, befolkningsmässigt och resursmässigt större och fick därmed behov av att decentralisera sin biblioteksverksamhet. Den ekonomiska tillväxten var god i Sverige från och med slutet av 1940-talet till och med mitten av 1970-talet. Fram till mitten av 1960-talet var tillväxten av antalet bokbussar i Sverige emellertid låg. Något som till viss del har påverkat utvecklingen av antalet bokbussar är inköpsbidraget från Statens kulturråd. 1965-1975 ökade antalet bokbussar bl.a. p.g.a. Statens kulturråds bidrag motsvarande halva inköpskostnaden och som kunde sökas av kommuner som ville starta bokbussverksamhet. 1975-1985 utökades bidraget till att motsvara hela inköpskostnaden. Dock var det färre kommuner än väntat som sökte bidraget. De avskräcktes av driftskostnaderna. Bidraget avskaffades 1985. Mot slutet av 1980-talet stagnerade antalet bokbussinköp och började därefter minska. Det kan bl. a. bero på att bokbussarna som inköpts med bidragspengar blev utslitna och det under 1990-talets lågkonjunktur och nedskärningar inte fanns medel att skaffa nya.

I kapitel 3 fokuserade jag på hur läget var i mina intervjukommuner när de införde bokbussverksamhet. De flesta intervjuade berättar om utlåningsstationer som i de flesta fall lades ned i samband med att man införde bokbussverksamhet. Jag tar även upp

utlåningsstationer och de för- och nackdelar med bokbussverksamhet respektive utlåningsstationer som jag stött på i bakgrundslitteraturen och i mina intervjuer. Sedan skriver jag om hur man planerar bokbussverksamhet så att man effektivt når ut till både enskilda låntagare och ger service till institutioner samt hur man integrerar uppsökande verksamhet, t.ex.. boken-kommer i bokbussverksamhet. Bokbussen har fler funktioner än enbart utlåningslokal. Man kan t.ex.. även använda den till transporter, t.ex... av böcker eller utställningar och man kan utveckla boken-kommerverksamheten med hjälp av bokbussen. Slutligen lyfter jag fram hur viktigt det är att utvärdera sin bokbussverksamhet. Dels för att effektivisera och utveckla bokbussverksamheten enligt låntagarnas önskemål men utvärderingar kan även fungera så att låntagare och ickelåntagare aktiveras och de kan upplysa om och skapa intresse för bokbussverksamheten.

I kapitel 4 tog jag upp hur biblioteken i min intervjuundersökning finansierade sina (första) bokbussinköp och hur de skulle finansiera ett bokbussinköp idag. Det finns emellertid alternativ till att köpa nya bokbussar. Jag tar upp olika alternativ som jag stött på i min bakgrundslitteratur. Det rör sig om olika eventuellt begagnade fordon som går att bygga om till bokbussar, mini(bok)bussar, samarbeten om bokbussverksamhet mellan två eller flera kommuner, bokbussverksamhet på länsnivå som kommunerna kan hyra in sig i. Detta är intressant eftersom de bokbussar som köptes mellan 1965 och 1985, då många kommuner erhöll bidrag för bokbussinköp från Statens kulturråd, idag är utslitna. Under 1990-talets lågkonjunktur lades många bokbussverksamheter ned utan att biblioteken skaffade nya bokbussar. Jag tar även upp praktiska problem som kan finnas med samarbeten mellan kommuner.

Kapitel 5 berör det kontinuerliga arbetet med att decentralisera biblioteksservicen i en kommun genom bokbussverksamhet med utgångspunkt i mina intervjukommuner. Jag tar upp hur man i de olika kommunerna gjorde första gången som man i mina intervjukommuner skulle fördela bokbussarnas hållplatser i kommunernas glesbygdssområden. När man skapar nya hållplatser idag tar man hänsyn till önskemål från potentiella låntagare och tips från kontaktpersoner bland låntagarna. Man tar även hjälp av den statistik man för över antalet utlån och/ eller låntagare vid olika hållplatser då man gör nya turlistor vanligen två gånger per år. Genom denna statistik kan man även bestämma hur lång tid det är lämpligt att stanna vid de olika hållplatserna. Det är lämpligt att märka ut större bokbuss hållplatser med skyltar och hålltider men det är givetvis omöjligt på turer där bokbussen till stor del ger gård-till-gårdsservice. Distribution av nya turlistor görs oftast direkt på bokbussen och genom andra biblioteksenheter. Man undviker i mina intervjukommuner så gott det går att ställa in bokbussturer med hjälp av flexibilitet hos bibliotekspersonalen. Det är viktigt att servicen är kontinuerlig annars kan man förlora låntagare. Inför helgdagar rapporterar man om ändrade eller inställda bokbussturer i media.

I kapitel 6 tar jag upp hur mina intervjukommuner ser på vilken service som är möjlig att ge med bokbussverksamhet. Det handlar bl.a. om hur servicen har utvecklats sedan man startade med bokbussverksamhet, vilken personal som är anställd och hur eventuella nedskärningar påverkat servicen. Jag anser att det är viktigt att bokbusspersonalen tar reda på hur den egna synen på servicen stämmer med låntagarnas önskemål. Jag tar även upp bokbusservice till skolor, vilket samtliga intervjuade bibliotek i min undersökning ger. Glesbygdsskolor kan vara väl betjänta av bokbusservice som komplement till det egna bokbeståndet. Det kan vara svårt att ta sig

till närmaste filialbibliotek med alla elever. I och med bokbusservice kan lärare och elever beställa böcker från huvudbiblioteket, t.ex. böcker och tidskrifter på engelska, som kan användas i undervisningen. Ofta tar man med sig extra barnböcker på skolturer. Dessutom går det att ordna biblioteksundervisning för elever på bokbussar.

I kapitel 7, i min slutdiskussion, tar jag upp några olika decentraliseringsalternativ och alternativ till inköp av bokbuss. Bokbussverksamhetens viktigaste funktion är utlåning men det anser jag inte hindrar att man även ger annan service. Bokbussverksamhetens utvecklingsmöjligheter och hur man bäst når ut med biblioteksservice via bokbuss diskuteras. Samhällsservice via bokbuss, t.ex.. samarbete med ett medborgarkontor, tar jag upp. Fördelar med att samarbeta med annan samhällsservice är att icke-låntagare får möjlighet att upptäcka bokbussen och att man kan samverka om t.ex.. annonser samt eventuell ekonomisk lönsamhet. Nackdelar med ett samarbete kan vara att servicen tar för mycket tid i anspråk och eventuellt även bokbusspersonal. I PR-syfte kan bokbussen medverka i lokala evenemang, t.ex.. hembygdsdagar, i de trakter som den ger service till. Samarbeten med lokala föreningar kan ge nya låntagare och bokbussen kan serva föreningarna med litteratur och eventuellt lära ut och hjälpa till med informationssökningar på Internet och i CD-ROMdatabaser. Allmänkulturell verksamhet och författarbesök på bokbussturer tror jag är bra även ur PR-synpunkt och kontaktpersoner bland låntagarna är värdefullt på många sätt för bokbussverksamheten. Att erbjuda låntagare och eventuellt även icke-låntagare att påverka bokbussverksamheten genom att ta ställning till förslag på utökad service och ge egna förslag tror jag också är bra ur PR-synpunkt.

Jag har i kapitel 7 även tagit upp två Internetbaserade servicemetoder i form av biblioteksservice via Internet och utlåning av elektroniska böcker. Jag tror inte att dessa serviceformer i dagsläget skulle kunna ersätta decentraliserad biblioteksservice, bl. a. med tanke på att e-böcker lämpar sig mindre väl för en stor del av bokbussens målgrupper (barn och äldre människor) och bristande tillgång på bredbandsuppkopplade datorer hos glesbygdsbefolkningen och det än så länge låga antalet e-bokstitlar som finns tillgängliga genom bl. a. Kalmar bibliotek i min undersökning. I stället ser jag möjligheter att komplettera t.ex.. bokbussverksamhet med biblioteksservice via Internet, t.ex.. kan det på bokbussen finnas problem med att ge informationsservice, p.g.a. brist på referensmaterial, tidsbrist eller att bokbussen inte är bibliotekariebemannad. Ett sådant samarbete kan t.ex.. fungera så att man från bokbussen kan skicka informationsfrågor via Internet till en bibliotekarie, antingen på huvudbiblioteket eller på en för flera bibliotek gemensam "servicecentral", som utför referensarbetet och skickar svar så fort som möjligt. Om förutsättningarna, som t.ex.. bredbandsutbyggnad, skulle ändras i framtiden är det möjligt att man får ompröva den decentraliserade biblioteksservicens funktion.

När man beslutar om hur biblioteksservicen i en kommun ska decentraliseras finns det en rad saker att ta hänsyn till. Utgångspunkten är hur kommunen i nuläget decentraliserar biblioteksservicen.

10. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Ursberg, Ann-Katrin, (1995), *Bokbussen. Kultur för en levande landsbygd*

Tryckta källor och litteratur

Adolfsson, Camilla, e-boken för med sig nya sätt att tänka, *DIK-forum* nr 3 2002, s 14-15

Ahnström, Curt och Jörgen Eriksson, (1986), Bokbuss i glesbygd, *Biblioteksbladet* nr 3 1986, s 82-83

Barnebokbuss stimulerer leselysten, I: *Bokbuss til begjaer*, Statens bibliotektilsyn, Skrifter 24, Oslo 1991

Batie, Martha, (1972), Buss över kommungränsen, *Biblioteksbladet* nr 5 1972, s 159-160

Benito, Miguel, (1997), *Bibliotekstermer på engelska och svenska med vissa definitioner*, Taranco, Borås 1997

Bennike, Pernille, Bogbus i KØbenhavn, I: *Bokbuss til begjaer*, Statens bibliotektilsyn, Skrifter 24, Oslo 1991

Biblioteket och vi, (1958), Svenska folkbibliotekarieförbundet, 11(1958)

Biblioteksarbete, (1972), *en översyn av verksamheten vid kommunala bibliotek : betänkande / avgivet av 1970 års rationaliseringsutredning vid folkbiblioteken.*- Lund . Bibliotekstjänst

Blomberg, Barbro, (1988), Minibokbuss på väg, *Biblioteksbladet* nr 8 1988, s 216

Bokbuss i Västerviks kommun, (1983), / Västerviks kulturnämnd.- Västervik: Västerviks kommun 1983

Bugge, Erik, Hvordan kan bibliotek og bokbuss hjelpe nyttige kulturidioter?, I: *Bokbuss til begjaer*, Statens bibliotektilsyn, Skrifter 24, Oslo 1991

Davidsson, Bulle, (1997), I spartider går Bollnäs mot strömmen. Läger pengar på nytt bibliotek och bokbuss, *Kommunaktuellt* nr 37, 1997, s 16-17

Folkbibliotek i tal och tankar (1982), en faktarapport från folkbibliotekutredningen.- Stockholm : Liberförlaget

Glimtar ur folkbibliotekens historia i Uppsala län.(1995)

Gradowski, John, (1989), Ingen vanlig bokbuss, *DIK-forum* nr 9 1989, s 6-7

Gruppkorsband A 1071.74.1. (74/75) Information från Poststyrelsen, Poststyrelsens kommersiella byrå, 1974

Hansson, Birgitta, (1991), Bøker på veg, I: *Bokbuss til begjaer*, Statens bibliotektilsyn, Skrifter 24, Oslo 1991

Holme, Idar Magne och Solvang, Bernt Krohn, (1997), *Forskningsmetodik: om kvantitativa och kvalitativa metoder*, 2. uppl. Lund : Studentlitteratur

Hågård, Siv, (1999) Kulturrådet har blivit konventionellt hierarkiskt, *Biblioteksbladet* nr 4 1999, s 13-16

Klingberg, Margareta, (1999), *Folkbibliotek och kulturpolitik, en undersökning av folkbiblioteksverksamhet i två kommuner från ett kulturpolitiskt perspektiv*. - Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan / Biblioteks- och informationsvetenskap.- (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan / Biblioteks- och informationsvetenskap; 1999:21)

Kåberg, Anna-Lena Johard, (1996), "Hippotek" i Gävle stadsbiblioteks bokbuss, *DIK-forum* 1996, nr14, s 32

Klockljung, Mats, (1996), Läslusten kommer med bussen, *Lärarnas tidning* nr 14 1996, s 16-18

Lundin, Dan, (1990), Mobil biblioteksverksamhet, I: *Ända hem till fru Nilsson, en metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*.- S. 165-168.- Stockholm : Statens kulturråd 1990:1

Lysebäck, Anna, Norrström, Lise-Lotte, (2000), *Bokbussen – från dåtid till nutid en studie om bokbussens utveckling i Sverige*.- Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan / Biblioteks- och informationsvetenskap.- (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan / Biblioteks- och informationsvetenskap; 2000:70)

Möhlenbrock, Sigurd, (1973), *Bokbussen kommer- en introduktion till verksamheten* - Lund : Bibliotekstjänst

Möhlenbrock, Sigurd, (1955), Synpunkter på bokbussverksamhet. *Biblioteksbladet*, 1955, s 446-457

Organisation och arbetsmetoder vid kommunala bibliotek (1960) : betänkande avgivet av särskilda kommitterade - Stockholm Lund : Bibliotekstjänst i Lund i distribution

Ridbäck, Irma, (1982 a) Biblioteksservice i glesbygdskommuner. Några glimtar från en konferens, *Biblioteksbladet* nr 2 1982, s 28-29

Ridbäck, Irma, (1982 b), *Bokbuss för Härjedalen. Översyn av biblioteksverksamheten med utgångspunkt från utlåningsstationernas möjligheter att ge biblioteksservice*.

Samuelsson, Ulrika, (2002), *En buss kommer lastad: en undersökning av vilken roll bokbussen spelar för grundskollärares undervisning.* –Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan / Biblioteks och informationsvetenskap.- Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan / Biblioteks- och informationsvetenskap; 2002:32)

Sanfridsson, Lena, (1989), *Bokbussen och dess utvecklingsmöjligheter* / Lena Sanfridsson.- Lund

Statens kulturråd, (1981), *Biblioteksservice i glesbygd* - Stockholm : Kulturrådet

Svenne, Helene, (1995), *I samma gamla hjulspår? En utredning om bokbuss i glesbygd* / av Helene Svenne; med inledning och avslutning av Kerstin Hassner, Gävle: Bibliotek Gävleborg

Vretblad, Åke, (1962), Låntagarbuss i Boxholm, *Biblioteksbladet* häfte 7 1962, s 482

Östbom, Bengt, (1994) Postbuss blev bokbuss, *DIK-forum* 1994, s 24

Elektroniska källor

Bredband i Kalmar län
<http://www.regionkalmar.org/>

Bussfilen – SAB:s kommitté för bokbussar och landsbygdsfilialer
<http://www.sab.se/kom/buss>
Upprättad 2000-09-24

Kalmar kommuns hemsida
<http://www.kalmar.se>

Bilagor

Intervjumanual

Verksamheten

1. När började ni med bokbussverksamheten?
2. Har ni integrerat annan uppsökande verksamhet i bokbussverksamheten?
3. Hur väl täcker ni kommunen med bokbussverksamheten? Finns det delar av kommunen som är utan biblioteksservice?
4. Har ni prövat att nå kommuninvånare i glesbygd med annan biblioteksservice än bokbuss?
5. Vilka är för- och nackdelarna med ett bibliotekssystem med bokbussverksamhet respektive ett system med många filialer och utlåningsstationer?
6. Var det svårt att få igång en bokbussverksamhet? Var det många som var negativt inställda till verksamheten?
7. Var det många som var emot bokbussverksamhet för att de var rädda för att filialer och utlåningsstationer skulle läggas ned, eller för att de trodde att utlåningssiffrorna vid filialerna skulle sjunka?
8. Får bokbussverksamheten något negativt bemötande idag, t.ex.. från politiker?
9. Har ni eller har ni haft någon form av allmänkulturell verksamhet på bokbussen, t.ex.. sagostunder eller författarbesök?
10. Har ni några speciella bokbussturer, t.ex. till badstränder eller sommarstugeområden på sommaren?
11. Har biblioteket använt bokbussen till något projekt eller har ni hyrt ut bokbussen någon gång?
12. Hur gör ni när ni utvärderar er bokbussverksamhet? Hur ofta gör ni det?
13. Hur bedömer ni att bokbussverksamheten fungerar? Vad tror ni det beror på?
14. Hur har er bokbussverksamhet utvecklats? Hur vill ni att den ska utvecklas i framtiden?
15. Är bokbussen den bästa glesbygdsservicen i framtiden?

Hållplatser

16. Hur gjorde ni första gången då ni bestämde var bokbussens hållplatser skulle ligga?
17. Hur gör ni nu? Drar ni in hållplatser vars utlåning avtar? Skapas nya hållplatser? Hur undersöker ni om det finns underlag för en ny hållplats? Vilka kriterier har ni då för att en hållplats ska uppstå?
18. Hur lång tid gör bokbussen uppehåll vid hållplatserna, ungefär?
19. Vilka kriterier har ni då ni bestämmer hur långt uppehåll bokbussen ska göra vid en speciell hållplats?
20. Är alla hållplatser utmärkta, t.ex.. med skyltar?
21. Sitter tiderna för bokbussens besök uppsatta vid hållplatserna?
22. Hur får allmänheten reda på "sina" hållplatstider? Skickar ni ut ett schema då ni ändrar tiderna? Hur ofta ändras tiderna? (Varje termin eller varje år?) Hur ofta ser ni över hållplatstiderna? Har ni särskilda tider under sommaren?
23. Hur får allmänheten reda på att deras tid är indragen eller bytt dag?
24. Hur får allmänheten veta om en bokbusstur är indragen vid kort varsel, t.ex.. om bokbussen går sönder före eller under rundan? Har ni t.ex.. en kontaktperson någonstans? Hur får ni veta om indragningar vid längre varsel, t.ex.. då biblioteket behöver reparera bussen? Annonserar ni dagstidningar t.ex..?

Tider och låntagare

25. Hur många dagar i veckan kör bokbussen? Mellan vilka tider?
26. Hur ofta kör ni en tur? Hur många turer kör ni?
27. När bokbussen invånarna på landsbygden bra eller är det många som arbetar eller går i skolan etc. på annan ort då bokbussen kommer till deras hållplats?
28. Hur tar ni reda på låntagarnas önskemål och åsikter beträffande bokbussen?
29. Har ni gjort några formella låntagarundersökningar?

Att köpa bokbuss

30. När köpte ni er första bokbuss?
31. Har ni köpt flera efter det?

32. Hur finansierade ni era inköp? Har ni fått några bidrag, t.ex.. av Statens kulturråd?

33. Hur skulle ni finansiera ett bokbusköp idag?

34. Har ni någonsin hyrt bokbuss av eller hyrt ut bokbuss till en annan kommun?

Bestånd

35. Hur stort bestånd, d. v. s. hur många volymer ryms i bokbussen? Hur många vuxen- respektive barnböcker har ni?

36. Ungefär hur mycket fack- respektive skönlitteratur finns på bokbussen?

37. Hur många tidskrifter finns för utlåning i bokbussen?

38. Har bokbussen en egen uppsättning böcker eller delar ni med huvudbiblioteket?

Skolor

39. Ger bokbussen service till några skolor i kommunen? Vilka i så fall, stora centrala skolor eller byskolor eller båda sorterna?

40. Har skolorna nära till huvudbibliotek eller en filial? Har skolorna egna skolbibliotek?

41. Vem bekostar denna service?

42. Vilka tider kör ni till skolorna? Kör ni på dagtid till skolorna och på kvällstid till allmänheten eller kör ni på skilda dagar eller på skilda veckor? Eller med två bussar?

43. Hur långa uppehåll gör bokbussen vid skolorna?

44. Ungefär hur lång lånetid har varje klass?

45. Lastar ni om bokbussen med barnböcker när ni åker till skolorna eller tar ni med er ett mindre antal extra barnböcker?

* Ingen fråga 46*

Beställningar/ service

47. Hur lång tid tar det från att låntagaren beställer en bok som finns inne på huvudbiblioteket till låntagaren fått boken?

48. (Om ni har eget bokbestånd till bokbussen) går ni då först till ert eget bestånd och i andra hand till (huvud)bibliotekets bestånd?

49. Hur använder låntagarna informationsmöjligheterna och hur gör biblioteket för att upplysa bokbussens låntagare om informationsservice? Ringer ni till huvudbiblioteket för att få hjälp med referensfrågor eller skriver ni upp frågorna som kan ta lång tid att lösa och ringer eller meddelar låntagaren på annat sätt senare?

50. Vad har ni för service på bokbussen? Varför ger bokbussen just den servicen?

51. I vilken grad finns det IT på bussen? Har ni/ låntagarna t.ex.. tillgång till Internet eller databaser? Är utlåningssystemet datoriserat? När skedde det?

52. Vilken slags kommunikation har ni med huvudbiblioteket? Mobiltelefon t.ex..?

Personal

53. Hur ser personalfördelningen ut på bokbussen?

54. Har ni en eller två chaufförer? Har ni bibliotekarie, i så fall hur många? Kontorist? Är annan personal knuten till bokbussverksamheten?

55. Har personalfördelningen sett annorlunda ut tidigare?

Utlåning

56. Hur stor är bokbussens utlåning per år?

57. Hur stor del är barnböcker?

58. Vilken slags litteratur motsvarar de högsta utlåningssiffrorna?

59. Hur stor är huvudbibliotekets och filialernas utlåning per år?

60. Hur många låntagare har ni på bokbussen respektive på huvudbiblioteket och filialerna?

61. Är ni nöjda med bokbussens utlåningssiffror?